

VIGILIA

2019 / 3

A félelemről

VINCZE KRISZTIÁN: **Emberi létünk félelmeink és reményeink mérlegén**

JAN-HEINER TÜCK: **Korunk félelemvilágai**

GÁTI ÁGNES: **A szorongásról pszichoterapeutaként**

MARTIN FERENC: **Félelem a filmvásznon**

BAÁN IZSÁK: **Isten, félelem**

SINKÓ DÁNIEL: **A halál a mai ember tudatában**

Győrffy Ákos és Márton László esszéi

Iancu Laura, Kun Árpád, Sopsits Árpád és Vörös István versei

Beszélgetés Tringer Lászlóval

84. évfolyam	VIGILIA	Március
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Kairótól Marokkóig	161
A FÉLELEMRŐL		
VINCZE KRISZTIÁN:	Emberi létünk félelmeink és reményeink mérlegén	162
JAN-HEINER TÜCK:	Korunk félelemvilágai. Diagnózis és terápia teológiai nézőpontból (<i>Görföl Tibor fordítása</i>)	170
GÁTI ÁGNES:	A szorongásról pszichoterapeutaként	181
MARTIN FERENC:	Félelem a filmvászonon	191
SZÉP/ÍRÁS		
GYÖRFFY ÁKOS:	Nem lehet vége (<i>esszé</i>)	199
IANCU LAURA:	Kiéhezett rabember az ég madarairól és a mező liliomairól; Földindulás; Beszélgetés télen; Anyám kötényére... (<i>versek</i>)	201
MÁRTON LÁSZLÓ:	Parafrázis, frázisok nélkül (<i>esszé</i>)	203
VÖRÖS ISTVÁN:	Az írói hang birtokolhatatlanságáról (<i>versek</i>)	206
KUN ÁRPÁD:	Néhány csepp félelem (<i>prózavers</i>)	207
MÉNES ATTILA:	Harmsziádák (<i>rövidprózák</i>)	208
SOPSITS ÁRPÁD:	testemben; mezőn; minden nap (<i>versek</i>)	211
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
SZIGETI LÁSZLÓ:	Tringer Lászlóval	212
MAI MEDITÁCIÓK		
BAÁN IZSÁK:	Isten, félelem	222
NAPJAINK		
SINKÓ DÁNIEL:	A halál a mai ember tudatában	227
KRITIKA		
MEZEI BALÁZS:	Törekenységünk horizontja. Hidas Zoltán: <i>Törekeny értelemvilágaink</i>	230
MOLNÁR ILLÉS:	Madártávlat. Szabó T. Anna: <i>Ár</i>	232
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	234

Kairótól Marokkóig

Ferenc pápa nem először lepi meg a világot egy-egy gesztusával. 800 éve annak, hogy „a másik Ferenc”, Assisi szentje a keresztes-hadjáratok alatt elment az egyiptomi szultánhoz, hogy a béke útját egyengesse a harcban álló ellenfelek között. Ferenc pápa 2017-ben járt Kairóban, most pedig fölkeres egy-egy muszlim országot az afrikai kontinensen. Február elején Abu-Dzabiba látogatott, majd márciusban Marokkóba utazik. VI. Pál pápa az egyház egyik leg-sürgősebb feladatáknak a dialógust jelölte meg. A II. Vatikáni zsinat konkretizálta is, hogy kiket kell megszólítani e párbeszéd során: a többi keresztényeket, a másik két monoteista vallást, végső soron minden embert, az egész emberiséget.

Ferenc pápa szolgálatának kezdetétől fontosnak tartotta a párbeszédet a zsidósággal és az iszlámmal. *Evangelii gaudium* kezdetű apostoli buzdításában részletesen ki is fejtette ennek programját. Minden őszinte párbeszéd alapja, hogy merjük vállalni saját önazonosságunkat, és őszinte, nyílt szívvel forduljunk egymáshoz. A keresztények és a muszlimok testvérnek ismerjék el egymást, hiszen egyetlen közös Atyjuk van, és az ő oltalma alatt élnek: az egyetlen Istennek teremtményei és meghívottjai mindnyájan. Elköteleződésük záloga az empátia, egymás kölcsönös megértése: „Osztózzunk velük örömeikben és gondjaikban” (EG 250). A pápa tudatosan keresi a kapcsolatot az iszlám mérsékeltbb irányzataival. Közösen vallják, hogy semmilyen erőszakot nem lehet a vallással, Isten nevével igazolni. A szélsőségeket mindegyik vallásban a leghatározottabban el kell utasítani.

A három monoteista vallás közti párbeszéd jegyében Ferenc pápa első látványos gesztusa volt, amikor Jeruzsálemben a Siratófalnál imádkozott két argentin barátjával, Abraham Skorka főrabbiával és a muszlim Omar Abbouddal. Majd a kairói egyetemen tett látogatást az Al-Azhar egyetem főimámja, a szunnita iszlám legfőbb vallási előljárója meghívására. Most Abu-Dzabiban vallásközi konferencián vett részt — szintén két barátja kíséretében —, márciusban pedig Marokkóba látogat, ahol az alkotmány szerint az iszlám az államvallás, de mindenkinek biztosítja a vallásszabadságot. Ahogy a pápa mondta: új oldalt kíván írni a kereszténység és az iszlám közötti párbeszéd történetében. A mostani vallásközi konferencián muszlimok és keresztények közös nyilatkozatban vállaltak kötelezettséget az együttműködés és a dialógus kultúrájára, az „emberek testvéri együttélésének” előmozdítására „a világbéke és a békés együttélés érdekében”. Egy új világ alapokmánya lehetne ez a dokumentum, amelyet „a keleti és a nyugati muszlimok” nevében a kairói főimám, „a keleti és a nyugati katolikusok” nevében Ferenc pápa írt alá — Istenre és minden jóakarátú emberre hivatkozva.

Emberi létünk félelmeink és reményeink mérlegén

VINCZE KRISZTIÁN

1978-ban született Nyírbátorban. Görögkatolikus pap, a PPKE HTK 1. sz. Keresztény Bölcséleti Tanszék mb. tanszékvezető tanára.

1. A remény és félelem dialektikája

Bernhard Welte vallásfilozófus szerint az emberi természet eredendően reménykedő természet, a remény tulajdonképpen mindannyiunk önértelmezésének legfontosabb mozzanata. Akár az individuális, akár a társadalmi élet szintjén tekintjük a cselekvő embert, mindkét esetben tetteit a még nem ismert, de jobbnak feltételezett, és így személyes érdekek sorozatát magához kapcsoló jövő aktív elővételezésében cselekszi meg. Életünk egészét kísérő társunk az a reménykedés, amely értelmesnek tételezi az életet, azt előre ki nem számíthatósága ellenére is a jövőben értelemmel felruházható egészként vetíti előre. Átala lesz az ember nyughatatlan, miatta cselekszik egyfolytában: egyszerre transzcendentális és transzcendáló elve létünknek. Az első azt jelenti, hogy minden emberi cselekedetet eleve a remény tesz lehetővé, a reményből mint lehetőségi feltételből születnek meg cselekvési aktusaink, tetteink hajtóerejeként ismerjük. A remény mint transzcendáló elv pedig magyarázat arra, hogy minden korábbiakban már elérten túl akarunk lépni, minden elért cél után újabbat találunk magunknak, s egyáltalán az emberileg elérhetőnek a határait is egyre kijebb toljuk. A remény transzcendáló ereje tükröződik abban is, hogy értelmet nemcsak egy-egy cselekedethez, nemcsak egy-egy életeseményhez fűzünk, hanem azt létünk egészével szemben is feltételezzük. A remény e két funkciója által olyan a priori mérce keletkezik bennünk, amelyhez minden egyes konkrét életeseményt és cselekményt hozzámérünk, azzal a kérdéssel, hogy mi értelme lehet, s hogyan ágyazódik be életünk egészébe.

A remény eddigi tulajdonságai azonban önmagukban értelmezhetetlenek lennének, ha nem vennénk figyelembe, hogy az egyfolytában dialektikus kapcsolatban áll az emberi félelmeikkel, aggodalmakkal és az emberi szorongással. Az értelmet feltételező előre tervező ember gyakran tapasztal meg ugyanis értelemdeficitet, értelemhiányt, ha életútját éppen értelmetlen, esetleg abszurdnak tűnő események és cselekmények keresztezik. Ha a remény feltételezései egyre kevésbé mutatnak a megvalósulás irányába, akkor helyében a félelem és szorongás válnak meghatározóvá az emberben. Immanens, konkrét reményeinket a halál jelensége, a szenved-

¹Bernhard Welte:
*Im Spielfeld von
Endlichkeit und
Unendlichkeit. Gedanken
zur Deutung des
menschlichen Daseins*
(Öffentliche Vorlesung,
1964). In uő: *Leiblichkeit,
Endlichkeit und
Unendlichkeit.*
Gesammelte Schriften,
I/3, Herder, Freiburg –
Basel – Wien, 2006,
25–81, 63.

²Vö. Albert Camus művei,
illetve Annemarie Pieper:
*Albert Camus. Die Frage
nach dem Sinn in einer
absurden Zeit.* In Margot
Fleischer (szerk.):
*Philosophen des 20.
Jahrhunderts.* Primus
Verlag, Darmstadt,
1995, 137–152.

2. A félelem és szorongás különbsége Kierkegaard és Heidegger nyomán

³Paul Tillich: *Der Mut zum
Sein.* De Gruyter, Berlin –
New York, 1991, 107.

⁴Søren Kierkegaard:
A szorongás fogalma.
Göncöl, Budapest, 1993.

dés és a bűn tapasztalatai kérdőjelezik meg legkönnyebben. A halál számunkra a szorongás és félelem jelenségévé úgy válik, hogy minden ember életében mint majdan bekövetkező tudatosul, másrészt a közeli hozzátartozók halálában válik megtapasztalhatóvá. Jelenségként az elkerülhetetlenség, az egyszerűség, a végérvényesség, a radikalitás és a totalitás jegyeit hordozza önmagán. Egyszerre jelenti az emberi létezés alapstruktúráját, „végességünk fullánkját”,¹ s mivel minden embert érint, így esetleges rejtettsége, rejtőzködése mellett is állandó jelenléttel jellemezhető.

A remény második nagy próbatételét a szenvedés jelenti, amelyben a magatehetetlenség és kiszolgáltatottság állapota mérvadó. Egyértelműen észlelhető a másik szenvedése, ha az fizikai, a szenvedés egyéb dimenziói pedig az emberi pszichés és a lelki élettéren mutatkoznak meg. A remény számára azért kihívás a szenvedés, mert az ember mint lényegéből fakadóan önmeghatározó, önalakító lény a szenvedés pillanataiban önmagával szemben álló nagyobb, sokszor akár legyőzhetetlen erők előtt torpan meg. A szenvedés nyomán keletkező abszurditásélmények az emberben kiválthatnak rezignációt, közömbösséget, „másik világba” való elvagyódást, az élet megvetését és azt a végső elkeseredést, amely képes magából az öngyilkosság gondolatát is megszülni.²

A harmadik negatív tapasztalat a bűn tapasztalata, amelynek lényege, hogy az ember bár nem akar bűnös énjével azonosulni, de facto mégiscsak bűnös marad. A bűn állapotában az az érzésünk támad, hogy az, amit úgy fogalmazunk meg: „jelen vagyok a világban”, mássá lett. Saját énünk megváltozott, átalakult, mégpedig negatív módon, olyanokká lettünk, hogy nehezünkre esik önmagunkat elfogadni. Ez azt jelenti, hogy nem pusztán egy bizonyos tettünkkel szemben vannak kétségeink és aggályaink, hanem észrevesszük a bűnünk okozta hatásnak oly mértékű kiterjedését, amely már lényünk egészét meghatározza. A bűn állapotában az ember úgy tekint önmagára, hogy az idegenkedés érzete önmagával szemben alakul ki, mert már nem az, aki lenni szeretett volna.

Az emberi félelmek, aggodalmak, szorongások vizsgálata egyre nagyobb lendületet nyert az elmúlt két évszázadban. Erről árulkodnak az ezekre a jelenségekre kiterjedő egyre mélyebb pszichológiai ismereteink, s a nyugati gondolkodásban a velük szembeni egyre koncentráltabb bölcséleti érdeklődés. Paul Tillich szerint az egzisztencializmus filozófiai irányzata már azt a szorongást kutatta, amely az értelmetlenség, az abszurditás-tapasztalatok és a kétségbeesés nyomán született meg az emberben, s amely egyben azt a bátorságot is kiváltotta, hogy az ember önmaga legyen.³ A modern ember egzisztenciális félelmének, illetve szorongásának feltárója Søren Kierkegaard. A dán filozófus szinte minden műve érinti az emberi hiteles létezés, az egzisztencia megvalósításának kérdését, s e kérdésben kulcsszerephez jut a szorongás tematikája is. *A szorongás fogalma*⁴ címet viselő

műben az áteredő bűn dogmájának „szem előtt tartásával”, a Bibliában leírt bűnbeesés történethez való kapcsolódásban a szabadság és a bűn kérdését vizsgálja Kierkegaard. E művében határozza meg a félelem és a szorongás különbségét, ami azóta is mérvadó. A félelem olyan emberi érzésként nyer meghatározást, amely mindig valamilyen konkrétumhoz köthető, azaz a félelem mindig valamilyen meghatározható, beazonosítható dologtól való félelem. A szorongás ezzel szemben inkább állapot, reakció valami meghatározhatatlan veszéllyel szemben, amely az emberi szabadság mentén adódik. A szorongás Ádám ártatlanságában, már a bűn elkövetése előtt jelen van. A fáról való evés tilalma nyomasztja őt, hiszen éppen a tiltó szavakon keresztül ébred fel benne a szabadság lehetősége. Szorongása így nem más, mint szabadságának szédülete. Az ártatlanság állapota ugyanis a szabadság lehetőségének állapota is egyben, amely a bűn elkövetését egyáltalán lehetővé teszi. A bűnbeesés pillanata azért „minőségi ugrás” Kierkegaard véleménye szerint, mert általa egyrészt a bűn belép világunkba, másrészt általa az ember saját szabadságának, s ezzel együtt a jó és a rossz különbségének ébred teljes tudatára. Ádám örökösének lenni innentől fogva azt jelenti, hogy az emberi egzisztencia megszületése a szorongáshoz kötött, hiszen amikor az ember önmagát akarja megvalósítani, akkor önmaga megvalósításának különböző lehetőségei közül kell választania. A saját szabadság észlelése ahhoz az élményhez hasonlítható, mint amikor valaki egy mély szakadékhoz közel állva egyszerre érzi annak a mélységbe rántani akaró vonzerejét s az attól való jogos félelmet. Nem véletlenül nyeri el ez a mozzanat a dán gondolkodónál a „szimpatikus antipátia és antipatikus szimpatia” megnevezést. A szorongás tehát a szabadság szédülete, ami egyben „az egzisztencia eredeti feltárultsága, az emberi létezés alaphangoltsága, amely az embert a saját szabadságával szembesíti”,⁵ amely az önmegvalósítás feladatának súlyát helyezi az ember vállára. A szorongásban ismerünk rá lehetséges választásaink, lehetséges bűneink, s ezzel együtt Istennel való kapcsolatunk valóságára.⁶

A szorongás második nagy gondolkodója Martin Heidegger, aki a *Lét és idő* című művében a lét értelmére kérdez rá, s ez a kérdés — úgy véli — egybeesik a jelenvaló lét létének, azaz az emberi létezésnek az értelmével. A heideggeri mű ontológia és antropológia különleges összefüggése, hiszen a lét teszi lehetővé, hogy az ember önmagát és minden más létezőt megért.⁸ A *Lét és idő* elején megfogalmazott kiindulási probléma az, hogy a lét a legáltalánosabb, legüresebb fogalom, amely emiatt definiálhatatlan, miközben az ember az a létező, aki a létmegértés képességével rendelkezik, aki egyedül képes a lét felé kérdően tekinteni. Heidegger ebből a kiindulási pontból elindulva vállalkozott arra az egzisztenciális analízisre, amely az egzisztencia létstruktúráit próbálta feltárni. A létmegértés az a mód, ahogyan a létezők létükben az embernek feltárják magukat, s így értetővé válnak számára. Bernhard Welte úgy véli, hogy Heidegger létkérdésében visszacsengenek azok a skolasztikus meglátások is,

⁵Czakó István:

A választás választása.
Søren Kierkegaard
szabadságértelmezésének
alapvonalai. *Vigilia*,
2006/5. 331–341,
340–341.

⁶Antonella Fimiani:

*Paradosso e libertà
in Kierkegaard.*
*Un'interpretazione della
figura di Abramo in
Timore e Tremore.*
Filosofia e Teologia, 17
(2003/2), 351–364, 361.

⁷Martin Heidegger:

Lét és idő. Gondolat,
Budapest, 1989.

⁸Richard Schaeffler:

*Frömmigkeit des
Denkens? Martin
Heidegger und die
katholische Theologie.*
Wissenschaftliche
Buchgesellschaft,
Darmstadt, 1978, 55.

⁹Bernhard Welte:
Der philosophische Glaube bei Karl Jaspers und die Möglichkeit seiner Deutung durch die thomistische Philosophie (1949). In uő: *Denken in Begegnung mit den Denkern III: Jaspers*. Gesammelte Schriften, II/3, Herder, Freiburg im Breisgau, 2008, 17–290, 145.

¹⁰Bernhard Welte:
Die Lichtung des Seins. Bemerkungen zur Ontologie Martin Heideggers. In uő: *Denken in Begegnung mit den Denkern II: Hegel – Nietzsche – Heidegger*. Gesammelte Schriften, II/2, Herder, Freiburg im Breisgau, 2007, 105–119, 108.

¹¹Martin Heidegger: *Was ist Metaphysik? A mű egy 1929 júliusában tartott előadás írásos formája, amelyhez hosszú évekkel később írt szerzője külön utószót, majd külön bevezetést.* (Magyarul lásd: *Mi a metafizika?* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.)

¹²Bernhard Welte:
Die Lichtung des Seins. Bemerkungen zur Ontologie Martin Heideggers. In uő: *Denken in Begegnung mit den Denkern II: Hegel – Nietzsche – Heidegger*, i. m. 110.

amelyek szerint az emberi szellemnek (*intellectus*) éppen az a lényege, hogy elsőként a létezőt mint létezőt, továbbá a létezők létét ragadja meg.⁹ A létmegértés képessége azonban nagyon szoros összefüggésben áll a semmi és a szorongás tapasztalatával, amelyek a heideggeri egzisztenciális analízis központi mozzanataivá váltak.¹⁰ *A Lét és idő*-ben ugyanis a szorongás az emberi jelenvalólét alaphangoltságaként tűnik fel, amelynek eredeteként a semmit jelöli meg A jelenvalólét mint világban-való-lét egyfolytában más létezőkkel van kapcsolatban, léte korrelátumokkal fennálló lét. Léte mindig vonatkozik valamire, valakire, ebből fakadóan dolga van a létezőkkel, azokat tapasztalhatja kéznéllevőségükben, kézhezállóságukban is, azokkal szemben gondoskodó, gondozó létmódot ölt magára. Éppen ehhez kapcsolódóan beszél Heidegger az emberi létező alaphangoltságáról, arról az alapvető létmódról, amely az egzisztencia teljes mezejét átjárja, s amit a szorongással azonosít. A szorongás azonfelül, hogy „kellemetlen érzést” kelt bennünk, „a semmit nyilatkoztatja ki”, sőt az ember az, aki — egyik későbbi mű megfogalmazása szerint — egyenesen a „szorongásban lebeg”.¹¹ Kierkegaardhoz hasonlóan Heidegger is kifejti, hogy a félelem tárgya mindig egy világon belüli létező — legyen az valós vagy csak elképzelt —, viszont a szorongás oka vagy eredete nem világon belüli létező, hanem teljességgel meghatározhatatlan. Welte szerint ez a heideggeri megfogalmazás arra utal, hogy a szorongás kiváltója az, hogy az ember önmagát „tisztá valami másra való vonatkoztatottságként” ismeri fel, miközben ez a valami más nem határozható meg. Innentől fogva elmondható, hogy az emberi lét honnanja, hovája és miértje a „semmi és a sehol” fátyolában marad rejtve.¹² Az emberi létezés egészét átjáró szorongás tehát a semmit teszi nyilvánvalóvá, azt a szakadékot, amelyből minden létező feltárul. Paul Tillich a semmi és a semmisség fogalmainak tükrében azt állítja, hogy a szorongás olyan állapot, amelyben a létező saját nemlétének a lehetőségére figyel fel. A szorongás a nemlét lehetőségének egzisztenciális felismerése; a nemléthez kötött szorongás „a végességre mint saját végességre történő odafigyelés”.¹³ Ontológiai karaktere végül azt is magával vonja, hogy lehetetlen kiszakítani az emberi létezés struktúrájából.

A szorongás Heidegger által feltárt másik összetevője Kierkegaard-t visszahangozza, amikor a szorongást annak ráébresztőjeként értelmezi, hogy az embernek önmagát kell megvalósítania. Heidegger itt arra gondol, hogy az emberi jelenvalólét mindenkor önmaga egy-egy lehetőségével veti magát egybe. A jelenvalólét ugyanis az elszigeteltség magányában szabad az önmagát-választásra. Ezekben a választásokban hol egyik, hol másik lehetőséget választja, s ez azt jelenti, hogy közben minden más lehetőséget elveszít, hogy minden más lehetőségről le kell mondania. Az önmegvalósítás célja, hogy az emberből mint általános emberből konkrét, egyedi ember váljék. A heideggeri terminológia szerint az „akárki” éppen az elől menekül egységében, középserűségében, hogy valakivé vál-

¹³Paul Tillich: *Der Mut zum Sein*, i. m. 35.

jék. Amíg az ember azonban csak akar ki, addig „az önállótlanúság és a nem-tulajdonképpeniség módján” létezik.

Mindkét gondolkodó elkülöníti tehát egymástól a félelmet és a szorongást, előbbi konkrétumokhoz köthető érzésként, utóbbit mint az emberi lét velejáróját, alapstruktúráját jellemzik a szabadság és a semmi megnyilatkozása mentén. Az emberi félelmek nagy skálája bizonyosan összefügg a szorongás alaphelyzetével. Ha félelmek képesek is jelen lenni szorongás nélkül (lásd az állatvilág élőlényeinek félelem-reakcióit), az emberi félelmek artikulálódása mindig a szorongás alaphangoltságából fakad fel.

3. A kereszténység szemközt a félelmekkel és szorongással

Az emberi létezés feszültségének legmeghatározóbbja a remény és a félelem, a szorongás dialektikus viszonya, amelyből polarizációs folyamatokon keresztül hol egyik, hol másik összetevő kerül erőfölénybe. Franz Kafka egy levelében azt írja, hogy énjének lényege a szorongás, egész lénye ebből áll, és szorongása talán lényének legjobb része is egyben.¹⁴ A szorongó ember életét kozmikus, társadalmi, kulturális vetületű félelmek, valamint Istentől, az embertársaktól, sőt az önmagától való félelem is jellemezheti.¹⁵ A szorongás túlereje az embert elbizonytalanítja, önmagában kételkedővé teszi, identitásválságba, egzisztenciális kétségbeesésbe sodorhatja. Az egzisztencializmus bizonyos szerzőinél katalizátorszerepben is feltűnik, de a posztmodern ember számára sokkal inkább az egzisztencia megvalósítása kerékkötőjének tekinthető.¹⁶ A reménykedés, a remény (akár mint lét-elv) utópisztikus műveknek is kedvelt tárgya, mindazonáltal a kereszténységben jut teljes értelemre. Hétköznapi értelemben akkor születik az emberben remény, ha valamilyen jóra irányuló törekvésében észreveszi, hogy a cél elérése nem csak saját erejétől függ, mégis bízik abban. Teológiai értelme az, hogy emberi célként az (immanens céljainkon túl eső) üdvösség, a teljes ember lét beteljesedése jelenik meg, amelynek eléréséhez az (emberi erőfeszítéseken túli) isteni, azaz a természetfeletti segítségben bízunk.

A remény emberben való állandó jelenléte abból fakad, hogy a saját életünk egyetlen pillanata sem lehet számunkra közömbös. Az étellel szemben folyamatos elvárásokat támasztunk, szerencsét, elégedettséget, jólétet várunk el tőle, s ennek alapján tervezzük a jövőnket, törekvéseinket e céloknak vetjük alá. A remény cselekvése, a reménykedés tulajdonképpen az élet egészéhez fűzött értelemnek a feltételezése. Ha bölceleti szövegkörnyezetben azt halljuk, hogy az ember az élet értelmét posztulálja, akkor ez azt jelenti, az ételtől azt várjuk el, hogy legyen értelme. A személyes jövőnk nagyrészt a világ és a konkrét emberi szabadságok lehetőségeinek mindenkori összjátéka. Ezekkel az összjátékokkal a saját emberi szabadságunk szembesül, s amit szabadságunk hozzátesz, az személyes döntéseink, cselekedeteink és állásfoglalásaink sorozata. E sorozatok elemein keresztül minden esetben a szorongás vagy éppen a remény pólusához közelítjük lényünket. Eugen Biser azon teológusok egyike, akik

¹⁴Bernhard Welte: *Dasein als Hoffnung und Angst*. In uő: *Person*. Gesammelte Schriften, I/1, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2005, 228–251, 242.

¹⁵Eugen Biser: *Überwindung der Lebensangst. Wege zu einem befreienden Gottesbild*. Don Bosco, München, 1997, 25–28.

¹⁶Joachim Reger: *Die Mitte des Christentums. Eugen Bisers Neubestimmung des Glaubens als exemplarischer Versuch gegenwärtiger Theologie*. Trierer Theologische Studien, Band 71, Paulinus, Trier, 2005, 148.

¹⁷Eugen Biser: *Gläubige Angstüberwindung*. Katholische Akademie Augsburg, Akademie-Publikationen Nr 91, Augsburg, 1992, 25.

¹⁸Eugen Biser: *Theologie als Therapie*. Books on Demand, Taschenbuch, 2002, 146.

4. A remény túlereje

a kereszténység lényegét éppen a szorongó, a félelmeiktől terhelt ember aspektusából is megpróbálták megfogalmazni. Megrendítő tétele, hogy a hittel nemcsak a hitetlenség, az ateizmus áll szemben, hanem félelmeink és szorongásaink is. Utóbbiak nem támadó jellegűek Istennel, illetve az istenhittel szemben, hanem azt a termőföldet mérgezik meg, amelyből a hit sarjadhatna ki. Sokszor teljesen észrevétlenül rombolják le a hit egzisztenciális lehetőségi feltételét.¹⁷ Ha a kereszténységnek újból és újból meg kell fogalmaznia a magában hordott Örömhírt, akkor abból — korunknak megfelelően — azokat a gyógyító dimenziókat kell kiemelni, amelyek éppen a félelmeken való felülkerekedésünkhöz járulhatnak hozzá. Biser felvázolt teológiája egy olyan teológia, amely a kereszténység terapeutikus funkcióira építkezve azt érteti meg velünk, hogy a keresztény hit az embert a félelmekbe való belevetettségből és potenciális kétségbeeséseiből szeretné kimenteni.¹⁸

A kereszténység terapeutikus jellege természetesen nem varázspálca, amivel a nyomasztó és félelmet keltő tapasztalataink eltűntethetők lennének. Hívő emberként is ugyanolyan nehézségként tapasztaljuk meg konkrét félelmeinket és szorongásainkat. Ugyanazzal a várakozással tekintünk az események jó és szerencsés kimenetelére, s ugyanolyan módon viszolygunk sikertelenségektől, csalódásoktól és kudarcoktól. Nem mellékesen saját szabadságunknak is, önmegvalósítási lehetőségeinknek is érezni szoktuk fojtogató erejét, amikor például olyan kérdések merülnek fel bennünk, hogy *vajon tényleg biztosak vagyunk-e szabadságunkban? Biztosak vagyunk-e benne, hogy végig kitartunk elhatározásainkban? Vajon velünk nem fordulhat-e elő, hogy bizonyos esetekben csődöt mondunk? Tudjuk-e, mit válasszunk majd arra, amit az élet kiszámíthatatlanságában hoz nekünk?*

A halál, a szenvedés és a bűn által keltett félelmek a létezés értelmetlenségének veszélyével fenyegetik a szorongás apriorijával — a saját végesség felismerésével és az önmegvalósítás gondjának terhével — rendelkező embert. Az élet mélypontjaiként az emberi remény legnagyobb próbatételei, s így válaszút elé állítják az embert. Az élet mélypontjain kirajzolódó válaszút azt jelenti, hogy a semmi rémisztő tapasztalatában lesz részünk. Ezekon a pontokon értelmet többé kiolvasni már azért nem képes az ember, mert a teljesen ismeretlen, a semmi áll vele szemben, amely hangtalan, alaktalan, sötét és így egyben rémisztő.¹⁹ E kontúrnélküli, szóra nem bírható ismeretlen azonban a félelmeinek kiszolgáltatott embertől feltétlen alávetettséget követel meg. Az élet e mélypontjain az ember vagy reményvesztett lesz, átadva önmagát a félelmek túlerejének, s lemondva az élethez fűzhető minden további értelemről, vagy pedig kívülről „az emberen túlitól”, „a teljesen mástól” várja a menekülés lehetőségét. Effajta menekülés felett az ember nem rendelkezhet, nem fűzhet hozzá semmiféle kiszámíthatóságot, az újból reménykedő ember azonban mégis számít rá. Ilyenkor az emberben tehát ismét a remény kezd el erősödni új for-

¹⁹Bernhard Welte: *Ein Experiment zur Frage nach Gott* (1972). In uő: *Zur Frage nach Gott*. Gesammelte Schriften, III/3, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008, 39–49, 48.

²⁰Bernhard Welte: *Dasein als Hoffnung und Angst*. In uő: *Person*, i. m. 239.

mát öltve magára, hiszen az immanens világ határain túl, s ezzel együtt az emberi képességek hatótávolságán túl kezd el az őt körülvevő „sötét titokkal szemben” hallgatózni.²⁰ Olyan hallgatóság ez, ami azt fűrészi, vajon fellelhetőek-e valamiféle emberfeletti, természetfeletti menekülések a nyomai. A vallás ennek tükrében az emberi reménykedésnek azon alakzata, amely a potenciális kétségbeesés közegében nem kialszik, hanem bizalmat ébreszt azzal a titokkal szemben, amelynek az ember szükségszerűen kell, hogy átadja magát.

Bernhard Welte szerint éppen a halállal szembeni magatartásnak az a legfeltűnőbb tulajdonsága, hogy magát a halált az ember bár úgy tartja számon, mint ami nem tűr meg semmiféle önámítást, mint ami radikálisan megkérdőjelezi az emberi élet egészéhez fűzött értelmet, minden esetben radikálisan kérdőjelezi meg a reményt, de azt mégsem tudja végérvényesen kioltani. Minden valásnak közös jegye, hogy reményt fűz a halálban bekövetkező ismeretlenséghez. Akik a halálon túl is reménykednek, azok az emberi végességben jelentkező rémisztő semminek bizalommal próbálják meg átadni magukat. A végesség feltétlenségével szembeni bizalom így igazából a remény legtisztább és legmagasabb alakzatát testesíti meg.

Ahogy a szenvedés és a halál eseményében a hozzánk mérten teljesen ismeretlen nagyobbal, s annak feltétlenségével szembesülünk, úgy bűnösségünk pillanataiban is a feltétlent tapasztaljuk meg. Hiszen az ember bűnös állapotában olyannak látja meg magát, mint aki a feltétlennel — azaz saját lelkiismeretének, az abból feltáruuló törvénynek — nem tudott megfelelni.²¹ A bűn esetében is válaszút előtt áll az ember, mert vagy a kétségbeesés állapotába kerül, vagy pedig a megbánás útján indul el. A megbánás tulajdonképpen elnémulás és önátadás a feltétlennel szemben. Azt a reményt hordozza magában, amely képes odafordulni ahhoz, ami nagyobb, mint az ember, s amivel szemben a *Bocsáss meg!* kérést is megfogalmazhatja. A megbánás megszületésének pillanatában egyrészt helyzetünk immanens kilátástalanságának, másrészt annak a magasabb és tisztább valóságnak a tudatára ébredünk rá, amelyből reményeink szerint szeretnénk részesülni. A megbánás reménye, hogy rossz tetteink fojtogató és determináló erejétől megmenekülhetünk.²²

²¹A lelkiismeret „hívása belőlem, de rajtam túlról jön, és rám irányul”. Martin Heidegger: *Lét és idő*, i. m. 466.

²²Giuseppina De Simone: *Colpa e pentimento. La possibile rigenerazione del mondo morale in Max Scheler*. *Filosofia e Teologia*, 23 (2009/2), 328–338, 332–333.

5. Az istenhit és a remény kapcsolata

Istenhívóvé akkor válik az ember, ha egzisztenciális félelmeinek tapasztalatában mégiscsak a remény és az előtte álló ismeretlen titokkal szembeni önátadás mellett dönt. A hit ebben az értelemben ráhagyatkozás arra a megragadhatatlan és kifürkészhetetlen titokra, amit a keresztény Örömhír Istennek nevez. Ezen az önátadással keresztül elfogadjuk a világot, elfogadjuk egész emberi létünket minden bizonytalanságával, kérdésességgel együtt, a végsőkig feltételezve a létezését átjáró értelmet. Az istenhit így „a lét egészére kimondott nagy pozitivitás!”²³ Friedrich Nietzsche és Mi-

²³Bernhard Welte: *Glaube an Gott und Entfremdung* (1975). In uő: *Zur Frage nach Gott*, i. m. 65–74, 70.

chel Foucault markánsan érveltek amellett, hogy az univerzum olvashatatlan arcú, s a bennünket körülvevő végtelen csillaghalmaz teljesen közömbös értelemkeresésünket illetően. Nietzsche ezenfelül azt is megsejtette, hogy az istenhit szorosan összefügg a racionalitásba vetett hittel, hiszen amennyiben Isten létezik, úgy nemcsak a világról megalkotott szubjektív képzeink és szubjektív vélekedéseink léteznek, hanem maga a világ egésze emberi létünkkel együtt Isten képze és ideája.²⁴ Ha pedig Isten van, akkor a világ partikuláris értelmetlenségei ellenére is racionális, értelmes, hiszen az Abszolútum értelméből ered. Spaemann, Welte és Biser egyetértenek abban, hogy ésszerűbb dolog bizalommal a jövőre tekinteni, mint kétségbeesni. Ésszerűbb az értelmet és a racionalitást feltételezni, mint az értelmetlenséget és irracionálitást hangsúlyozni. Aki Istenben hisz, a világ racionalitásában hisz, továbbá hisz abban, hogy a jó alapvetőbb, mint a gonosz, s eleve tisztában van azzal, hogy az értelmetlenség megállapítása előzetesen éppen az értelmet feltételezi. Bernhard Welte a következő kérdést fogalmazza meg átgondolásra: Ha a végtelen értelmet nem találjuk világunkban, s nem is általunk alkotható az meg, „van-e jogunk azt gondolni, hogy az egyáltalán nem is létezhet?”²⁵ Aki e kérdésre igennel válaszol, az azzal a „metafizikai türelmetlenséggel” és „metafizikai bizalmatlansággal” jellemezhető, amely számára csak az valós, ami kézzelfogható, megragadható és uralható. Az effajta türelmetlenség azonban a hétköznapi reményeinkkel is ellentmondásban áll, hiszen partikuláris és immanens reményeink (is!) éppen olyasmire irányulnak, amelyek kivonják magukat az uralhatóságból és azonnali kézzelfoghatóságból.

Az emberi félelmek és szorongás ellen valójában csak a hit által táplált remény képes harcolni. Ez a remény első lépésként igent mond rájuk, elismeri, hogy az emberi létezés alaphangoltságát adják, elfogadja, hogy az emberi alaphelyzet keretei. Egy ilyen elismerő aktus megakadályozza, hogy a hívő ember illúziókba ringassa magát, vagy esetleg félelmeit elfojtsa, vagy azokkal szemben védekező-, menekülőmechanizmusokat konstruáljon magának. Ahelyett azonban, hogy csak destruktív erejüket észlelné, a létezéshez való bátorsághoz emeli fel azokat. Úgy mond rájuk igent, hogy közben azt a hangot is hallja, amely létünk ténye nyomán mindannyiunkat elkísér: „Létezel, tehát szabad létezned!”²⁶

Hogy félelmeinkben rekedünk-e meg vagy a remény mellett kötelezzük-e el magunkat, az nagy részben szabadságunk függvénye is. Egy kibontakozó emberi személyes kapcsolat fejlődése és kiteljesedése a résztvevő felek szabadságtól függ. Egy jó barátsághoz önmagában kevés az, ha az egyik személy nyitott és megbízható.²⁷ Ha ugyanis eközben a másik kicsinyeskedésben és bizalmatlankodásban megmerevedett alkat, ha félelmei blokkolják a megnyílásra, akkor már eleve képtelen lesz észlelni azt, aki egyértelműen megérdemelné a felvállalt barátság kockázatát.

²⁴Rolf Schönberger: *Der letzte Gottesbeweis – Mit einer Einführung in die großen Gottesbeweise und einem Kommentar zum Gottesbeweis Robert Spaemanns.* In Robert Spaemann: *Der letzte Gottesbeweis.* München, Pattloch, 2007, 13, 26–28.

²⁵Bernhard Welte: *Im Spielfeld von Endlichkeit und Unendlichkeit. Gedanken zur Deutung des menschlichen Daseins* (Öffentliche Vorlesung, 1964). In uő: *Leiblichkeit, Endlichkeit und Unendlichkeit*, i. m. 63, 74.

²⁶Uo. 63, 80.

²⁷Vö. Jn, 15,15: „Barátainknak mondalak titeket...” E mondat tükrében Eugen Biser szerint Istenben, Jézus Krisztusban a félelmet keltő bíró helyett elsőként a barátot kellene inkább meglátnia a hívő embernek. Vö. Eugen Biser: *Der Freund. Annäherungen an Jesus.* Piper, München, 1989.

JAN-HEINER TÜCK

Korunk félelemvilágai

Diagnózis és terápia teológiai nézőpontból

„Félelemből semmi nem lesz.”

Peter Handke¹

1967-ben született. Teológus, a dogmatika és a dogmatörténet professzora a bécsi egyetemen. Legutóbbi írását 2006. 5. számunkban közzeltük. — A szöveg, mely itt jelenik meg először, előadásként hangzott el 2018. július 31-én Salzburgban.

¹Peter Handke: *Vor der Baumschattenwald nachts. Zeichen und Anflüge von der Peripherie 2007–2015.* Jung und Jung, Salzburg – Wien, 2016, 284.

²Eva Horn: *Zukunft als Katastrophe.* Fischer, Frankfurt a. M., 2014.

³Vö. Sibylle Leitscharoff: *Im Labyrinth der Kreise. Aus einer Dante-Werkstatt.* In Jan-Heiner Tück – Tobias Mayer (szerk.): *Nah – und schwer zu fassen. Im Zwischenraum von Literatur und Religion.* Herder, Freiburg i. Br., 2017, 54–96.

A következők során korunk kollektív félelmei állnak majd a középpontban, azokkal az átalakulásokkal együtt, amelyek a háttérben húzódnak. Hogyan lehet, hogy a jövő, amelyhez oly sokáig derülátó remények kapcsolódtak, mára kellemetlen érzéseket, sőt félelmet keltő tényező lett? Az utópikus gondolkodás korai formái még nagyjából az emberség mértékének fokozódását remélték a tudományos, gazdasági és technikai fejlődéstől, ma viszont már a jövőt sötét színekkel megfestő és félelmet gerjesztő disztópiák virágkorát éljük. *A katasztrófának látott jövő* — ezt a címet adta a kérdéssel foglalkozó fontos tanulmányának Eva Horn, aki könyvében az éghajlatváltozást, az atomháborút és korunk más disztópiáit elemzi.²

1. A múlt poklai — az áldozatok és a bűnösök ellentétes félelmei

A modern kor politikai utópiái a túlvilágról erre a világra helyezték át az új égre és az új földre irányuló reményeket: már nem Istentől várják az üdvösséget, hanem abban bíznak, hogy a történelem folyamán maguk az emberek fogják megalkotni. A politikai utópiákat azonban az a belső feszültség terheli, hogy az üdvösség szekuláris ígéreteinek gyakorlati megvalósítása szinte mindig erőszakkal és terrorral jár együtt. A megígért földi menny helyett az utópiák harcosai gyakran pokoli körülményeket idéztek elő, legalábbis azok számára, akik a fejlődés rossz oldalán álltak, s ezért reakciónak vagy osztályellenségnek számítottak. Átalakult a pokol fogalmának jelentése: az *inferno* már nem a gonosztevők halál utáni tartózkodási helye, hanem a börtön, a munkatábor, a koncentrációs tábor, ahová a rendszer ellenségei, a párt szemében reakciónak minősülő vagy (a Harmadik Birodalom esetében) az életre nem méltó fajhoz tartozó alakok kerülnek. Nem véletlen, hogy Primo Levi és mások, akik túléltek a koncentrációs tábort, a Dante-féle *Infernóra* támaszkodva mutatták be a táborban eltöltött hónapjaikat.³ De szintén sokak számára pokollá váltak a kommunista diktatúrák, amelyek az osztály nélküli társadalom ígéretével Isten nélkül kívánták megvalósítani Isten országát. Az elnyomással és zaklatásokkal teli ször-

nyú múlt árnyéka egészen napjainkig ér. A történelem színterén ma is harcok folynak, hiszen vita tárgyát képezi, hogy miként kell értelmezni a múltat. Némi leegyszerűsítéssel úgy fogalmazhatnánk: a bűnösök attól félnek, hogy hiába próbálták elmosni gazzetteik nyomait, végül mindenre fény derülhet; az áldozatok ellenben attól félnek, hogy nem lesz részük igazságszolgáltatásban, s minden úgy folytatódik, mintha mi sem történt volna. Ha szinte teljes fedésben vannak egymással a régi és az új elítéltek, az áldozatok joggal félhetnek attól, hogy nem férhetnek hozzá a levéltárakhoz, és számos dokumentum eltűnhet.

Trojanow regényének példája

⁴Ilija Trojanow: *Macht und Widerstand*. Fischer, Frankfurt a. M., 2015.

Lásd erről a szerzővel készült beszélgetést: „Ist die Vielfalt der Religionen ein Gottesbeweis?“ *Über transreligiöse Wanderschaft und die Abgründe der Vergangenheit*.

In Jan-Heiner Tück: „Feuerschlag des Himmels“. *Gespräche im Zwischenraum von Literatur und Religion*. Herder, Freiburg i. Br., 2018, 159–189.

Macht und Widerstand [Hatalom és ellenállás] című regényében Ilija Trojanow megragadó formában mutatta be, hogyan zajlik ez a múltért vívott harc a posztkommunista Bulgáriában.⁴ A mű két személy ellentétét ábrázolja. Az egyik az opportunista Metodi Popow, a rezsim haszonélvezője, aki kihallgatásokat vezetett, s előrejutása érdekében az emberi életet sem tartotta túl drágának, csak vezető szerepet tölthessen be az államapparátusban; a másik Konstantin Scheitanow, a hajlíthatatlan anarchista és ellenálló, aki már 1953-ban a levegőbe repített egy Sztálin-szobrot, amiért letartóztatták, kihallgatták és megkínózták, de a legcsekélyebb kompromisszumot sem volt hajlandó megkötni a rendszerrel. A kommunizmus összeomlása után felmerül a kérdés: kinek szolgálnak majd igazságot? Megússza-e Popow, a karrierista hőhér, aki állítása szerint csak a hazáját szolgálta és a kötelességét teljesítette? Jóvátételt kap-e Schweitanow, az áldozat, akinek éveket raboltak el az életéből, és a szerelméhez fűződő viszonyát tönkretették a rendszer zaklatásai? Hamar kiderül, hogy bonyolult a helyzet. Megtörténtek-e egyáltalán a szörnyűségek, amelyekről az áldozat beszámol, ha nincsenek már tanúk, akik igazolhatnák őket? Vannak-e dokumentumok, amelyek egyértelműen bizonyítják a gazzetteket, vagy meghamisították őket? És ha vannak még dokumentumok, megtalálhatók-e még a levéltárak labirintusában? És ha megtalálhatók, ki dönti el, hogy kiadhatók-e? Nem lehet tudni, hogy a múltért vívott harcnak mi lesz a végeredménye.

Ahogy Trojanow regényéből kiderül, az áldozatok attól félnek, hogy örökre homályba merül és elfelejtődik, ami megkeserítette, traumatizálta vagy visszavonhatatlanul tönkretette az életüket. Azon tipródnak, vajon a múlt tudatos meghamisításával kínzóik örökre mentesíthetik-e magukat a felelősség alól. Popow ezredes meghal, mielőtt ügyét feltárnák, és eljárást indíthatnának ellene. Scheitanow megzavarja a kenetteljes temetést, s hangosbemondón tudatja halott ellenségével és a gyászolókkal: „És mivel kibújtál a jogos büntetés alól, a legszörnyűbb pokolra fogsz kerülni: örökre megvetéssel sújt majd az utókor.”⁵ Ily módon azonban a sorok között felmerül az a kérdés, van-e olyan független tényező, amely csorbítatlan fel tudja fedni az igazságot. Hans Jonas, a filozófus egy helyütt azt mondja a levéltárak Sztálin idejében végrehajtott tisztó-

⁵Ilija Trojanow: *Macht und Widerstand*, i. m. 474.

⁶Lásd ehhez Peter Handke egyik jegyzetét (*Vor der Baumschattenwand nachts*, i. m. 14.): „Akik sóhajtoznak és kínlódnak, azok azt igénylik, hogy feléjük forduljunk, hogy áthagyományozzuk őket, hogy rögzítsük a sorsukat, de nem képekben, és végképp nem a televízióban”; „aki mindent megért, semmit sem bocsát meg” (27.).

A bűnösök és az áldozatok félelme

⁷Eberhard Jüngel: „*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*” aus *theologischer Perspektive*. In uő: *Ganz werden*. Theologische Erörterungen V. Mohr, Tübingen, 2003, 323–344.

gatásával kapcsolatban: ha az áldozatok nem tudnak felmutatni tanút, aki igazolja, hogy valóban jogtalanul bántak velük, és a bűnösök úgy tesznek, mintha semmit sem követtek volna el, akkor felmerül a kérdés, valóban örökre kitörölhető-e az emlékezetből, ami történt. A hatalom emberei mondják-e ki az utolsó szót, akik manipulálják a forrásokat? Vagy talán az a tény, hogy az igazságtalanság *egyszer* megtörtént, olyan tényező létét követeli meg, amely igazolja, hogy *minden időre szólóan* megtörtént — vagyis valamiféle „örök emlékezet”, olyan „világkrónika” létét igényli, amelyben minden fel van jegyezve? Az a képtelen helyzet, hogy a dokumentumok tudatos meghamisítása miatt már nem rekonstruálható a múlt, mintegy megköveteli Isten létét, olyan kívánalmat eredményez, amely az áldozatokkal vállalt emlékezeti szolidaritásnál fogva végső soron az utolsó ítélet pontjára mutat.⁶

Mindezek után teológiai szempontból a következőket mondhatjuk a bűnösök és az áldozatok félelmével kapcsolatban.

1. A történelemnek vannak olyan nem szűnő kérdései, amelyek átnyúlnak a végidő eseményébe, vannak olyan görbe vonalak, amelyek a történelmen belül nem egyenesíthetők ki. Az áldozatok szenvedése, ha senki sem bűnhődött miatta, a gaztettek, amelyekért soha nem kellett felelniük a bűnösöknek, hiánytalan feldolgozásért és tisztázásért kiált, ha — Schiller és Hegel vélekedésével ellentétben — a világtörténelem nem hozhat végső ítéletet a világ fölött.⁷

2. „Szükségünk van Istenre, aki nem felejt.” A világkrónika vagy a mindent magában foglaló történeti levéltár igényének teológiai szempontból a *memoria Dei* és az ítélet eszméje feleltethető meg. Az ítélet az az esemény, amely elismeri az áldozatok szenvedésének méltóságát és rávilágít a bűnösök igazságtalanságaira. Ebben az eseményben áll elő a történelem „igazsága”.

3. Az igazság előállításának eseményeként felfogott ítélet azonban nem csupán a történelem színtereit, az emberiség szenvedés- és büntörténetének, az elnyomás és a zaklatások nagy csomópontjait érinti. Élettörténetünk mikroszintjeire is kiterjed, amelyeket többé-kevésbé szintén bűnösségi és áldozati minták, fény- és árnyékszférák hatnak át. Nemcsak szenvedéseink, sebeink és traumáink vannak, de mulasztásaink, vétkeink és gonosz tetteink is, amelyekért felelősséget kell vállalnunk, mert élettörténetünk csak így kerülhet Isten színe előtt az igazság fényére. Akiben megvan az a nagy remény, hogy az ítélet eseményének alkalmával egész lényével és a többi emberrel együtt az igazság fényére jut (és a hit erre a reményre bátorít), annak már most megváltozik az élete. A remény nem jogosít fel tétlen várakozásra, hanem cselekvően visszahat a jelenre, a konkrét életvezetésre. Aki hibát követ el vagy bűnbe sodródik, mindig rászorul arra, hogy a sértettek megbocsássanak neki — és ugyanígy az is feladata, hogy ne tapassza hozzá hibáikhoz, ne láncolja hozzá bűneikhez azokat, akik kárára vagy ártására voltak. Amire neki magának szüksége van, azt másoktól sem tagadhatja

meg: biztosítania kell azt a szabad teret, amelyben a másik megváltozhat. De mi van akkor, ha teljesíthetetlennek tűnik ez a feladat? Ha a traumák és a sérülések oly mélyre nyúlnak, hogy emberileg lehetetlen a megbocsátás?

2. Az Isten nevében fellépő erőszak — avagy a halálfélelem globalizálódása

2001. szeptember 11. azt az időpontot jelzi, amikor a félelem vilámként csapott be az emberiség kollektív tudatába. „Dél-Manhattan kapitalista citadelláinak szimbolikus erejű leomlása”⁸ hosszú távon megváltoztatta azt, ahogyan a világot látjuk. A merénylőknek sikerült valóra váltaniuk szándékaikat: a nyugati világban eluralkodott a bizonytalanság és a félelem érzete. Egy csapásra nyilvánvalóvá vált, hogy a nyitott társadalom nagyon is sebezhető. Bárkit bármikor bárhol baj érhet. A madridi, londoni, párizsi, koppenhágai, nizzai és berlini merényletek rávilágítottak, hogy a milítáns dzsihadizmus a félelem globalizálására törekszik.

Nem könnyű feltérképezni az erőszakra hajló dzsihadizmust, hiszen minden olyan magyarázat leegyszerűsíti a helyzetet, amely csupán egyetlen okra vezeti vissza. Megdöbbenő, hogy a merénylők nemcsak a saját életüket áldozzák fel, de ártatlan civilek életét is tudatosan kioltják. Hogy juthatnak el idáig? Milyen mozgatórugók vannak? A kései modernitás nihilizmusa fertőzte volna meg őket, hiszen úgy vetik el maguktól az életet, mintha mit sem érne, számos más ember életével együtt? Ezzel kapcsolatban Jürgen Manemann „cselekvő nihilizmusról”⁹ beszél, amelynek képviselői nem riadnak vissza attól, hogy saját maguk megsemmisítése árán semmisítsenek meg másokat, nyoma sincs bennük az empátiának, s veszelőleges eleggyé ötvözik a holttestek iránti vonzalmukat és az értelemvesztést. A dzsihadisták nihilizmusa gyakran egzisztenciális úrból fakad, abból az érzésből, hogy ki vannak rekesztve a társadalmi életből.

Ennek a magyarázatnak van is igazságtartalma, elvégre a dzsihadizmus legszélsőségesebb formáját képviselő öngyilkos merénylők valóban a „többiek” célzott és hatékony megsemmisítésére törekednek. Újabb naplójegyzeteiben Peter Handke „emberiségkiirtó kéjenceknek” nevezi a merénylőket.¹⁰ Egyúttal arra is rámutat, hogy „a vallás és az irgalmas Isten nevében” rendeznek vérfürdőt, s ily módon visszaélnék Isten nevével. Mindez a dzsihadisták valódi önértelmezésének problémáját állítja eléink, amelynek a kutatás rendszerint csekély figyelmet szentel, többnyire azért, hogy az iszlám ne tűnhessen a milítáns dzsihadizmus forrásának. Csakhogy halálmegvető bátorságukért a merénylők nemcsak a szellemi társaik ujjongására számítanak, azaz nemcsak e világi elismerésre, hanem túlvilági jutalomra is. Egyáltalán nem szándékuk, hogy örökre a semmibe hulljanak, hanem elismerésre vágynak: mások és

⁸Jürgen Habermas:
Der gespaltene Westen.
Suhkamp, Frankfurt a.
M., 2004, 12.

⁹Jürgen Manemann:
*Der Dschihad und der
Nihilismus des Westens.*
Transcript, Bielefeld, 2015.

¹⁰Peter Handke:
*Vor der Baumschatten-
wand,* i. m. 388.

¹¹Vö. Hans G. Kippenberg
– Tilman Seidensticker
(szerk.): *Terror im Dienste
Gottes. Die „Geistliche
Anleitung“ der Attentäter
des 11. September 2011.*
Campus, Frankfurt a. M.
– New York, 2004, 17–27.

¹²Részletesebben lásd
Jan-Heiner Tück (szerk.):
*Sterben für Gott – Töten
für Gott? Religion, Marty-
rium und Gewalt.* Herder,
Freiburg i. Br., 2015.

¹³Vö. Peter Sloterdijk:
*Zorn und Zeit. Politisch-
psychologischer Versuch.*
Suhrkamp, Frankfurt a.
M., 2006, 338–352.

¹⁴Vö. Hans Magnus
Enzensberger: *Schreckens
Männer. Versuch über
den radikalen Verlierer.*
Suhrkamp, Frankfurt a.
M., 2006.

¹⁵Vö. Wolfgang Schmid-
bauer: *Der Mensch als
Bombe. Eine Psychologie
des neuen Terrorismus.*
Rohwolt, Hamburg, 2003.

¹⁶Britta Mühl: *Faszination
Dschihad. Von Sinnleere
und Todesliebe. Zu einem
Buch von Jürgen Mane-
mann.* Internationale
Katholische Zeitschrift
Communio 46 (2017),
154–162.

Isten elismerésére. A paradicsomba robbantják be magukat — leg-
alábbis szándékuk szerint. A vértanúság szempontjából oly fontos
esztkatologikus jutalomnak jelentős szerepe van a dzsihadista ide-
ológiában. Abban az „útmutatóban”, amelyet Muhammad Atta bő-
röndjében találtak, csak úgy hemzsegnék a rituális előírások, az
imádságok, a Korán-idézetek és a muszlim hagyományból szár-
mazó egyéb rendelkezések. Kétségtávol azért tanulta meg kívülről
a szövegeket, hogy könnyebben legyőzze küldetésével kapcsolatos
kételyeit és halálfélelmét. Nem véletlen, hogy az „útmutató” hét al-
kalommal is említi: a merénylet után nyomban egyenes út vezet a
paradicsomba.¹¹

Ugyanakkor az öngyilkos merénylők motivációi nem szűkíthe-
tők kizárólag vallási tényezőkre. Tetteikben politikai, társadalmi,
gazdasági és pszichológiai mozzanatok is szerepet játszanak, ame-
lyeket e helyütt csak futólag tudok megemlíteni.¹² Számos musz-
lim érzelmi háztartásában nagy súllyal van jelen az Amerikával és
Izraellel, a „nagy” és a „kis sátánnal”, a „keresztesekkel” és a „cio-
nistákkal” szemben táplált gyűlölet. Gyűlöletet gerjesztettek a Nyu-
gat ellen mind a nyugati gyarmatosítók birodalmi politikájának
késleltetett következményei, mind a kétes értékű katonai beavat-
kozások, a korrupt rezsimeknek nyújtott támogatások és az emberi
jogokat semmibe vevő táborok (például Guantanamo) és börtönök
(például Abu Ghraib). A tudományos-technikai civilizáció domi-
nanciája és a Nyugat gazdasági ereje sokszor szintén negatív hatást
fejtett ki. Ennek következtében a dzsihadizmus könnyen barátokra
és ellenségekre tudja tagolni az emberiséget, s a felháborodás gond-
 nélkül mozgósítani tudja a szélsőségeseket.¹³

A jelenségnek azonban szociálpszichológiai összetevői is van-
nak. A társadalom peremén élő és kilátástalan helyzetben lévő „ra-
dikális vesztesek” szemében nyilván vonzó, hogy a „hitetlenek el-
leni harc” keretében végbevitt látványos tetteikkel pillanatok alatt
a média érdeklődésének fókuszába kerülnek.¹⁴ Magatartásukat
egyenes a narcisztikus zavar diagnózisának alapján értelmezték, és
olyan „explozív narcizmust” tulajdonítottak nekik, amely össze-
omlással fenyegető önértéküket hatalmas pusztító cselekedettel
kompenzálja.¹⁵ A jelek szerint lenyűgöző távlatot nyújt, hogy va-
laki egy pillanatra „mások életének és halálának ura” lehet.¹⁶

Foglaljuk össze ismét néhány pontban a mondottak teológiai je-
lentőségét:

1. A militáns dzsihadisták akkor is Isten nevében hajtják végre a
merényleteket, ha csak felszínes vallási szocializációban részesül-
tek, vagy éppen friss megtérők. Esetükben visszás egységbe kerül
az Istenért vállalt halál és az Istenért végrehajtott gyilkosság. Éppen
ezért komolyan kell vennünk az erőszak teológiáját, amely maga-
tartásuk hátterében rejlik. A muszlim hagyomány szerint az Allah
ügyéért indított dzsihádban eleső harcosok tanúnak, *sahid*nak szá-
mítanak. Arról rendszeresen viták folytak, hogy mikor és milyen

körülmények között minősíthető valamely eseménysorozat dzsihádnak. Abban megegyezés van, hogy a gyerekeknek, a nőknek és az időseknek mindenképpen védelmet kell élvezniük. A Korán tükrében a harcosok öngyilkossága is tabunak számított. Korunk militáns dzsihadizmusa viszont szakít ezzel a két meggyőződéssel: a merénylők fegyverként vetik be az életüket, s ártatlanok életét oltják ki. A muszlim teológia részéről ez a gyakorlat csak elutasításba ütközhet, és ütközött is rendszeresen.

2. Az öngyilkos merénylők semmiképpen sem nevezhetők vértanúknak. A merénylők gyilkosok, akik célzottan félelmet és rémületet keltenek, s ezért nem avathatók hőssé és vértanúvá. Ezzel csak megcsúfolnánk áldozataikat.

3. Ugyanakkor nem is szabad diabolizálnunk a merénylőket és támogatóikat. Mindannyian emberek, akik megváltozhatnak és felülbírálhatják korábbi magatartásukat. Aki sátánnak kiáltja ki őket, csak megkettőzi a dzsihadista ideológia ellenségeikkel és barátokkal számoló konstrukcióit. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a dzsihadista erőszak legtöbb áldozata muszlim. Ezért nem érhetünk egyet a médiával, amely egy kalap alá veszi és stigmatizálja az összes muszlimot. Aki azzal a szándékkal számol be a dzsihadista erőszakról, hogy idegen- és az iszlámmellenes hangulatot szítson, maga is fokozza a félelmet, s ezért nem gyógyítja, hanem elmélyíti a társadalmi szakadékokat.

3. A digitális istenszem — avagy az átlátszó társadalom keltette félelem

Annak következtében, hogy az erőszakra hajló dzsihadizmus világméretű félelmeket keltett, a biztonsági intézkedések is soha nem látott méreteket öltöttek. Paradox mellékhatásuk, hogy a szabadságot, amelynek megvédésére hivatottak, a megfigyelés kényszerével egyúttal veszélybe is sodorják, sőt ki is üresítik. A digitális istenszem mindent ellenőrzése alatt tart, még az okostelefon-tulajdonosok magánszférájába is behatol. Egyik utolsó könyvében Eugen Biser müncheni teológus annak a véleményének adott hangot, hogy a modern kor technológiai civilizációja fokozatosan kisajátítja magának Isten tulajdonságait. Úgy is fogalmazhatnánk, mondja Biser, hogy a technológiai lehetőségek körének tágulásával az ember látszólag magáévá tudja tenni azokat a kincseket, amelyeket egykor a mennyben remélt magának. Végre olyan akar lenni, mint Isten, meghódítja az eget, úrhajóival *mindenütt jelen van*, a globális megfigyelési technológia révén *mindentudó* lesz, és a biotechnika szinte teremtői *mindenhatósággal* ruhazza fel.¹⁷

Nem kell mindenben egyetértenünk azzal, amit Eugen Biser mond, de kétségtelen, hogy megállapításai meglepően aktuálisak ma, amikor oly sok vita folyik a titkosszolgálatok és a Google, a Facebook, az Apple, a Twitter és más nagyvállalatok adatmentési gya-

¹⁷Eugen Biser: *Der obdachlose Gott. Für eine Neubegegnung mit dem Unglauben*. Herder, Freiburg i. Br., 2005, 75sk.

korlátával kapcsolatban. Az arcátlan adathalászat és a hatalmas méreteket öltő adatgyűjtés mozgatói mintha az ember szolgálatába próbálnák állítani a mindentudást, amely eddig csak Istennek járt ki. Amit az emberek az elektronikus kommunikáció eszközeivel elmondanak és leírnak, akár legbelsőbb dolgaikról is, nem marad meg a magánszféra védett terében, hanem a biztonság és az átláthatóság nevében elektronikus szemek és fülek figyelik, amelyek nem felejtik el, amit egyszer már láttak és hallottak. Az amerikai Nemzetbiztonsági Ügynökség éveken át több millió mobiltelefon-tulajdonos beszélgetéseit lehallgatta, és az említett internetes nagyvállalatoknál sem lehet jobb a helyzet. Az összegyűjtött adatokból kialakítják a felhasználók profilját, amelynek segítségével előre jelezhetővé és kereskedelmi célokra felhasználhatóvá válik a viselkedésük. Eric Schmidt, a Google egykori vezérigazgatója kendőzetlen őszinteséggel kijelentette: „Tudjuk, hol vagy. Tudjuk, hol voltál. Többé-kevésbé azt is tudjuk, hogy éppen mire gondolsz.”¹⁸

¹⁸Idézi Mathias Döpfner: *Offener Brief an Eric Schmidt*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2014. április 16., 9.

„Szép, új világ”

Kijelentésével nyilvánvalóvá tette, hogy lassan megszűnnek az a teljesen átlátható szép, új világ, amelyet *A kör* című regényében Dave Eggers még intő figyelmeztetés formájában mutatott be. Ebben a világban az a cél, hogy mindenkiről megtudható legyen a lehető legtöbb minden. Eggers regényében a világ minden pontján alig látható kamerákat helyeznek el, amelyek élő közvetítései bárhol a világon megtekinthetők. „Nem tudják, hogy látjuk őket, de látjuk.”¹⁹ A regényben ábrázolt világ kulcsszava az átláthatóság: mindenkinek és mindennek látszania kell. Akikben kételyek merülnek fel a transzparencia korlátlan érvényesülésével szemben, azok a regényben kivétel nélkül a rövidebbet húzzák. A könyv végén röviden szóba kerül, miért kész szinte mindenki az együttműködésre: mindenki látszani akar. Az a legfontosabb, hogy lássanak!

¹⁹Dave Eggers: *A kör*. Európa, Budapest, 2016, 79.

²⁰Vö. Yvonne Hofstetter: *Sie wissen alles. Wie intelligente Maschinen in unser Leben eindringen und warum wir für unsere Freiheit kämpfen müssen*. C. Bertelsmann Verlag, Berlin, 2014.

²¹Max Otte: *Je größer die Mythen vom Netz desto kleiner die Menschen*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2014. április 19., 13.

Mások is figyelmeztetni próbálnak arra, hogy a mindent látó, de láthatatlan elektronikus szem könnyen uniformizálhatja az emberek viselkedését.²⁰ „Az emberek egymáshoz igazítják a tetteiket és a gondolataikat. Aki tudja, hogy folyamatosan megfigyelik és fűrkészik, másként viselkedik, nem szabad többé. Még a nemzetközi kapcsolatok is átalakulnak. (...) Végül már csak mindenben hasonló cselekvők monokultúrai maradnak.”²¹ A figyelmeztetések ellenére továbbra is fenntartások nélkül rendelkezésre bocsátott felhasználói adatok tömeges mentését Eugen Biser nyomán a mindent látó isteni tekintet kisajátításának visszas kísérleteként foghatnánk fel, a semmit el nem felejtő isteni emlékezet szekuláris megfelelőjeként, a gondviselés új formájaként, amely mindent előre akar látni. Ahogy azonban a szabadság és az autonómia nevében egyesek határozottan tiltakoztak a tévesen értelmezett isteni mindentudás ellen, úgy ma sem hiányoznak azok, akik felemelik a szavukat az internetes nagyvállalatok és a biztonsági szolgálatok adatmonopóliuma ellen.

Ezúttal is érdemes mérleget vonnunk teológiai szempontból:

²²Martin Schleske:
*Herztöne. Lauschen auf
den Klang des Lebens.*
Adeo Verlag, Asslar,
2017, 235sk.

1. Istent akár a „legnagyobb lehallgatási botránynak”²² is lehetne nevezni, hiszen mindent lát és mindenről tud. Ettől azonban még nem kell fenyegetve éreznie magát a hívó embernek, aki tudja, hogy egész életét figyelemmel kíséri Isten tekintete: „Járjak bár a halál árnyékában, nem félek semmi bajtól, mert te velem vagy, vessződ és pásztorbotod megvigasztalnak engem” (Zsolt 23,4). Az imádkozó ember szabadsága ki tud bontakozni, mert Isten nem szögezi könyörtelenül a múlthoz, és nem vezeti le a jövőt egyszerűen abból, ami eddig volt: „Ne rejsd el előlem arcodat”, kéri a zsolttáros (Zsolt 27,9; 102,2). Akire Isten tekintélye irányul, annak nem kell mesterseges eszközökkel tekintélyt szereznie magának.

2. Az erkölcsi terhek bevallhatók, megbánhatók és feldolgozhatók Isten irgalmas tekintete előtt, hiszen a mennyben nagy az öröm a megtérő bűnösök miatt. Ha az ember megtér és elismeri a hibáit, megtörik „az önigazolási kényszer ingergazdag környezetében” beinduló bűnátíró mechanizmus,²³ de a hibáikat elismerőknek sem kell tartaniuk attól, hogy „kiterítik” őket. Nem kell megfélemleniük az élettörténetüket, nem kell felmutatható sikereikre, teljesítményeikre és érdemeikre redukálniuk önmagukat, hanem vétkeiket és kudarcaikat is elfogadhatják, szerves helyet biztosítva nekik saját élettörténetükben.

3. Antropológiai szempontból egyértelmű, hogy az embernek szüksége van mások tekintetére, és kezdettől fogva fontos számára mások elismerő tekintete. Ha viszont mindenáron feltűnésre vágyik, ha görcsösen mások figyelmét hajhássza, ha népszerűségi mutatóktól és Facebook-lájkoktól függ, akkor alapvetően fontos dolgot hagy figyelmen kívül. Egy helyütt Peter Handke arról beszél, mennyire megnyugtatja az a gondolat, hogy Isten látja őt: „Mindenkinek szüksége van arra, hogy lássák. (...) És ha tudatosítjuk, hogy Isten mindenestől lát minket, mindannyian teljesen megnyugodhatunk.”²⁴

²³Vö. Jan-Heiner Tück
(szerk.): *Was fehlt, denn
Gott fehlt? Martin Walser
über Rechtfertigung –
theologische Erwiderungen.*
Herder, Freiburg
i. Br., 2013.

²⁴Peter Handke – Peter
Hamm: *Es leben die
Illusionen. Gespräche in
Chaville und anderswo.*
Wallstein, Basel, 2006, 33.

4. Javaslatok a félelem meggyógyítására

Írásom címében azt ígértem, hogy javaslatokat fogok tenni a félelem terápiájára. Ahhoz nincs kellő jártasságom, hogy pszichológiai vagy szociológiai megoldásokkal álljak elő, de teológiai szempontból azért szeretnék néhány megjegyzést tenni a pokoltól való félelemmel, a halálfélelemmel és az életet átható félelmekkel kapcsolatban.

1. *A remény helyeként felfogott ítélet, avagy a pokoltól való félelem kioltása.* A félelem különböző formái, amelyeket az előzőekben áttekintettünk, szinte kivétel nélkül a végidőre mutatnak. A levéltárak meghamisítása miatt a múlt értelmezéséért vívott küzdelem, amelyről Ilija Trojanow regénye szól, olyan tényező létét követeli, amely meg tudja akadályozni, hogy hosszú távon sikert érjenek el a nyomaikat eltörölni próbáló bűnösök. A félelmet gerjesztő öngyilkos merénylők, akik fegyverként használják a saját életüket,

arra vetemednek, hogy embereket öljenek meg Isten nevében. Helyreigazítja-e majd őket Isten ítélete? De az a teljes átláthatóság, amelyet *A kör* című regényében Dave Eggers Isten szemének technikai örököséként állít elénk, szintén azt igényli, hogy teológiai szempontból megvizsgáljuk az emberi élet rejtett és háttérbe szorított vonásait. Könnyörtelenül fény derül majd mindenre, hogy pőreségében „kiteríthető” legyen az ember?

Az emberi tapasztalatban felfedezhető olyan minta, amelyben kirajzolódnak a feltámadásba és az ítéletbe vetett hit alapvonásai. Ilyen például az igazságosság — erkölcsi szempontból nélkülözhetetlen — vágya, az az igény, hogy a bűnösök ne diadalmaskodhassanak áldozataikon; de szintén ilyen az embernek az a törekvése, hogy valami maradandót hozzon létre a történelem mulandó anyagából, valami olyat, ami megőrzi a felejtéstől a nevét; és szintén ilyen az a vágy, hogy a halál által kimondott *nem* ne olthassa ki a szeretett másokra kimondott *igent*. Ezek az alapvető emberi tapasztalatok kapcsolódási pontot kínálnak ahhoz a hitbeli reményhez, amely eszkatologikus fénybe meríti a történelmet.

A hit olyan *igent* mond ki, amely erősebb, mint a félelemmel együtt járó tagadások. A hit olyan alapot kínál, amely gyógyírként szolgálhat az emberi félelmekben megnyíló feneketlen talajtalanságra. A hitet nem maga az ember állítja elő: a hit Isten önkinyilatkoztatására válaszol, és olyan történelmi elbeszélésből indul ki, amelynek sarokpontjait az jelöli ki, hogy Isten, a világ Teremtője végül bírálja és beteljesítője is lesz a történelemnek. A történelem folyamán nem vethetjük meg a lábunkat olyan ponton, ahonnan az egész történelmet áttekinthetnénk és értelmezhetnénk. Ha a történelem folyamán a történelemről gondolkodunk, soha nem lehetnek végérvényes eredményeink. A beteljesedés eseménye, amely a Megfeszített feltámadásával már elkezdődött, olyan drámai folyamatként gondolható el, amelynek során az ítélet krízisén átkelve megmentő erővel átalakul a világ és a történelem. A történelem tehát nem semleges terep, a történelmi tettek és események nem közömbösek, az emberi cselekvőkre vár valaki a történelem végén, egyikük sem süllyed alá a kozmikus közöny hatalmas tengerében. Éppen ellenkezőleg: az ítélet feltárja majd a történelem rejtett igazságát.

Az igazságot jelölő görög szóban, az *alétheiában* felfedezhető a feledés mitikus folyójának, a Léthének a tagadása, akárcsak a rejtett tartalmak feltárása, amelyet nyelvtanilag a *lanthanó* ige tagadása fejez ki. A Jelenések könyve, azaz János apokalipszise szerint csak a leölt Bárány tudja megnyitni és elolvasni a hét pecséttel lezárt könyvet. A leölt Bárány olyan Krisztus-cím, amely csak a Jelenések könyvében fordul elő, s a passió megmentő és megváltó erejére utal. Ha krisztológiai alapon reménykedünk a végső beteljesedésben, akkor azt mondhatjuk, hogy a címmel a könyv azt állítja a vérrel és könnyel áztatott történelemről: Krisztus, a feltámasztott Megfeszít-

tett megszünteti az áldozatok félelmét, akik attól tartanak, hogy szenvedésüket nem fogja elismerni senki — méltósággal ruházza fel ugyanis azokat, akiket megfosztottak a méltóságuktól, és nevükön nevezi azokat, akik névtelen számok lettek. Másrészt a leölt Bárány, aki meg tudja nyitni a könyv pecsétjeit, a bűnösöket is szembesíti bűneikkel, és szépitgetés nélkül eléjük tárja a múlt igazságát. Nem hagyja azonban részvételenül magukra őket, hanem melléjük áll, mert segíteni akar nekik abban, hogy állást tudjanak foglalni önmaguk ellen, magukhoz engedjék az immár feltároló igazság fájalmát, megbánják tetteiket és bocsánatot kérjenek. Ítélet nélkül nincs beteljesülés, drámai krízis nélkül nem lehet eljutni az üdvösségre. Az igazság eszkatologikus megmutatkozása a megmentés jegyében áll, nem ad okot tehát arra, hogy félni kezdjünk a pokoltól, vagy apokaliptikus fenyegetéseket lássunk tornyosulni magunk felett. Az ítélet a remény eseménye. Az igazság ugyanis, amely megítél minket, útra kelt, hogy megmentsen bennünket.

2. *Az utolsó és az utolsó előtti tényezők megkülönböztetése: az eszkatologikus fenntartás és az ideológiaikritika.* A hit által nyújtott remény nem olcsó vigaszt kínál. Arra kötelez, hogy felemeljük a szavunkat, ha az emberek azt hiszik, túlléphetnek a végesség horizontján és Isten szerepébe helyezkedhetnek. A politika totalitárius kísértésével szembesülve Erik Peterson élesen fellépett egykori szövetségesével és barátjával, Carl Schmitt-tel szemben. A totális állammal szembehelyezte a *Christus imperatort*, s így rávilágított a kor politikai ideológiájának korlátaira. Azoknak az autokrata politikusoknak, akik ma búcsút intenek a hatalmi ágak megosztásának, és egy kézben próbálnak összefogni minden hatalmat, politikai és teológiai ellenállást kell kiváltaniuk. Ha az igazságszolgáltatás a politikai hatalom meghosszabbításává romlik, s ha a bíróságok a rendszer ellenségeinek bélyegzik és eltakarítják az útból a másként gondolkodókat, akkor az egyháznak nem simulékony alkalmazkodást, hanem éberséget és teológiai alapú tiltakozást kell tanúsítania.

Az eszkatologikus fenntartást azonban, amelyet Johann Baptist Metz az ideológiaikritika eszközeként fogott fel, a vallási fanatizmus valamennyi formájával szemben is érvényesítenünk kell. Az öngyilkos merénylők és ideológiai támogatóik azt hiszik, hogy végrehajthatják Isten ítéletét a „hitetlenek” ellen, mintha már most Isten szemszögéből láthatnák a világot. Csakhogy nem láthatják, s ezt érdemes többször is elmondanunk és leszögeznünk. De a dzsihadista erőszakról beszámoló médiának is óriási felelőssége van. Aki úgy ad hírt a terrorcselekményekről, hogy idegengyűlöletet gerjeszt, és az iszlámot általánosságban erőszakos vallásnak bélyegzi, maga is a vallási fanatikusok ellenség-barát-sémájához nyúl, nem pedig a megalapozatlanságára világít rá. A félelem kulisszái között még egy díszlettel kiegészíti a rémületet keltő kellékeket. Akkor is érdemes lennünk, ha nyugati politikusok az isteni gondviselés eszközének nyilvánítják vagy apokaliptikus szavakkal „a gonosz tenge-

²⁵Lásd erről Jan-Heiner Tüück: *Das Auge Gottes und der gläserne Mensch*. Internationale Zeitschrift Communio 44 (2015), 116–129.

Isten irgalmas tekintete és jelenléte

lye ellen indított harccá” avatják a saját politikájukat. A politika nem végső és utolsó, hanem utolsó előtti tényező, nem a végső és utolsó, hanem csak az utolsó előtti kérdésekben van létjogosultsága, kompromisszumokat kell kötnie, és nem lehet eszkatologikus töltete. Ugyanez mondható el a teljes átláthatóság dogmájával kapcsolatban is, amely azt hangoztatja, hogy a fokozott biztonsági intézkedésekkel párhuzamosan a terrorizmus és az erőszak nyomában járó globális félelmekre reagál. Rémálommal érne fel a tökéletesen átlátszó társadalom, ahol minden látható és minden elmenthető, ahol semmi sem kerül a felejtés homályába, és semmire sincs bocsánat. Egy ilyen társadalom megölné a szabadságot, amelyet pedig elvileg védeni kíván.²⁵

3. *Isten irgalmas tekintete és jelenléte — gyógyír a félelemre*. Mit tehetünk annak érdekében, hogy úgy érezzük, megbecsülnek minket és igazolva van a létünk? Gyűrjük magunk alá másokat, hogy mi magunk jobb színben tűnjünk fel? Visszataszító lenne ez a viselkedés, és a keresztény hit azért is szép, mert másféle történetet mesél el, olyat, amely mentesíteni tud az öngazolás kényszerétől és a kudarcoktól való félelemtől. Ez a történet annak kegyelméről szól, hogy szabad annak lennünk, akik vagyunk, mert hibáink, gyengeségeink és bűneink ellenére elfogadnak minket, mindenféle teljesítménytől függetlenül. A történet, amely erről a kegyelemről szól, egyben a megtérés és a fájdalom története is — és végső soron az öröme, vagyis örömhír. Krisztus tekintete áll a középpontjában. Amikor a Feltámadott megjelent a tanítványoknak, nem vonta kérdőre őket, nem olvasta a fejükre árusulásukat és hűtlenségüket, hanem békével köszöntötte őket és megígérte nekik rejtett jelenlétét: „veletek vagyok a világ végezetéig” (Mt 28,20). Aki meghallja és hittel elfogadja ezeket a szavakat, annak többé nem kell félnie. De hol vannak azok, akik ma hihetően el tudják mesélni ezt a történetet? És mi magunk vajon tudunk-e még hinni benne? Képzeljük csak el, hogy Isten ránk tekint, és pontosan így adja meg nekünk azt, amit mi magunk nem tudunk megadni magunknak: a tekintélyt és a méltóságot. Hihetetlen történet áll előttünk, amely ki tud szabadítani az öngazolás kegyetlen spiráljából és az öngazolási kényszert kíséző megannyi félelemből. „Hinni — széppé tenni a világot.”²⁶

²⁶Martin Walser: *Muttersohn*. Rohwolt, Hamburg, 2011, 329.

Görföl Tibor fordítása

A szorongásról pszichoterapeutaként

GÁTI ÁGNES

„Ismerni szeretnétek a halál titkát.
De hogyan találhatok meg, ha nem az élet szívében keresitek?”

Kahlil Gibran¹

A szerző klinikai szakpszichológus és pszichoterapeuta, a PTE ÁOK Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika egyetemi docense.

¹Kahlil Gibran:
A próféta.
Helikon,
Budapest,
2015, 79.

A szorongás jelensége, mely feltehetően mindig sajátja volt az emberi életnek, a 20. századtól egyre inkább a különböző tudományágak kutatásának fókuszába került, s mára szinte a hétköznapi párbeszéd részévé vált. A következőkben a gyakorló pszichoterapeuta szemszögéből szeretném megközelíteni a kérdéskört. Természetesen a pszichológia jeles képviselőit hívom segítségül, ugyanakkor a téma szerteágazó és jelentős irodalma miatt nem törekedhetek teljességre, így választásom mindenképpen szubjektív. Az értelmezési keretet, mely mentén megközelítem a témakört, elsősorban a pszichoanalitikus elméletből kialakuló pszichodinamikus, illetve az egzisztenciálpszichológiai megközelítésmód alkotja.

1. A szorongás jelensége napjainkban

Talán érdekes rápillantanunk arra a kérdésre, hogy melyek azok a tényezők, amelyeknek szerepük lehet abban, hogy a szorongás jelensége napjainkban jelentős mértékben felerősödött, amit a mindennapi pszichoterápiás gyakorlatban is érzékelünk.

Bevezetőül néhány általános gondolat. Bár a Bibliában sokszor olvashatjuk különböző kontextusban a „ne félj!” biztatást, számtalan bibliai történetben előbukkan a félelem, illetve a szorongás. A pszichológia általában különbséget tesz a két fogalom között. Legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy a félelemnek azonosítható tárgya van, a szorongás pedig tárgy nélküli feszültség, kellemetlen készületségi állapot. A félelemnek és szorongásnak pszichológiai (például aggodás, pesszimizmus, koncentrációs nehézség) és testi (például verejtékezés, szapora szív működés, szédülés) jelei egyaránt vannak. A szorongó ember viselkedésén, metakommunikációján is tetten érhető általában ez az állapot. Ugyanakkor evolúciós értelemben létfontosságú funkcióval is bír. Már Selye János (1907–1982) kutatásai is felhívták arra a figyelmet, hogy a distresszel, illetve szorongással járó állapotok hajtóerőt jelenthetnek a különböző nehézségek megoldásában, motivációt a megoldási (*coping*) mechanizmusok mobilizálásában. Ily módon az optimális mértékű szorongásnak adaptív funkciója van, s növelheti a teljesítményt, míg a kóros szorongás természetesen már gátló tényezőként hat, mely akár betegségbe is torkollhat.

Szokás különbséget tenni az ontológiai és pszichológiai szorongás között. Az alapvetően, ontológiailag biztonságban lévő személy önmaga és a többi ember valóságosságának és identitásának biztos tudatában találkozik az étellel. Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámájában például nincs meg ez az egészséges éntudat, mely enyhítené a létezésre jellemző kétségbeesést („Estragon: Látod Didi, mindig akad valami, ami elhitheti velünk, hogy élünk”).

A szorongás tehát mindannyiunk által jól ismert, kikerülhetetlen általános emberi tapasztalat, valódi vagy vélt vészhelyzetekre adott negatív érzelmi állapot. Talán már ebből a meghatározásból is sejthető, hogy ahányan vagyunk, annyiféleképpen reagálunk ugyanarra a nehézségre. Jelentős különbség van abban, hogy a szorongás rövid ideig tart-e, vagy tartóssá válik. Jól ismert, hogy a „klasszikus szorongásos betegségek” (pánikbetegség, fóbiák, generalizált szorongás) mellett a legtöbb pszichoszomatikus betegség kialakulásában is szerepet játszik. Lényeges szempont továbbá, hogy mennyire arányos a fennálló helyzetre adott szorongás-válasz mértéke. A kutatásoknak is éppen az az egyik legfontosabb fókusza, hogy ennek az egyéni megküzdések szintjén létrejövő különbözőségek feltárja a gyökereit. A szorongásra spektrum mentén tekintünk, mely a „normál”, „teljesen érthető” szorongástól a kóros szorongásig terjed.

A szorongásos betegségek okai

A felmérések szerint a felnőtt lakosság 17–18 százaléka szenved szorongásos betegségben. Az okok nyilván sokrétűek. A társadalom alakulása mindenképpen jelentős szereppel bír. Feltehetően az, hogy a szorongás jelenségének első komplex filozófiai, esztétikai és pszichológiai elemzését adó és a pszichológiára is hatást gyakorló dán Søren Kierkegaard figyelme erre a problémakörre irányult, nem volt független a 19. és 20. század társadalmi változásaitól (a polgári elidegenedéstől, a háborúktól). A világ „felgyorsulása” azóta csak fokozódik, a mindenholn özőnlő óriási mennyiségű, gyakran fenyegető tartalmú információ, a régi, átláthatóbb keretek fellazulása csökkenti a biztonságérzetünket. Alig dolgozunk fel egy krízist, már itt is a következőről szóló hír. A kiszámíthatatlanság, a „tempó” felvételének néha reménytelen kényszere, az az érzés, hogy életünk eseményeinek kontrollálása kicsúszik a kezünk közül, természetesen növelheti a szorongást. A sok területen megnőtt szabadság pedig nagyobb döntési felelősséggel jár.

A tudomány és technika rohamos fejlődése az embertől is egyre nagyobb teljesítményt vár. A teljesítményszorongás nem új keletű, de egyre több fiatalnál tapasztalható. Ennek gyökerei sokszor gyermekkorba nyúlnak, ugyanakkor elsősorban a multinacionális cégeknél dolgozók gyakran élük meg, hogy mire teljesítenek valamit, addigra már ismét feljebb emelték a „lécet”. Nagy az időnyomás, a karrier-nyomás, a különböző szerepekbe történő „belenövés” sürgetettsége. Gyakran megfogalmazzák a félelmet, hogy lemaradnak, kimaradnak valamiből.

A szorongásos betegségek tünettana nem változik ugyan lényegesen, de a háttérben meghúzódó tényezők színesednek. Talán a legjelentősebb e vonatkozásban a média és főként a közösségi oldalak szerepe, melyek kutatásával az utóbbi években egyre többen foglalkoznak. A média és az általa közvetített tartalmak általában a sikeres, boldog, gondtalan életről szólnak. A közösségi oldalak még erőteljesebb hatással bírnak, hiszen „személyesebbek”. Ott ismerőseink „felhőtlen” családi boldogságát, izgalmas utazásait láthatjuk. Óhatatlanul megjelenik az összehasonlítás, illetve ennek nyomán a versengés érzése (mindez már fiziológiai szinten is beindítja a „stressz-reakciót”). Megjelenik a szorongás, illetve a „kevésbé vagyok jó” érzése, az önértékelés gyengülésével. Vizsgálatok igazolják, hogy nő a magányosság érzése is. Az addiktív hatás következtében a médiahasználat kiszakít a „valódi világból”, a személyes kapcsolatokból. Még egy veszélyes oldala a közösségi oldalaknak a like-ok figyelése. Gyakori, hogy ennek kimondott vagy kimondatlan célja az öngyógyítás vagy én-erősítés. Ez pedig újabb buktatókat rejthet. A hétköznapi praxisban meg kellett szokni, hogy amikor egy kliens beszámol arról, hogy szakított partnerével, rákérdezzek, hogy milyen formában, sms-ben, a Facebook-on vagy személyesen. A valódi, vagy vélt konfliktusok gyakran a közösségi oldalon látottak alapján robbannak ki.

2. A szorongás kutatásának kezdetei

A következőkben szeretnék kiemelni két pszichiátert, akik a szorongás kutatásának bölcsőjénél alapvető szerepet játszottak. Sigmund Freud (1856–1939) bécsi pszichiáter, az első pszichoterápiás módszer, a pszichoanalízis kidolgozója a szorongás jelenségének vizsgálatára is vállalkozott. Gondolatait akkor és azóta is sokan — köztük tanítványai is — bírálják, sőt a szorongással kapcsolatos nézeteit az idők során ő maga is többször módosította. Az azonban vitathatatlan, hogy elsőként írta le a jelenség tünettanát, és tőle származik az úgynevezett „szorongásos neurózis” elnevezés is. Freud megközelítésében kiemelt szerepe volt a tudattalannak és az álmoknak („az álmok jelentik a királyi utat a tudattalanhoz”). Nagyon leegyszerűsítve, szerinte a szorongásnak „oka” van, akár a külvilágból érkező, akár a személyiségen belül megélt diszharmónia miatt (melyek természetesen jórészt „megfoghatatlanok”, hiszen tudattalanok). Ily módon a freudi modell dinamikus, mely egymással szembenálló erők ütközésével számol.

A szorongás Freud szerint szignalizációs értékű. A személyiségfejlődés különböző szakaszaiban (melyeket most nincs mód részletezni) tovább színesedik a kép, a szintek közötti fejlődési hierarchia révén (például dezintegrációs, szeparációs, kasztrációs szorongás). A mindennapi pszichoterápiás praxisban gyakran bukkannak fel szeparációs szorongásos emlékek, mint a fiatal pánikbeteg tanár-

nőnél, aki külföldi munkavállalása során érzett először szorongásos panaszokat, de pánikbetegsége évekkel később, nővérének külföldre költözése után alakult ki. A terápia során felszínre kerültek kora gyermekkori emlékei, amikor édesanyja több hónapig kórházban volt az ő két és fél éves korában, s jól emlékszik a félelemre, s arra, hogy jó kislánként nem volt szabad sírnia. Ekkor nővére pótolta az anyát, akihez azóta is nagyon kötődik, s akinek külföldre költözése mobilizálta korábbi veszteségélményét.

Következtetéseit, elméleteit Freud elsősorban terápiás tapasztalataiból vonta le. A szintén jelentős, és a kezdeteknél is szerepet játszó pszichiáter, Ludwig Binswanger (1881–1966) ezzel ellentétben antropológiai felfogást, nevezetesen az egzisztencialista ontológiát igyekezett a pszichiátria mindennapi gyakorlatában érvényesíteni. Binswanger többgenerációs orvos dinasztiában született. Haladó szemléletű pszichiáter nagyapja szakított a korra jellemző kényszerítő eszközökkel, s a családi légkörre fektette a hangsúlyt a betegek kezelésében. Pszichiáter professzor nagybátyja kezelte például Friedrich Nietzschét is. Binswanger a kor olyan neves pszichiáttereinek volt asszisztense, mint Eugen Bleuler és Carl Gustav Jung. Később megismerkedett Freuddal, akit atyai jó barátjaként tisztelt. Nála tanulta a pszichoanalízist, melyet hosszú évekig gyakorolt, eseteit többször megkonzultálva Freuddal. A pszichoanalízistől ugyan fokozatosan eltávolodott, de saját útját járva is képes volt mindvégig megőrizni a baráti kapcsolatot mesterével, ami az elméleteikben eltávolodó Freud-tanítványoknak általában nem sikerült.

Ludwig Binswanger

A 1920-as évek táján érdeklődése fokozatosan a fenomenológia felé fordult. Nagy hatással volt rá Martin Buber *Én és Te* című, 1923-ban megjelent könyve, majd Heidegger filozófiája, különösen az 1927-ben megjelent *Lét és idő* című mű, később pedig Husserl munkássága. Kutatásait elsősorban fenomenológiai antropológiaként körvonalazza. 1941-ben nevezi először *daseinanalízis*nek. Érdeklődése igen sokrétű volt, foglalkozott a nyelvvel, a szkizofréniával, de később a melankóliával és a mániával is. Fő műve *Az emberi létezés alapformái és megismerésük* (1942). Módszere lehetővé tette a pszichopatológiai tünetek fenomenológiai leírását és megértését. Az álmok értelmezésében is eltért Freudtól, a fókusz itt is inkább az álom fenomenológiájára helyezte (*Álom és egzisztencia*, 1930). A *daseinanalízis*t nem pszichoterápiás módszernek tartotta elsősorban. Véleménye szerint a létanalízis célja, hogy segítse megismerni az egyedi ember létének adott felépítettségét, méghozzá függetlenül az egészséges–beteg, a normakövető–normaellenes különbségtételtől. Hangsúlyozta, hogy milyen szűkek az emberi viselkedéssel kapcsolatos természettudományos gondolkodásmód határai, és hogy ezáltal éppen az emberi létezés specifikusan emberi tényezői szorulnak háttérbe. Kiemelten fontos volt számára a szubjektum–objektum megosztottságot a pszichiátriai gondolkodás területén is

kiküszöbölni, amit számos skizofrén beteg életútjának daseinanalitikus bemutatásával támasztott alá. Alapvetően másként gondolkodott az orvos–beteg kapcsolatról, kifogásolta, hogy a pszichoanalízis csupán az indulatáttétel–vizsontindulatáttétel jelenségére redukálja azt. Felfogásában a kapcsolat egyszeri és megismételhetetlen társas viszony a beteg szenvedésének enyhítésére.

Míg a pszichoanalízisben az elszenvedett traumák és a tudatlan feltárása áll a fókuszban, Binswanger fontosnak tartotta a biográfiai történeteket csomópontok mentén vizsgálni, mely által a választott és elszenvedett létmódok sorozata tárul fel. A szorongás a biztonságihiány, a szeretetnélküliség talaján jön létre, ahol hiányzik az önmegevalósítás. Sorait még ma is izgalmas olvasni: „Addig nem érthetünk meg semmit a tébolyultról, amíg részvétlen szubjektumként viszonyulunk hozzá, (...) vagy pusztán objektumként állítjuk magunk elé, röviden tárgyként. A tébolyt a közös emberi sors alapján értjük csak meg (...) ha felfedezzük az elmebetegben embertársunkat.”²

Binswangernél a szorongás legvégletesebb kifejeződése a Rettenetes. „Három út kínálkozik a létezés számára, hogy találkozzon a Rettenetessel: a téboly, mindenekelőtt az üldöztetési téboly, (...) másodsor a költői látomás, (...) harmadsor a létezésanalitikus kommunikáció a tébolyulttal. (...) Az örült, a költő és a fenomenológus között a különbség, hogy a Rettenetes az első számára sorssá válik, ez taszítja be a szorongás karmaiba, s ezáltal a tébolyélmény birodalmába. (...) A másik kettő bár találkozik a Rettenetessel, szenved miatta, szorongását ismeri, mégis megőrzi azt a szabadságát, hogy visszatérjen egzisztenciájára, létlehetőségei birodalmába, (...) ezzel a természetes tapasztalatba. (...) A Rettenetet tehát úgy is szemügyre kell vennünk, mint enyémet, a létünkben benne lakó lehetőségét.”³

²Ludwig Binswanger:
*Az ember helye
a pszichiátriában.* In:
Pszichiátria és emberkép.
(Szerk. Pethő Bertalan.)
Gondolat, Budapest,
1986, 263.

³Uo. 275.

3. Konkrét példák a pszichoterápiás gyakorlatból

A fentiekben vázolt kétféle pszichológiai út nyomán a későbbiekben jó néhány elmélet, iskola bontakozott ki. Miután ezek áttekintésére nincs mód, a mindennapi pszichoterápiás gyakorlatból vett példákkal szeretném a problémakört valamelyest „élőbbé” tenni. Természetesen ez csak a saját szemüvegem, vagyis egy olyan idősödő pszichiáteré, aki hosszú évek óta tanulja-tanítja a pszichoterápiát. A dinamikus szemléletű pszichoterápia, melyben dolgozom, elsősorban gondolkodásmód: nemcsak betegünkről, hanem a beteg és a gyógyító közötti interperszonális mezőben saját magunkról is.

Lássunk néhány olyan kritikus élethelyzetet, melyek szerepet játszhatnak a (későbbi) szorongásos problémák kialakulásában. Az első, mindannyiunkat érintő trauma a születés. Otto Rank 1923-ban adta ki könyvét, melyben azt állította, hogy a születés során átélt szeparáció és megsemmisülés érzése az alapja minden későbbi szo-

**A fogantatás,
a várandósság és a
születés kapcsolata
a későbbi szorongással**

rongásunknak. Az utóbbi évek pszichológiai vizsgálódásai nem csupán a születés, de a fogantatás és a várandósság szerepére is rámutattak, számos idegéletteni kutatással alátámasztva. A fogantatás körülményei, a nem kívánt terhesség ma már bizonyítottan kihatnak a baba személyiségfejlődésére, természetesen számtalan más faktor mellett. Az anya méhében a magzat átéli az anyával történeteket, szorongás esetén például a felszabaduló stresszhormonok átjutnak a méhlepényen. Jól ismert az is, hogy születés után a baba felismeri a magzatként gyakran hallott hangokat, vagy az anyai szívhangokat hallva megnyugszik. Lee Salk írja, hogy a keresztény képek 80 százaléknál Szűz Mária bal oldalon, szíve felett tartja a kisded Jézust. Ma már tudjuk, hogy minden újszülött „kompetens csecsemő”, vagyis születéstől aktív, érzelmeiben differenciált és a környezetét befolyásolni képes egyén. Meghatározó az anya érzelmi viszonyulása a méhében fejlődő babához, illetve a magzat reakciói, melyek akár UH-s vizsgálatokkal is tetten érhetők. Példa erre az a huszonéves, szorongással, pánikbetegséggel, evészavarral küzdő fiatalember, aki az imaginatív terápia alatt anyja méhében fizikai rosszulletet élt meg, szinte megdermedt, úgy érezte, nem legitim a létezése, s ez csak akkor oldódott fel, amikor kívülről látta szüleit, amint aláírják a házassági dokumentumokat (nem tervezett gyermek volt, az anya nagy harcok árán kényszerítette ki a házasságot). Korai kötődési problémáit sugallja az az imagináció is, amikor úgy érzi, anyja méhe szögekkel van kirakva, melyek felsértik őt.

Az átélt képek érzékelhetővé teszik azt a tényt is, amit az utóbbi évtizedek kutatásai állítanak, hogy a verbalitás kialakulása előtt a magzatra és a csecsemőre a szomatikus, zsigeri szintű emlékezés jellemző. Tehát a testünk emlékszik a nagyon korai eseményekre is, melyek nem elmesélhetők, hiszen az úgynevezett implicit memóriában rögzülnek csupán. Ennek a traumákkal terhelt élettörténetekben van főként jelentőségük, hiszen bármi, ami az eredeti traumára emlékeztet, testi panaszokban jelenik meg, az összefüggéseket így gyakran homályban hagyva. Ez ilyenkor már a pszichoterápia területe, ahogy a fenti fiatalember példáján láttuk. Nem ritkán a későbbi szorongásos panaszok összefüggnek azzal a teherrel, ami arra a gyermekre hárul, akinek az édesanyja nem tudta elgyászolni az idősebb testvér elvesztését. A gyászban lévő anya nem képes a megfelelő érzelmi tükrözésre, ami segítené a babát a saját magáról való kép kialakításában és a biztonságos kötődésben. Ily módon esélyesebbé válik a későbbi traumákra, mint például az a fiatal nő, aki mindezt így fogalmazta meg: „Világéletemben rossznak éreztem magam, soha nem tudtam elnyerni anyám szeretetét. Soha nem beszéltek a nővérem haláláról, de mindig éreztem valami hiányt.” A családi „legendáriumban” elhangzó, vagy éppen elhallgatott üzenetek szinte búvópatakként húzódnak meg a gyermek életében, s kéréstlen, sokszor fel nem ismert „transzgenerációs csomagként” befolyásolják a fejlődést, a kapcsolatokat. Sokszor tetten érhető a „túl-

élés büntudata” is, mint páciensemnél, aki ikertestvérét veszítette el a születéskor. Jól ismert, hogy ez a fájdalommal teli érzés megnyire meghatározta Radnóti Miklós életét és munkásságát is, akinek édesanyja és ikertestvére halt meg a szülésnél (*Ikrek hava*). Ezekben a nagyon izgalmas terápiákban a tünetek javulásán kívül, a páciensek személyisége is jelentős éresemre megy keresztül, s ha a terapeuta kellően önreflektív, sokat tanulhat saját anyaságáról is. Még számtalan oldalról megközelíthetnénk a születés körüli problémákat, de haladjunk az időben!

Serdülőkor és felnőttkor

Tudjuk, hogy a serdülőkor milyen kritikus időszak a személyiségfejlődés során. A „ki vagyok én?” „mi lehet belőlem?” feszítő kérdése gyakran vezethet identitáskrizishez (a kifejezés Erik Eriksontól származik). Eldől, hogy az egyén a külső elvárásoknak vagy belső igényeinek mentén fejlődik-e tovább. Nem meglepő, hogy amerikai felmérések szerint ebben az időszakban a fiatalok 38 százaléka mutatja a szorongás jeleit. Gyakran benne ragadnak a serdülőkorban, mintha nem találnák a reális, felnőtt életbe való bekapcsolódás képességét.

Egy nagy ugrással az élet közepének időszakát szeretném kiemelni, melyet az egyik legátfogóbb személyiségfejlődési elmélet mentén mutatok be. Carl Gustav Jung (1903–1955) szerint — nagymértékben leegyszerűsítve — életünk első felének feladata megtalálni helyünket a világban. Azután életünk deléhez érve, a középső életszakaszban megkezdődnek a testi-lelki átalakulások, egyre többen mennek el mellőlünk. Mindez arra készítet, hogy valamiféle számvetést végezzünk addigi életünkkel. Bizonyos vágyainkat el kell engednünk, akár csak a lehetőségeket, melyeket nem sikerült megragadnunk, szembesülünk mulasztásainkkal, melyeket nem tettünk meg, s melyek korrekciójára már nincs is lehetőségünk (ez utóbbi a legnehezebb). Önmagunk újrafogalmazására kényszerülünk, újra kell gondolnunk további céljainkat, személyes identitásunkat. Ezt a nem könnyű időszakot különbözőképpen éljük meg, de gyakran alakulhat ki úgynevezett életközép válság, s főként nőknél az „üres fészkek szindróma” (a gyerekek kirepülése után). Szorongás, depresszió, de viselkedésváltozás (például szexuális kalandok hajszolása) is kísérheti ezt a periódust.

Mindez nem a modern kor terméke, hiszen már Dante is így fogalmazott az *Isteni színjáték*ban: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötét erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém”. Martin Bubernél is találunk utalást erre az állapotra. „Gonosz éjféli van, az éber álom kínjaiban heversz, a bástyák leomlottak, a mélységek üvöltenek, s te szenvedések közepette észreveszed, hogy az élet még megvan, csak át kell jutnod hozzá. De hogyan, hogyan? (...) — De talán mégis tudja az irányt, egészen lent, a mélység nem-szeretett tudásával, a megfordulás irányát, mely az áldozaton keresztül vezet.”⁴

⁴Martin Buber: *Én és Te*. Európa, Budapest, 1994.

Jung szerint ebben az időszakban szükség van a befelé fordulásra is, fontos, hogy képesek legyünk felvállalni azt a fájdalommal

teli nyitottságot, hogy a szorongás rávilágítson személyiségünk addig nem ismert, vagy nem elfogadott, illetve tudattalan részeire, így mélyítve ön-és emberismeretünket. Ezt a folyamatot Jung individuációs folyamatnak nevezte. Talán ezt az időszakot jellemezte Simone Weil így: „Kell, hogy egy ideig meg tudjunk lenni természetes vagy természetfeletti viszonzás nélkül”.⁵ Mindez teszi lehetővé, hogy szabaddá váljon az út a személyiség kiteljesítésére. Legtöbb esetben mindez spirituális fejlődést jelent, s adott esetben az Isten-hit mélyülését. Jung az önmagát kiteljesített embert újjászületéshez hasonlítja, így a születés és a halál szoros dialektikus kapcsolatban állnak, ezt a teljességet a mandala szimbólummal fejezi ki.

Így tehát az életközép kapu az élet második feléhez, melyben ez a fajta belső munka szerencsés esetben folytatódik. Erről az időszakról sok pszichológus, köztük az egzisztenciális pszichológia számos jeles képviselője is (például Rollo May, Viktor Frankl, Carl Rogers) gondolkodott, én most azonban paradox módon az ateista Irvin D. Yalom (1931) megközelítésére támaszkodom. Az utóbbi években a mindennapi gyakorlati munkámban is sokat jelentettek ennek az idős, óriási leülepedett tudással rendelkező pszichoterapeutának az írásai. Yalom szerint az egzisztenciális szorongások, így a halálszorongás is hullámzóan, de kisgyermek korunk óta végigkísérik életünket, hol felerősödve, hol elhalványulva.⁶ Minden olyan élményt tehát, mely létünk alapjait érinti, identitásunkat megkérdőjelezi és meghatározhatatlan szorongásélménnyel jár, egzisztenciális szorongásnak nevezünk. Az egzisztenciális szorongásnak feladata van az ember önmagává válásának folyamatában, mellyel mindannyiunknak meg kell küzdeni.

Yalom megközelítésében is kiemelt helye van az életközépnek, mint legkritikusabb életszakasznak. A mai világ paradoxona, hogy a civilizáció fejlődésével egyre nagyobb teret kapunk az élet dolgainak irányításában, ugyanakkor el kell viselnünk, hogy az igazán fontos dolgokat mégsem tudjuk kontrollálni. Yalom szerint a bizonytalanság elviselésének képessége jelenti a felnőtté válást. Erre akkor van a legtöbb esélyünk, ha önmagunk számára adunk biztonságot. Ha ennek a ténynek (vagyis a bizonytalanságnak) az elfogadására képesek vagyunk, akkor — Kulcsár Zsuzsa (1937–2013) értelmezése szerint — mobilizálódik az emberi elmének az „isteni irányítás” észlelésére való képessége, amely az életeseményeket szimbolikus üzenetökké változtatja át. Mindennek a traumák, nehéz életesemények feldolgozásában is nagy szerepe van. Az elfogadás persze nyitottságot és bátorságot feltételez, a passzivitást konstruktív aktivitásba fordítja, a tehetetlenséget jelentudatosá alakítja (*mindfulness*). Mindez már a spirituális fejlődést jelenti, vagyis azt a lehetőséget, hogy képesek vagyunk elengedni a kontroll igényét, ráhagyatkozunk Istenre, vagy egy felsőbb, természetfeletti erőre. Ennek a kapcsolatnak a lényege: hagyom, hogy „Ő” működjön, még ha nem is értem az adott pillanatban az értelmét.⁷ Egyéb-

⁵Simone Weil:
Jegyzetfüzet.

Új Ember – Új Mandátum,
Budapest, 2003, 83.

⁶Irvin D. Yalom:
Szemben a nappal.
A haláltól való
rettegés legyőzése.
Park Könyvkiadó,
Budapest, 2018.

Az életközép kiemelt jelentősége

⁷Kulcsár Zsuzsanna:
Trauma feldolgozás és
vallás. Trefort Kiadó,
Budapest, 2009.

ként a névtelen alkoholisták 12 lépéses gyógy módjában tapasztalható talán a legjobban ez az integráció.

Yalom szerint az alapkonfliktus lényege, hogy az egyén szembeesül létének „adottságaival”, melyek elválaszthatatlanok az emberi létezésétől. A négy adottság az elkerülhetetlen halál (sokat idézett mondata: „bár a halál fizikailag elpusztítja az embert, a halál tudata megmenti őt”); a szabadság, illetve ennek felelőssége okozta szorongás (a szabadság lehetősége állandó döntésekre kényszerít bennünket, ami lemondással jár és szembesít saját határainkkal); az elszigeteltség; és végül a jelentésnélküliség, vagyis az élet értelmének keresése.⁸ Legtöbb esetben ezek a szorongások összemosódva érhetők tetten, mint például Pilinszky soraiban: „Nem is tudom, miért vezeklek / itt minden szisszenő talány (...). Én nem kívánom megszületni / a semmi szült és szoptatott” (*Tilos csillagon*).

⁸Irvin D. Yalom:
*Egzisztenciális
pszichoterápia*
Animula, Budapest,
2006.

Mit is mond mindez a gyakorló terapeutának? Mindenekelőtt azt, hogy mennyire fontos az önismeret, az, hogy ezeket a nehéz kérdéseket önmagában is rendeznie kell ahhoz, hogy valóban tudjon segíteni a hozzá fordulóknak. Persze a kor előrehaladásával, az élet- és terápiás tapasztalatok gyarapodásával az ehhez szükséges nyitottság egyre könnyebb. Ahogy a pszichoanalitikusok a tudattalanban megbújó események kapcsán kialakult szorongásra (például a szeparációs vagy a kasztrációs szorongásra), vagyis inkább a múltra fókuszálnak, Yalom inkább a jövőre és a halállal való szembenézésre.

A halálszorongás

A halálszorongás azonban rejtőzködő természetű, igen sokféle álarcot képes öltetni különböző tünetek formájában. Néha meglehetősen komoly terápiás munka szükséges a rejtett halálfélelem felszínre hozásához. Yalom kiemeli a végesség miatt felbukkanó bűntudat és a szorongás kölcsönös viszonyát. A halálfélelemmel való szembeesülés azonban magában hordozza egy tartalmasabb életre törekvés lehetőségét is. Változásokat hozhat a kliens (vagy akár a magunk) életében. Változik az életszemlélet, mások lesznek a prioritások, mélyülnek az emberi kapcsolatok. Az ilyen nagy változásokhoz rendszerint segítenek bizonyos sorsfordító események, mint például szeretett személyek elvesztése, betegségek, kerek születésnapok, fontos kapcsolatok felbomlása, munkahely elvesztése, gyerekek kirepülése, a nyugdíjaskor elérése, természeti katasztrófák. Ebből a felsorolásból is látszik, hogy mindez az élet második felében gyakrabban történik meg velünk, de kortól függetlenül bárki kerülhet ilyen élethelyzetbe. A gyászban lényeges az a momentum is, hogy szembeesülünk saját halálunk lehetőségével. Ez az egyik olyan jelenség, ami sokaknak (az egészségügyben dolgozóknak is) megnehezíti a haldoklókkal való törődést. Az is régi igazság, hogy annál nagyobb a halálszorongás, minél kevésbé teljesítettük ki, éltük meg életünket. A haldokló számára az a legnagyobb szolgálat, ha képesek vagyunk jelen lenni, elbírjuk azt az érzelmi terhet, amit a másik szenvedése és a saját halálfélelmünk jelent, hogy segítsük a múlt megváltoztathatatlanságának elfogadásában.

Bár Yalom maga elutasítja bármilyen természetfeletti létezését, hangsúlyozza, hogy mindig tiszteletben tartja klienseinek hitét. Magam is fontosnak tartom, hogy munkám során megtartsam a nyitottságot, elfogadva a másik nézőpontját. Természetesen a pszichoterápiás munka jellegéből adódóan számomra mindig fontos „feltérképezni” a kliens világnézeti és spirituális szemléletét, hiszen ma már a szakirodalom is hangsúlyozza, hogy mindez befolyásolja a személy betegségről való gondolkodását. Azt sem tagadom, hogy hívő terapeutaként ajándéknak élem meg, ha a pszichoterápiás munkába „beszűrődnek” ezek az elemek. A fent leírtakat szeretném érzékeltetőbbé tenni annak a férfi kliensnek az álmával, aki a negyvenes éveinek elején jár, intelligens, a Bibliát jól ismeri, életközép válsággal, szorongásos panaszokkal, pánikbetegséggel küzd. Álmaiban, imaginációiban gyakran szerepeltek biblikus elemek. Traumák sorával terhelt életében „sokféle módon” élte életét, Istenhez fűződő kapcsolata sem volt mentes a harcoktól. Visszatérő álma volt, hogy hűvös, borongós időben egy magas, zord hegyet, a Crna Gorát kell megmásznia (éberén a Templom hegyre asszociált, ahol Ábrahámnak kellett áldozatot hoznia). Könnyek között, nehezen haladt, mezítelen lábát felsértették a kövek. Közben Jézus-ímával biztatta magát, illetve az 51. zsoltárt mondogatta („Mosd le Uram vétkeimet...”). Saját maga a következőképpen kommentálta álmát: „Ebben az időben szinte létállapotom volt a szorongás, de ezt mégsem egy akkori állapotként éltem meg, sokkal inkább az egész emberi lét, az Istentől való elszakíttottság, a hazatérés kínja, az egyetlenség, emberhez méltó és elkerülhetetlen küzdelem képeként.”

„Egymásnak tagjai
vagyunk”

A pszichoterápiás gyakorlatban az évek során számtalan fontos dolgot megtanulunk, elsajátítunk sokféle technikát, s egyre inkább rájövünk, hogy a pszichoterápiában is a kapcsolat, a hitelesség, a transzparencia a legfontosabb, így van esélyünk megélni a klienssel a „találkozás pillanatait”, s ha elég rugalmasak vagyunk, saját személyiségünkben is így tudunk gazdagodni. Legyen bármilyen okos vagy hasznos a terapeuta felvetése, azt csak a másikkal való bensőséges, elfogadó kapcsolat teszi igazán hatékonyá. Ismét Yalomtól idézve: „A pszichoterápia célja eljuttatni a páciens arra a pontra, ahol szabadon választhat”. De akár Thomas Merton szavaira is hivatkozhatnánk: „Végeredményben ki-ki maga felelős azért, hogy saját életét élje és önmagát megtalálja. Az üdvösség számomra azt jelenti, hogy egészen felfedezzük igazi önmagunkat, Isten adta képességeinket pedig mások és Isten iránti szeretetben bontakoztatjuk ki. Fel kell fedeznünk azt is, hogy önmagunkat nem tudjuk pusztán saját magunkban megtalálni, hanem másokban és mások által, amit Szent Pál így fogalmazott meg: »egymásnak tagjai vagyunk« (Róm 12,5).”⁹

⁹Thomas Merton:
A csend szava.
Szent István Társulat,
Budapest, 2009.

Félelem a filmvésznön

MARTIN FERENC

1968-ban született Bonyhádön. Tanulmányait a Színház- és Filmművészeti Egyetem filmelmélet szakán végezte.

Riasztó látomások

A nem sokkal a film feltalálása után kialakuló filmipar már kidolgozta a szórakoztatás fantasztikus és kalandos formáit. Számos alkotás született a némafilm korában a közönség félelem-szükségletének kielégítésére. A német expresszionizmus volt az első igazán jelentős filmtörténeti irányzat, amely a legösszetettebben ábrázolta az emberi világ kiszolgáltatottságát valamilyen fenyegető hatalomnak. Kitől fél az expresszionista film nézője, milyen alakváltozatokban jelenik meg a fenyegetettség? A skála roppant széles. Csak néhány tipikus figura a leghíresebb filmekből: az ördög és/vagy a fenyegető hasonmás (Henrik Galeen: *A prágai diák*, F. W. Murnau: *Faust*), a vámpír (F. W. Murnau: *Nosferatu*), az őrült tudós (Fritz Lang: *Metropolis*), a zseniális bűnöző (Fritz Lang: *Dr. Mabuse, a játékos*), a sorozatgyilkos (Paul Leni: *Panoptikum*). Ezek a figurák képviselhetnek ellenséges metafizikai erőt (az ördög, a vámpír), lehetnek deviáns alakok (a bűnöző Dr. Mabuse, Hasfelmetsző Jack) vagy kísértheti a főhóst másik énje (*A prágai diák*). Mindezt azért fontos hangsúlyozni, hogy érzékeltesük: az expresszionista filmek hősei áldozatait valami nem emberinek, ami a külvilágból fenyegeti, és ott rejtőzik személyiségében is. A legtöbb alkotásban a riasztó miliő sem más, mint a meghasonlott individuum félelmeinek és szorongásának kivetülése a környezetre. Milyen ez az életézés? „Az expresszionista számára nincs megváltás, mert a világ és önmaga megkülönböztetéséhez nincs már támpontja: nem tudja, hogy amit lát, az kívül van-e, vagy csak saját félelmének kivetülése-e.”¹ Az expresszionista szubjektum retteg énjé és világa határainak feloldódásától, mert mindkettőt a formátlanság réme, a teljes megsemmisülés veszélyezteti.

Az egyén és a világ közötti határ eltűnését érzékeltetik a keretes szerkezetű filmek. Már az irányzat nyitófilmje, a *Dr. Caligari* (rendezte: Robert Wiene) keretes szerkezete elbizonytalanít az elbeszélte történet hitetelével kapcsolatban. A fiatal főhős által elmesélt baljós események Dr. Caligaliról a végére megkérdőjeleződnek, ugyanis kiderül Franzisról, hogy elmebeteg, és az elmeógyógyintézet igazgatóját hiszi a gonosztevőnek. Amit láttunk, az egy őrült rémlátomása volt, vagy az igazgató tényleg egy démoni szellem megszállottja? Nem kapunk rá egyértelmű választ. Más keretes szertétkezetű expresszionista filmek sem nyújtanak megnyugtató befejezést a fenyegető erők legyőzésével kapcsolatban, még ha első pillantásra pozitívnek is hat a zárlat. *A fáradt halál* (rendezte: Fritz Lang) főhősnője végül követi szerelmét a túlvilágra, és nem adja át a csecsemőt a Ha-

¹Kovács András Bálint:
A szorongás képei.
Filmvilág, 1986/5. 29.

lálnak. Egy életet megmentett a sajátja árán, de a halál mindenhatóságát, az emberi létet fenyegető megsemmisülés végzetét nem sikerült leküzdeni. A *Tartüff* (rendezte: F. W. Murnau) kerettörténetének végén elúzi a színész főhős a képmutató, örökségre vadászó házvezetőnőt, de a csalókkal szembeni kiszolgáltatottságot nem szünteti meg. Lehet, hogy ő pályázik nagyapja örökségére a vetélytárs kiiktatása után? Ezeknek a filmeknek a történetvariációi és kerettörténetük nyitott befejezései tagadják egy egységes, azonosítható nézőpont érvényességét, ami alapján megítélhetők lennének a világ eseményei. Így maga a mű sem nyújt támpontot a nézőnek, hanem a félelem és fenyegetettség felfokozott látomásaival szembesít.

Az expresszionista filmekben a lét és nem-lét határhelyzetébe került egyén és világ stilizált képeken jelenik meg. A geometrikus formákba torzuló miliő és tárgyak még őriznek valamit az emberi világ emlékéből, viszont deformált karakterük már jelzi a megsemmisülést. Hasonló élményt fejez ki a díszletszerű környezet is. A mesterkéltséggel, kulisszaszerű téralkotás egy olyan világot állít elénk, amely elvesztette kapcsolatát az élet eleveenségével és természetességével. A szervesetlen tér kiszorítja az organikus, és valamilyen életelenséget fenyegetettség jelenvalóságát sejteti. Fritz Lang monumentális filmjeiben (*Nibelungok*, *Metropolis*) a képerken túlnyúló díszletek az embertelenné váló rend és hatalom mindenhatóságát, irracionális mértékű tényeresést érzékeltetik, amelynek az ember csupán arcatlan fenntartója és ornamentális eleme. Az expresszionista stílus legjellegzetesebb kifejezőeszköze az intenzív fény-árnyék kompozíció. Dr. Mabuse (Fritz Lang: *Dr. Mabuse, a játékos*) gyilkos szuggesztivitását a fekete felületből kinövő közelképe hangsúlyozza. Murnau *Faust*-jában Mefisztó gonosz aktivitása miatt sötétbe borul a város. A sötét és világos kontrasztja, a fény és árnyék arányainak váltakozása körvonalazza a fenyegetettség mértékét, a még látható világ kiszolgáltatottságát a pusztulásnak.

A bűn kísértése

A német expresszionizmus komoly hatást gyakorolt a filmtörténet későbbi korszakaira és irányzataira. Talán az amerikai film noir („fekete film”) tekinthető mind világgképében, mind stílusában az expresszionista film legfontosabb örökösének. Az 1940-es években kibontakozó irányzat sajátos helyet foglal el az amerikai filmműfajok között. Ugyanis ez az irányzat megkérdőjelezi a hollywoodi filmgyártás produkcióinak optimista világgképét, a pozitív ideálokat, az egyéni cselekvés szabadságát és perspektíváját — hogy csak néhány fontos mozzanatát emeljük ki ezeknek az alkotásoknak. A film noirban nem sok nyoma marad az álomgyár szórakoztató derűjének: sötét sikátorok, füstös irodák, barátságtalan városnegyedek, mulatók, külvárosok és kikötők mocskos környéke gyakori helyszínei a filmeknek. Az éjszakai utcák épp olyan veszélyesek, mint az expresszionista filmben. A hatalmas, szürke házfalak fe-

nyezetően magasodnak a hősök fölé, nyomasztó hangulatot árasztanak a félhomályos vagy árnyékoktól szabdaltságot belső terek. És ha éppen idillinek tűnik egy helyzet, akkor apró árnyékfoltok vibrálnak valamelyik szereplő arcán.

Lehangoló világot ábrázolnak a film noirok, amelyben már nincsenek tiszta értékek. A noir krimiben megjelennek a tisztességtelen, kétes erkölcsű nyomozók, és az alvilági figurák között sem mindegyik elvetemült alak. Van, aki kilátástalanná vált életét akarja megoldani egy rablással, majd rajtaveszít (John Huston: *Aszfaltdzsungel*). Az expresszionizmus még számos variációját jelölte meg a fenyegetettségnek, a természetfeletti lényektől egészen a meghasonlott lélekig — a film noirban a bűn végzete üli meg a világot, és pusztulásba taszítja a hősöket. Ebben lényeges szerepe van a véletleneknek, amelyek elindítják a hősöket a romlás útján. Elég egy vonzó nő portréjának megpillantása a kirakatban, és a tiszteletben álló pszichológia professzor később gyilkos lesz (Fritz Lang: *Nő az ablak mögött*). Az állástalan forgatókönyvíró betéved az elfelejtett, kiöregedett színésznő házába, és halottként végzi a film végére (Billy Wilder: *Alkony sugárút*). A szeniálisan végrehajtott büntetett elkövető főhőst végül egy nevetséges véletlen leplezi le (Stanley Kubrick: *Gyilkosság*). Ebből a néhány példából is kitűnik, hogy a noir hősök képtelenek megküzdeni a bűn hatalmával. Lehet szó szürke átlagemberről vagy kipróbált gengszterről, nincs menedék számukra. Az egyéni és a közös erőfeszítés is kevés a bűnnel szemben, ezért tűnik irracionális jellegűnek ezekben a filmekben.

Orson Welles remekművének címe *A gonosz érintése*. Metafizikai távlatokat sejtet a bűn ábrázolásával kapcsolatban, ám valójában nincs filmjében semmilyen valóságfeletti hatalom, ami befolyásolná hősei sorsát, ugyanakkor a gonosz a figurák személyiségét és életét megmérgező bűnként van jelen, amit súlyos teherként vonszolnak magukkal. Welles dinamikus fény-árnyék kompozíciói, lendületes, zaklatott kameramozgásai és expresszív, a figurákat és tárgyakat eltorzító beállításai kifejezik a bűn feltartóztatlan sodrását. A filmnek ezt a lehengerlő dinamizmusát azonban nem a túlvilági gonosz teremti meg, hanem a szereplők tehetetlensége a bűnnel szemben. S ez hajszolja őket veszélyes helyzetekbe, amelyek kiszámíthatatlansága és kegyetlensége kölcsönöz irracionális jelleget a sokkoló epizódoknak.

A félelemkeltés nagymestere

A félelem témájával foglalkozó tanulmányban megkerülhetetlen Alfred Hitchcock, a félelemkeltés és borzongatás egyik nagymestere. Hitchcockot egész pályafutása során a bűnös és az áldozat viszonya foglalkoztatta. Az expresszionista film a felbomló világ és személyiség vízióit tárja a néző elé, a film noir reménytelennek látja a boldogság és a boldogulás lehetőségét a bűnnel fertőzött világban, illetve a bűnbeesett egyén számára. Hitchcock világgépe nem ennyire komor és riasztó. Filmjeiben a látszólag békés polgári világ

felszíne rejtje a bűnt. Közhely műveivel kapcsolatban, hogy titkuk az első, eseménytelen félórájukban van. Hitchcock ebben a fél órában ábrázolja azt a világot, amelyben teret nyer a bűn. A többnyire hétköznapi helyzetek jelzésszerű történéseivel Hitchcock gondosan előkészíti a látványos jelenetekben kirobbanó, sorsfordító borzalmat. Lappangó feszültséggel terhes ez a félóra, amelyben észrevétlenül, fokozatosan megreped a kiegyensúlyozottnak hitt világ rendje. Hőseit fenyegetheti valamilyen bűnszervezet (például: *Észak-Észak-Nyugatot*), a bűn származhat üzleti érdekből (*Széduülés*), pszichés betegség okozhatja (*Marnie*) vagy elkövetheti a meghasonlott személyiség (*Psycho*) — sorolhatnánk még filmjeiből a sokféle példát. Hitchcock mindig pontosan tisztázza, ki a bűnös és ki az áldozat, viszont ezek a szerepek a cselekmény során felcserélődhetnek, s ez az igazán félelmetes alkotásaiban. A bűn áldozata lehet mindenki. Ha sikerül is ebből az áldozatszerepből kikeveredni vagy az igazi bűnösöket legyőzni filmjeiben, a bűn emlékét vagy nyomait nem sikerül eltüntetni sem a személyiségből, sem a világból.

Ugyancsak Hitchcock nevével forrt össze a suspense („felfüggesztés”), azaz a feszültségkeltés módszere. Rajta kívül még számos rendező filmjeiben láthatjuk a suspense bravúros alkalmazását, de kétségkívül Hitchcock volt az az alkotó, akinek egész pályafutása e módszer következetes variálásával és finomításával telt. Lényege, hogy a néző többet tud a filmbeli hőseket fenyegető veszélyről, mint ők maguk, csak a baljós esemény bekövetkeztének időpontja marad bizonytalan. Ez okozza a feszültséget a nézőben, miközben a kibontakozó eseménysort nézi. Hitchcock a suspense-szel kettős játékot űz. Egyrészt izgulunk egy szereplőért, aki áldozata egy büntettnak vagy épp elköveti azt, másrészt felébreszti a nézőben a bűn bűvöletének örömét, amit akár egy „lenyűgözően kivitelezett” gyilkosság láttán érez. A *Marnie*-ban a csinos főhősnő kirabolja főnöke irodáját, közben a takarítónő felmossa a hivatali helyiséget. Látjuk a két figurát, de ők nem tudnak egymásról. Mi nézők feszülten figyeljük, sikerül-e a szőke szépségnek kifosztani a páncélszekrényt. Drukkolunk a bűnözőnek. A *Psycho* híres fürdőszobai gyilkosságánál elborzaszt a szép és vonzó Marion megölése, ugyanakkor elismeréssel adózunk a gyilkosságot ábrázoló mesteri gyorsmontáznak. Filmjei nemcsak a fiktív hőseiben lakozó bűnöst leplezik le, hanem a közönség bűnnel kapcsolatos rejtett titkaival is szembesítenek. Bikácsy Gergely egyik Hitchcockról szóló írásában² találóan jellemzi a rendező karaktereit és nézőjét — van miért félni önmagunktól.

²Bikácsy Gergely:
Gyilkos lehetsz!
Filmvilág, 1984/5.

Az elidegenedés démona

A félelem élményének feldolgozása nem csupán a műfaji filmek sajátja. A művészfilmesek is rátalálnak bizonyos korszakokban a váltságba jutott személyiség helyzetének ábrázolásánál. A modern film kiemelkedő alkotói közül talán Ingmar Bergman volt az a rendező, aki az érzelmi elidegenedés, a szeretet- és kapcsolathánytalan

³Kovács András Bálint:
A lélek mélyéről.
In: *Bergman 100.*
Gondolat, Budapest,
2018, 15.

⁴Varró Attila:
Fantomok világában.
In: uo. 242–254.

és erőszakba torkolló következményeit leginkább megmutatta filmjeiben. Noha Bergman filmjei bizonyos szempontból lélektani horroroknak is tekinthetők,³ és él olyan eszközökkel, mint a műfaji filmek,⁴ alkotásai mégsem a horror szabályai szerint működnek. A svéd rendező erőszakos részletekkel lepi meg a nézőt, de ezek a megnyilatkozások a másik emberrel szembeni végső tehetetlenség vagy kétségbeesés gesztusai. Bergman azokat a belső, lélektani mozzanatok elemzi filmjeiben, amelyek egy érzelmi kapcsolat kudarcához vezetnek. Az érdeklő elsősorban, milyen pszichikai fázisokon keresztül jutnak el figurái addig a pontig, amikor a másik érzelmi közelíthetetlensége és elviselhetetlensége fizikai agressziót szül.

A *Persona* középpontjában egy szakmai és magánéleti válságba jutott színésznő és az őt ápoló nővér viszonya áll. Alma nővér kártartóan próbálja Elisabet szóltan maszkját feloldani, önmagába zártóságát megszüntetni, együttlétük intimitásában megteremteni a kölcsönös kommunikációt. A színésznő levelének elolvasása után rájön, hogy életéről tett vallomása eszköz Elisabetnek, amit később színészi munkájában esetleg felhasználhat. Alma életének és személyiségének kiszipolyozása biztosítja a színésznő művészi megújulását. Csalódása után az ápolónő igyekszik magát megóvni Elisabet fenyegető kisugárzásától, de akaratlanul is médiuma lesz. Alma álmában megéli Elisabet életének egy darabját, és ennek során világossá válik, hogy a színésznő személyisége és házassága tartalmatlan. S a legborzasztóbb számára, hogy Elisabet személyiségén keresztül saját életével is szembesül, és az is épp olyan üres és hazug, mint a korábban csodált színésznőé. Ezért lehetnek egymás maszkjai vagy hasonmásai, amit a film emblematisztikus közelképe, a két különböző fél arcból összemontírozott portré jelez. Ennek az élménynek a verbális megfogalmazása, amikor a film végén Alma szóra bírja Elisabetet, aki csak annyit bír mondani: semmi. Bergman pontosan végigköveti azt a folyamatot, ahogy Alma nővér személyisége feloldódik Elisabet maszkjában. Az igazán ijesztő a film személyiséganalízisében, ahogy a karakterek álarca mögött feltárul az űr. A figurák emberi és egyéni vonásainak eltűnését Bergman nemcsak az egymás álmaiban való megjelenéssel hangsúlyozza, hanem a vérszívás epizódjában a vámpírizmusra utalás, valamint az expresszionizmusra emlékeztető erőteljes fényárnyék stilizáció is nyomatékosítja. A film második felében Alma és Elisabet erőszakba torkolló konfliktusa után a jelenet végén sötét árnyékban látjuk az egymásra meredő két női arcot. Kontúrjaik még felismerhetők, de arcuk sajátos egyedisége már láthatatlan. Az elidegenedés démona felemészti a személyiséget, a semmi kísértetképévé, azaz felcserélhető, üres művészi és társadalmi szerepek hordozójává redukálja.

Másik híres remeklése Bergmannak a *Suttogások, sikolyok*. Nem kevésbé nyomasztó emberi viszonyokat ábrázol, mint modernista kulcsműve. Három nővér és a szolgálójuk viszonyán keresztül a ha-

lállal történő szembesülés drámáját láthatjuk. A halálos beteg Ágnes testvérei, Karin és Maria ápolják utolsó óráiban. Ágnes tehetetlenül vívódik a halálos kórral, de a testi szenvedés elviselhetetlenségét fokozza testvéreinek szeretet nélküli gondoskodása, gesztusaikból hiányzó együttérzésük. Karin és Maria lelketlenül teljesítik testvéri kötelességüket. A *Suttogások, sikolyok*ban nem maga a halál az iszonyatos, hanem a haldokló magányos szenvedése és testvéreinek közönye. Ágnes halottas ágyánál a lelkész hiába kér Istentől túlvilági kegyelmet, a halott nem találja sem Istent, sem az angyalait. Megváltatlanul szenved élet és halál határán, mert nem szereti senki. Végül Anna, a szolgáló önzetlen, anyai, odaadó szeretete segíti át a nem-lét nyugalomába. Nincs azonban szerencsésebb helyzetben Karin és Maria sem. Ágnes halálával megszabadultak a nyomasztó mindennapoktól, azonban könnyörtelen önzésük nem változott. Érzelmi halottak ők, akik az emberi kapcsolatok hazug látszatát produkálják. Magányosak az életben és házasságukban, akárcsak Ágnes a szenvedésben és a halálban. Ha a válságos napokban egymásra találhatnak, az sem teremt ígéretes lehetőségeket kapcsolatukban, csupán az önzés kisiklásának tűnik. Maria rögtön elutasítja a bizalmaskodó Karint a temetés után, amikor gyengéd közeledésére emlékezteti. Számukra sincs megváltás, maradnak üres világuk, viszonyaik és egyéniségük börtönében. A halál a testvérek életének tükré, amelyben magárahagyatottságuk kínzó embertelensége színről színre látható. Ez alapozza meg a *Suttogások, sikolyok*ban a hi-deglelés félelem atmoszféráját.

Új-Hollywood félelmei

Az „új-hollywoodi” rendezőgeneráció színre lépésével ismét sikerkorszak vette kezdetét az amerikai filmgyártásban. A főlényes mesterségbeli tudással rendelkező alkotók filmjeiben újra fontos szerepet kaptak a klasszikus hollywoodi filmmítoszok, a pazar látványosság, a hatáskeltésben sokkal bombasztikusabb megoldások érvényesültek, mint korábban bármikor. Ez sikerük egyik összetevője. A másik a modern európai művészfilm hatása rendezői munkájukra. Ennek köszönhetően a rendezők szemléletmódja sokkal kritikusabb és árnyaltabb a hollywoodi hősmítoszzal szemben, stílusuk pedig több olyan elemmel és megoldással gazdagodott, amit leleményesen kamatoztattak a jellemrajzban és a feszültségkeltésben. Az európai filmstílus alkalmazásával sokkal részletesebb lett filmjeikben az erőszakos akciók ábrázolása és a késleltetéssel elért feszültség tartóssága. Spielberg *Párbaj* című filmjének hosszú, dinamikus kameramozgásaihoz, amelyekkel gép-szörnyé stilizálja a kamiont és a hajsza feszültségét fokozza, a francia új hullámos rendezők hasonló típusú megoldásai szolgáltatták a példát. Coppola *Apokalipszis, most*ja sokat köszönhet Antonioni lassú, vontatott, szemlélődő stílusának, amivel a vietnámi háború lélek- és idegörlő állapotát érzékelteti, valamint megteremti a láthatatlan ellenség és az ismeretlen terep miatt állandósuló félelem- és feszültségérzetet.

Coppola Vietnám-filmjének főhőse nem ideális hős, épp úgy áldozata a háború örült poklának, mint Kurtz ezredes, akit likvidálnia kell. Hasonló hóstípusok jelennek meg a többi új-hollywoodi rendező alkotásaiban is. A már említett Spielberg-film, a *Párbaj* főhőse tipikus hétköznapi figura, aki elszenvedti az útjába kerülő megpróbáltatásokat és konfliktusokat. Túléli a párbajt a kamionnal, de a film végén személyisége épp úgy romokban hever, mint autója. Travis a *Taxisofőr*ben az elnökjelölt ellen meghiúsult merényletkísérlete után lemészárol egy bordélyt: a tizenéves prostituáltat kimentti ugyan a bűnből, de saját életének problémáját az emberölésekkel nem oldja meg. Az új-hollywoodi mozihősökre nem vár megdicsőülés a küzdelmek végén. Örülhetnek, ha életben maradnak, de ez sem jelent minden esetben megnyugtató helyzetet (Francis Ford Coppola: *Magánbeszélgetés*).

Nemcsak a korábbi korszakokban idealizált hóstípusokat szemlélik kritikusan a rendezők, hanem az amerikai társadalmat is. Filmjeikben az amerikai életforma nem nyújt reményteli perspektívát és biztonságos életteret az egyénnek. Az út nem a szabadságot jelképezi, hanem a kiszolgáltatottságot és a fenyegetettséget (Steven Spielberg: *Párbaj*), a tengerparti idillt halálos veszély teszi tönkre (Steven Spielberg: *A cápa*), az igazságkeresés és -érvényesítés kudarcot vall (Francis Ford Coppola: *Magánbeszélgetés*), illetve tragédiához vezet (Brian De Palma: *Halál a hídon*), a nagyvárost ellepi a bűn (Martin Scorsese: *Taxisofőr*), a család a bűnszervezet hatékony működését szolgálja (Francis Ford Coppola: *Keresztapa*), a személyiség veszélyforrást jelenthet pszichés okokból (Brian De Palma: *Gyilkossághoz öltözve, Káin ébredése*) vagy a társadalmi beilleszkedés kudarca miatt (Martin Scorsese: *Taxisofőr*). Az új-hollywoodi generáció leszámolt az álomgyár optimista világképével, mítosz- és társadalomkritikájukon keresztül megmutatták az amerikai élet és személyiség félelemkeltő árnyoldalait is.

A katasztrófális lét és a bűn

A magyar filmrendezők közül Tarr Bélának van a „legpesszimistább” vilásképe. *Kárhozat* című filmjének fekete-fehér képein a szereplők önmaguk kísértetképei: lelküket ugyanaz a romboló üresség pusztítja, mint a külvilágot. Ennek az állapotnak ember és táj eltérő formájú, de egylényegű megtestesítője. A megfeneklett emberi egzisztenciák egymást nyomorító, megalázó marakodását lassú kameramozgások kísérik. Tarr monoton kameramunkája időtlenné változtatja a lehangoló szituációkat, és véglegesíti a szereplők morális és fizikai lesüllyedését. Nincs kiút a katasztrófális léthelyzetből, pusztán a megsemmisülés és a szenvedés körei rajzolódnak ki a *Kárhozat*ban. A rendező főműve, a *Sátántangó* még kegyetlenebb világot ábrázol, mint a *Kárhozat*. A hét és fél órás nagyszabású alkotásban a tanyasiak egy Irimiás nevű férfi érkezésére várnak, aki megszabadítja őket nyomorult életüktől. Viszonyaik ugyanolyan züllöttek, kétségbe ejtők és aljasak, mint a *Kárhozat* hőseié. Tarr mo-

numentális filmjében kiüresíti az események idejét. Kamerája már nem meghatározott koreográfiát követ, mint a *Kárhozatban*. A felvevő hosszú perceken át, kitartóan halad a szereplőkkel, gyakran felveszi mozgásuk tempóját. Ezek a megoldások azt a benyomást keltik, mintha a film hősei egyhelyben járnának. Tarr így tudatosítja minden kitörési kísérlet reménytelenségét az embertelen életből, másrészt végérvényessé teszi a lefokozott létállapotot: a kietlen puszták sivár távlatai a perspektívátlaná vált élet jelképei lesznek. A filmidő megnyújtása pedig a nézőt is arra kényszeríti, hogy a film szereplőivel együtt élje át az időtlenné táguló leépülés és elvesztettség elviselhetetlenségét.

A *Szürkület* rendezőjét, Fehér Györgyöt a végstádiumba jutott emberi lét problémája a bűn perspektívájából foglalkoztatja. Filmjében ugyanolyan kísérteties emberi világ jelenik meg, mint Tarr műveiben. A *Szürkületben* ennek a léthelyzetnek a könnyörtelenségét fokozza a bűn univerzális térnyerése. A cselekmény az 1930-as évek Magyarországon játszódik. Két rendőrfelügyelő próbál kézre keríteni egy sorozatgyilkost. Csakhogy Fehér filmjében eltűnik a határ jó és rossz között, mert mindenki valamilyen formában az elidegenedett, embertelen létállapot képviselője, és ez alól nem kivétel a két nyomozó sem. Mivel hiányoznak azok az emberi és morális értékek, amelyek megalapoznák a tisztánlátást a tettekkel és a személyes felelősséggel kapcsolatban, így mindenki egyszerre lehet bűnös és áldozat. A film szürke árnyalatú tónusaiban elbizonytalanodnak a dolgok körvonalai, megkérdőjeleződik a látható jelenségek és figurák identitása. Ezt a helyzetet még hatásosabban fejezik ki a kameramozgások. A felvevő akadálytalan mozgása megfigyelő pozíciókat sejtet, és legtöbbször nem tudjuk, kinek a tekintetén keresztül látjuk az eseményeket. Lehet, hogy a gyilkosén. Aztán kiderül, hogy valamelyik nyomozó szemszögével azonosult a kamera. Előfordul olyan megoldás is, amikor nem helyettesíti egyik szereplő nézőpontját sem. Ezek a bravúros kompozíciók érzékeltetik, hogy mindenki kiszolgáltatott a bűn általános állapotának, ami a *Szürkület* képsorait a félelem légkörével telíti.

*

Különböző filmtörténeti korszakokból hoztunk példákat a félelem élményének ábrázolására. Hosszan sorolhatnánk a filmeket e témában, ami bizonyítja, hogy a félelem az emberi élet egyik meghatározó tapasztalata a játékfilmekben is. A filmalkotások szembesítenek vele, hogy jobban megérthessük természetét és okait. Ennek hatására talán könnyebben kezeljük félelmeinket, és néha megszabadulhatunk tőlük, hogy ne egye meg lelkünket, mint Fassbinder híres filmjében (*A félelem megeszi a lelket*).

GYÖRFFY ÁKOS

Nem lehet vége

1976-ban született. Költő.
Legutóbbi írását 2018. 12.
számunkban közzöltük.

2002 őszén kaptam egy képeslapot Krasznahorkai Lászlótól. Október lehetett, nem emlékszem pontosan. Egy szerelem kétségbeejtő labirintusában botorkáltam épp, ha szabad így kifejeznem. A lány már nem volt Magyarországon, néhány nappal a képeslap megérkezése előtt utazott el. A képeslap viszont ott készült, ahová a lány elutazott. A képeslapon valami olyasmi állt, hogy „még nem lehet vége egészen semminek, ha valaki ennyire tudja, hogy vége van”. Hogy mi az, amiről ennyire tudom, hogy vége van, arról fogalmam sem volt. De hogy vége van, azt biztosan tudtam. Azon az őszön — még a képeslap érkezése előtt — került a kezembe Krasznahorkai *Háború és háború* című regénye. Rég volt rám könyv ilyen elementáris hatással. Ez a szerelem kétezer-kettőben radikálisan felforgatott mindent, ami felforgatható volt. Rám is fért a felforgatás, mert akkor már rég nem tudtam, élek-e még egyáltalán, hogy van-e egyáltalán életem. A vége persze az lett, mint szinte minden esetben, hogy ott maradtam felforgatva, szétdúlva, mintha egy súlyos műtét után a sebész elfelejtené visszavarni a jókora vágást a hasfalón. Vagy a koponyán. De inkább a szív körül. Eleven, nyílt sebekkel járni az ég alatt nagy ajándék, még akkor is, ha olykor inkább a halált választaná az ember. Akkoriban már mélyen benne jártam azokban a versekben, amelyek aztán két évvel később jelentek meg *Akutagava noteszéből* címmel. Dr. Korin Györgynek, a *Háború és háború* elbeszélőjének végtelen monológjai vízjelként ott rejtőztek ezekben a versekben. Ha nem is mindben, de egy részükben mindenképp. Ezt akkor is tudtam, ma meg aztán végképp tudom. Akkoriban sem zavart, ma meg aztán végképp nem zavar. Vannak dolgok, amelyeket olyan sokféleképpen nem lehet elmondani. Vannak hatások, amelyek elől nehezen tér ki az ember, főleg akkor, ha azt látja, hogy a hatás forrása bizony jóval előrébb jár azon a homályos úton, amelyen ő maga is botladozik. Az irodalom művelése egymásra hatások nélkül nehezen elképzelhető. Ha az irodalmi művek nem lennének hatással egymásra, nem létezne irodalmi tradíció, vagy egyáltalán, semmiféle szellemi tradíció nem maradhatna fenn tartósan. Az egész a párbeszédre épül, nem az egymástól független, a másikat ignoráló, autisztikus életművekre. De itt most a félelemről lenne szó, jelentsen bármit is a félelem. Soha nem féltem attól, hogy úgymond elhallgatok. Hogy egyszer csak nem lesz több vers, nem lesz írás. Azért nem féltem, mert úgy voltam vele, hogy ha nem lesz többé, akkor sincs semmi. Akkor nem lesz és kész. Évek teltek el úgy, hogy nem írtam verset. Majdnem egy évtized. Volt közben zene. És persze volt közben félelem. Sok féle-

lem. De ez a félelem nem az úgynevezett elhallgatástól való félelem volt, sokkal inkább a megszólalástól való félelem. Vagy inkább a menekülés a megszólalás elől. Olyan nagyon nem muszáj megszólalni, ezt az évek múlásával egyre jobban látom. Ha nincs mit mondanom, minek beszéljek. A dolgok végül is igazán egyszerűek, felesleges bonyolítani őket. Az *Akutaqava noteszéből* című könyvem megjelenése után néhány kritikában felvetették a Krasznahorkai-val való hasonlóságot, már ami a nyelvet, az artikulációt illeti. Volt, van, kétségtelen. A huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobb alakja hogyne lett volna hatással rám. Ahogy Mészöly Miklós, Nádas Péter, Oravecz Imre, Hamvas Béla is hatással volt. Soha nem féltém a hatásoktól, sőt. Jó esetben a hatások lassan alámerülnek, feloldódnak, beépülnek a saját művekbe. Ahogy a kert végi komposzthalom langyosan erjedő tömegében válik végül minden porhanyós humusszá. Alkati fogyatékoságok okán (vagy nem is tudom, mi lenne rá a helyes kifejezés) saját fontosságom, megkerülhetlenségem tudata mind ez ideig szerencsésen elkerült. A természet közelében, mondhatni a peremén élve naponta kell látnom, milyen fatális tévedés bármiféle fontosságot tulajdonítani annak a homályos entitásnak, amit énnek nevezünk. A félelem ettől persze megmarad. De még mennyire. A természet nem ismeri az ént, én viszont ismerem, holott nem kívántam vele megismerkedni. Hozott anyagból dolgozunk mindnyájan, olyan hozott anyagból, amelyet a legjobb lenne nem cipelni tovább. Mint ez az éles, könnyű, dermesztő napfény, ami lassan bevilágítja a völgyet az ablakon túl. Így, ilyen testetlenül, áttetszően és határozott iránnyal hagyni magunk mögött mindent. Egyedül a természet képes a vigasztalásra, az idegen, az ént nem ismerő, a közönyös, a hallgatag természet. Minden a csend, az elnémulás, a feloldódás, a megszűnés, az eltűnés irányába gravitál. A természet végső, fokozhatatlan csendje fekete lyukként szippant be minden létezőt. Hogy aztán a természet túloldalán, a paraván mögött végre elkezdhessünk élni. Tényleg nem lehet vége igazán semminek, ha ennyire látszik, hogy vége van.

Kiéhezett rabember

az ég madarairól és a mező liliomairól

A szerző költő, író. Legutóbbi írását 2018. 12. számunkban közöltük.

Ha az Olajfák hegyén végbement események kapcsán Lukács evangélista nem jegyzi fel Jézusról, hogy „halálfélelem kerítette hatalmába (...), verejtéke, mint megannyi vércsepp hullott a földre” (22,44–45), végzetes bajban lennék. A feljegyzést persze nem az emberi félelem isteni legitimizálására alkalmas „bibliai helyek” egyikeként tartom számom, és semmiféle örömet nem lelek abban, hogy Jézusnak része volt abból, amiből nekem is maradt. Nem. A félelemben nem lelek örömet. De égbekiáltó bűn árán tagadhatom le, hogy: megszerettem. Mert szokva vagyok vele. Félelmeim volnék, eldőlnék nélküle. Elmondom, milyen. Keze, akár a nyárfa levele, örökké reszket, megérinteni nem lehet. Előtte minden ajtó megnyílik. A helyét mindig megtalálja, és mindig talál szavakat arra, hogy ébren tartson. Általában igazságos, olykor ostorral söpröget. Van, hogy ott is üt, ahol simogatni kellene. Ha sírok, mellém ül. Ahol a baj, ott a segítség! — suttogja. És ne sopánkodj, a föld színén nem hagynak senkit se! — vigasztal. A gondolata mentő. Hallgatása tisztességes. Arcát, ha van, búzavirágúnak képzelem. Minden éke közt legszebb halkuló beszéde. Szavaktól tisztuló nyelve. Romló testemmel somfabotomra támaszkodva (f)élek a napról-napra nyíló ég alatt, hogy legalább állva találtassak.

Földindulás

*amikor anyám
nevetve szól a telefonba tudom
nem a halál hullámvasútján találtam
anyámnak tériszonya van*

*amikor anyám
sír a telefonba tudom
megint zsibbad az ujja
nem jár nem köt
Mária gyöngyeit nem morzsolja
ajkával nyomja be a „felvesz” gombot
villámhárító szava torkán akad
arca földomlás sárgállik
mintha házat bontana
olyan amikor hazudik*

Beszélgetés télen

a vizes ruhát teregetem
ez a hideg nincsen csontból
nem fázik a kezem

jó a kabát amit küldtél
máskor ne költekezz
az a hideg ami velem
fehér éjszakákat játszik
belülről fúj szeleket
mintha fecske madár volna
sárból épít hálóinget

itt a vonal megszakadt
folytattam a vasalást
nem hívom vissza
meg ne hallja
a fejemben rostáló
madársírást

Anyám kötényére...

gondolni
csak úgy lehet
ahogy a gólyák
ívelve küzdenek

s miként a régész
ujjai között a sárkabátos cserepeket
úgy nézhetem
a félutat elzáró
évszakoáltó felhőket

csak Salomé-táncsal
léphetem át
a mocsárral megtelt kilométereket
kéz nélkül nyithatok ajtót
liszteszsákot cipelő apámnak
ahogy az évek pörgetik körbe
nyakba akasztott hazámat

Parafrázis, frázisok nélkül

MÁRTON LÁSZLÓ

1959-ben született Budapesten. Író, műfordító, eszéista.

Az író élete csupa félelem, rettegés, szorongás, idegeskedés, stressz, cidri és para. Megszabadulni tőlük nem lehet, viszont kézben tartani, kezelni őket lehet. Ennek első feltétele, hogy félelem nélkül, lehetőleg némi higgadt derűvel idézzük fel őket, és egyáltalán, tudjunk beszélni róluk.

0.

Írói pályám kezdete előtt, tizenhat éves koromban egy szép lánynak udvaroltam. Egy eszpresszóban találkoztam vele. Minden bátorságomat összeszedve konyakot rendeltem. A pincérnő, aki anyám lehetett volna, hosszasan végigmért, aztán szó nélkül kihozta. A lány megkérdezte: „Mitől félsz?” Ahogy némely felnőtt férfiaknál láttam, egy lélegzettel kihörpintettem a veszedelmes illatú párlatot, majd így válaszoltam: „Nem mitől, hanem kitől.” Már a következő pillanatokban megértettem, hogy udvarolni nem így kellene. Viszont írni valahogy mégiscsak így.

1.

Határidő. A határidőktől való félelemre kétféle orvosság is van. Ha fojtogatnak a határidők, ez azt jelenti, hogy befutott író vagy. Az olvasók és a szerkesztők érdeklődnek irántad. Ennek tudata növeli önbizalmadat. Ez az egyik orvosság. A másik: a határidő jó barát, vagy legalábbis megbízható szakember. Serkentő és fegyelmező faktor. Szokj hozzá, hogy mindig minden határidős munkádat az utolsó előtti (vagy inkább utáni) pillanatban fejezd be, és a határidő legalább annyira fog tartani tőled, mint te önnagyságától.

2.

Ötlettelenség. A régi szentek gyötrelmes megkísértéseihez hasonlít. Rád törhet a munka magányában éppúgy, mint egy pódiumbeszélgetés kérdezz-felelek játszmájában, de persze a pályatársak teljesítményének mérlegelése közben is. Beléd hasít a félelem: mi lesz, ha nem jut eszedbe semmi? Ha már belekezdte új művedbe, és menet közben rémülsz meg saját ötlettelenségedtől, akkor tedd le a tölteledat a papírra, és menj ki a szobából. Mire visszatérsz, ott lesz a folytatás. Feltéve, hogy kézzel írsz. Ott lesz az, csak tudd leolvasni. Ha számítógéppel írsz, akkor próbáld a mondataidat kihallani az esőcseppek kopogásából. Ha éppen aszály van, akkor képzelj el egy zivatart, és a sötét felhőkkel együtt az ötleteid is megjönnek. Ha még csak most akarsz belevágni új művedbe, és máris attól félsz, hogy

nem lesznek ötleteid hozzá, akkor áss egy gödröt, és temesd el az elvetélt írói tervet. Vele együtt a félelmet is el fogod temetni.

3.

Kompozíciós szorongás. Jól megy a munka, lendületben vagy, viszont rádöbben: nem tudod, mi lesz a vége. Hosszabb mű, például regény írásakor már a kétharmadát megírtad, és még mindig nem tudod: hogyan fejezd be? Már a huszadik remek novellát írod két hónapon belül, és váratlanul eszedbe jut: jó, jó, de hogyan tovább? Ilyenkor gondolj arra, hogy a regények így vagy úgy, előbb vagy utóbb *úgyis* befejeződnek. Nagyon sok olyan kiváló regény van, amely annak ellenére kiváló, hogy rossz a befejezése. Annak ellenére, vagy éppen azért. Továbbá: már húsz remek novellát megírtál. Kell-e több az idén? Jövőre aztán meglátjuk.

4.

Benne vagyok-e a legjobb tízben? Undorral lökd el magadtól ezt a félelmet. Annyit mondj: „Pfuj!” Annyit mondj: „Nem, kérem szépen, nem vagyok sehol.” Kosztolányi válasza: „Én önmagamot önmagammal mérem.” Frappánsan hangzik, de nem érződik teljesen őszintének.

5.

Félelem az idegen hatásoktól. Kétféleképpen védekezhetsz ellene: vagy a legsötétebb tudatlansággal, vagy a lehető legátfogóbb műveltséggel. Az első esetben „őstehetség” vagy, aki „az irodalmár írókkal” ellentétben „az ösztöneire hagyatkozik”. Igen ám, de ennek buktatói vannak. Például, ha elhatározod, hogy „őstehetség” leszel, az már tudatos döntés, vagyis a legkevésbé sem az ösztöneidre hagyatkozol. Azok ilyenkor különben is cserben hagynak. Továbbá: az „őstehetség”, aki elzárkózik más írók hatása elől, többnyire idegen ötletek és megfogalmazások tömkelegét görgeti saját mondataiban, csak éppen nem ismeri fel őket. Ha viszont nyitott és kíváncsi vagy (ez a műveltség feltétele), ha érdekelnek régebbi és kortárs alkotók mesterfogásai, teljesítményük működése, akkor meglehet, hogy ideig-óráig valamelyikük bűvöletébe kerülsz, de ezt a mégoly erős hatást egy másik hatás *úgyis* kioltja. Ha kellően erős egyéniség vagy, akkor bármely hatást magadba olvaszthatsz. Vagy — szükség esetén — elháríthatsz. Ahogy tetszik.

6.

Félelem az elszürküléstől. Főleg a sikeres pályakezdőket kínozza. Súlyos kísértés, azaz reális veszély. Tegyük fel, hogy tehetséges vagy. Első publikációiddal magasba lendülsz, első kötetteddel felsziporkázol, mint a tűzijáték rakétája. No de mi lesz a fénykoszorúval a következő percben? Mi lesz, ha elmúlik az újdonság varázsa? Rá kell ébredned, hogy a tehetség önmagában nem elég, azon dolgoznod is kell. Erőtartalékot kell gyűjtened, hosszú távú terveket kell kidolgoznod. Ne tagadd meg régi eredményeidet, hanem integráld őket az újakba. Ez persze azt jelenti, hogy mindig legyenek újabb eredményeid. És még ez sem elég,

mert meg is kell őrizned írói személyiséged integritását. Ne kalkulálj, ne balanszírozz, ne hagyd, hogy az irodalmi közélet a maga képerre formáljon, hanem írd azt, ami neked jólesik, és úgy, ahogy jónak látod. És persze hallgass azok tanácsaira, akikben megbízol. Pályakezded után húsz-harminc évvel nézz körül, és állapítsd meg: elszürkülni jó.

7.

Félelem az írói hanyatlástól. Főleg a befutott, érett, nagy életművel rendelkező kollégákat és kollégákat kínozza. Az előbbinél is jóval súlyosabb kísértés, mert a fiatalkori jelentéktelenné válás elkerülhető, de a hanyatlás elkerülhetetlen. Egyetlen hatékony orvossága van: időben meghalni. Időben, vagyis látszólag hamarabb a kelleténél. Amikor az írónak még sok terve van, és tele van alkotói energiával, és a túlélő kortársak többsége (már aki nem gyűlöli) még úgy érzi: jaj, de nagy kár érte. Az író minden egyéb esetben túléli önmagát. Jó esetben ezzel számot vet, és műfajt vált, például írja visszaemlékezéseit. Még jobb esetben elhallgat. Sánta Ferenc egész életművében a sok évtizedes hallgatást becsülöm a legtöbbre. Rosszabb esetben az író kétségbeesik. Még rosszabb esetben észre sem veszi, hogy hanyatlik, és tovább gyártja egyre silányabb új könyveit. Mennyivel többre becsülnénk Jókai Mór életművét, ha meghalt volna utolsó jó regénye, a *Rab Ráby* megírása után! A nagy kivételek — Goethe és Tolsztoj — ne tévesszenek meg, te úgysem tartozol közéjük. Ha több benned az életerő és a hiúság, mint az alkotói arányérzék, akkor húsz-harminc esztendei öregkori szalmacséplés után nézz körül, és állapítsd meg: hanyatlani jó.

8.

Félelem a kimondhatóság határaitól. Ha ostobasággal vagy érzéketlenséggel vértetted fel magadat, akkor megmenekülsz ettől a minden előzőnél kétségbeejtőbb félelemtől. Ha viszont írói érzékeddel némi gondolkodói kapacitás párosul, ha nem hiányzik belőled sem az intelligencia, sem a szenzibilitás, továbbá valamelyest művelt is vagy, akkor előbb-utóbb rájössz, hogy a szavak, amelyekkel dolgozol, amelyekből mondatokat formálsz, amelyek jóvoltából nyelvi erőt tulajdonítanak neked a figyelmesebb irodalomértők, nem annyira megjelenítik, mint inkább eltakarják és meghamisítják az általuk jelölt dolgokat. Rájössz, hogy nem tudod eldönteni: vajon a nyelv, amellyel dolgozol, anyag-e vagy inkább munkaeszköz? Mert, ugyebár, a kettő egyszerre nem lehet. Vagy talán lehet? Vagy inkább a nyelv sem anyag, sem eszköz, hanem közeg, amelyben írói módon létezel, költőileg lakozol? Arról nem szólva, hogy a nyelv — esetünkben édes anyanyelvünk, a magyar — folyamatos alakulásban van, méghozzá nemcsak fejlődik és gazdagodik, hanem kopik és romlik is. Rájössz, hogy a nyelvi megelőzöttség esztétikai tapasztalata ijesztően hasonlít a kárhozathoz. Hanyatlani jó. Önmagamat túlélni jó. Az ilyesmitől nem félek. Vagy ha mégis, egyelőre kézben tudom tartani. De elmenni a kimondásban a falig, és ott megállni? Vagy a kimondás határaitól visszahátrálni a folyamatos beszédig? Nincs erőm, hogy belegondoljak.

Az írói hang birtokolhatat- lanságáról

VÖRÖS ISTVÁN

*két kölcsönzött formában,
egymástól sorokat kölcsönző két vers segítségével*

1

Rondell

*Én sose féltem mások hangján írni,
ők se féltek kölcsönadni a hangjukat.
A saját hangot nem lehet kibírni.
Az írói hang csupán hangulat,*

*amiből annyi mindenképpen megmarad,
mennyi emberként belőlünk egyéni.
Én sose féltem mások hangján írni,
mert bármi más elfullik, megszakad.*

*Az egyéniségekből áradat
akad mindig, bőség. Csak régi
egyéniség mind, ami átragadt
az újra, bár se ez, se az nem érti.
Én sose féltem mások hangján írni,
ők se féltek kölcsönadni a hangjukat.*

2

Villanella

*Én sose féltem mások hangján írni,
ők se féltek kölcsönadni a hangjukat.
A saját hangot nem lehet kibírni,*

*az elkerülés módja lehet csak egyéni,
hamis egyénből úgyis annyi van.
Én sose féltem mások hangján írni,*

*és sose féltem másoknak kimérni,
mi sajátomként összehordva van.
A saját hangot nem lehet kibírni,*

*de az írás sosem lehet kényelmi
vállalkozás. A félsz mindenképp rádzuhan.
Én sose féltem mások hangján írni,*

*a mások kincsét lopni, összetörni.
A te titkod sem őrizhettem meg, Uram!
A saját hangot nem lehet kibírni,*

*mert önmagunkkal szörnyű összenyílni,
mint tengervízzel árad egybe egy folyam.
Én sose féltem mások hangján írni,
a saját hangot nem lehet kibírni.*

Néhány csepp félelem

KUN ÁRPÁD

1965-ben született Sopronban. Író, költő, műfordító, 2006 óta Norvégiában él. Legutóbbi írását 2018. 1. számunkban közöltük.

Talán Normandiában jártam először apályos tengerparton. Szorongtam a nedves homokot taposva. Valami nagy, fenyegető erő jelenlétét éreztem, féltem, hogy esetleg túl gyorsan visszatér a dagály, és elborít a víztömeg. Mostanában minden reggel lejárók a tengerpartra a kutyával, és úgy ismerem már az árapály legkisebb részleteit is, mint egy közeli ismerős arcvonásait. De az egyik derengő téli hajnalon benn járva messze a szárazra került mederben, ahol megmaradt a frissen hullott hó, mégis fenyegetőnek éreztem a sötét vizet, ahogy a csörgő kövekkel a talpam alatt odáig értem. Kellett néhány pillanat, hogy eszembe jusson: már nem félek tőle.

Harmsziádák

1961-ben született Debrecenben. Író, drámaíró. Legutóbbi írását 2018. 11. számban közzöltük.

Hogyan féljünk? (Hasznos útmutató)

Életünk fontos és természetes kísérője a szintiszta félelem. Amiképpen megijedni gyorsan kell (lásd egy korábbi jegyzetünk), félni lassan, körültekintően, egyenletes ritmusban szükséges. A félelem állandóságát akkor tudjuk garantálni, ha megfontoltan, kellő gyakorlás után, alapos felkészülést követően, teljes odaadással látunk neki. Lelkünket mindig tartsuk készenlétben egy görcsös, hosszan tartó félelemre!

Félni bármikor, bárhol, és szinte bármitől lehet, azonban aki gondosan, precízen lát neki, szükséges, hogy jó előre kiválassza félelme óvott, dédelgetett tárgyát, körvonalazza azt, határozza meg karakterét, kiterjedését időben és térben egyaránt.

Az optimális félelemérzet elérése érdekében testi funkcióinkat összehangoltan kell működtetnünk. A pupilla beszűkítését, az arc elsápasztását, a gyomor összeszorítását, a reszketést-remegést és a fokozott verejtékezést testszerte egyidejűleg kell elindítani.

A félelem beálltától számítva az első tizedmásodpercben megképzendő bénultság után máris sort keríthetünk a fentebb vázolt intézkedésekre.

Kiegészítésként, ha nem is kötelező jelleggel, spontán széklet- és vizeletürítést is alkalmazhatunk.

Üdvözlendő, ha valaki alaposan elsajátítja, tökéletesen megtanulja előállítani, és rendszeresen gyakorolja ezt a némileg kellemetlen, ám szükségszerű érzelmi állapotot.

Hogyan kell beszélgetni egy másik emberrel?

Teljes mértékű szociális alkalmatlansága, fóbái miatt S. semmiről nem tudott beszélgetni az emberekkel. Mi a platform, amit egyszerű szóval jó témának lehet nevezni, és ami a maga természetes közvetlenségével összesimítja a távoli lelkeket?

Nem tudta. Így járt szegény feje.

De őt nem olyan fából faragták, nem adta föl, időbe zártságát tudva gyorsan kitalálta, hogy utánanézz a dolognak. Előfordult, hogy tömegközlekedési eszközökön, külső szemmel nézve kissé tolakodóan odafurakodott utazó kompániákhoz, és leplezetlenül belehallgatott a társalgásukba. Egyik éjszaka a Szeszgyár utca 12. előtt igyekezett belebonyolódni egy komolyabb üzleti tárgyalásba („Elnézést, hallgathatnám a beszélgetésüket?”), de a kövérebbik arca, keze összehangolt mozdulataival jelezte, hogy tűnjön a francba. Ment tovább.

Egyszer bement egy kocsmába, ahol mindenki beszélgetett, mellette pedig leereszkedett egy kis pók, és úgy körbefonta, hogy S. alig bírt kiszabadulni.

Igyekezett aztán másokhoz is közeledni, de valahogy mindig alkalmatlan pillanatban.

Egy kiállításmegnyitón a borpecsés asztal mellett megpróbált kapcsolatot teremteni két ölelkező férfival, akik erre olyan képet vágtak, mintha eleven tűzzel kínoznák őket.

Cigit kért és kapott egy jóakarató embertől a Könyves Kálmán krt. 17/B előtt. Az illető azt tanácsolta, hogy hallgasson az ösztöneire, sokan félnék kiadni magukat egy beszélgetésben, úgy érzik, már nem az övék az, ami az övék, mert elvették tőlük. És még több hasonlóan hasznavehetetlen bölcsességet is mondott az a vonzó külsejű, vörös hajú nő.

A pitymallat izmosodó sugarainál az első 28-asra várva műanyag pohárból üres presszókávét szűröcsölt a Bérkocsis utca–Nagykörút sarkon, és arra gondolt, hogy örökre egyedül marad. Egy rokonlélek kétségbeesve fogadta a kezdeményezését, hogy indulásig beszélgessenek kicsit próbajellel. „Sajnos én nem tudok semmiről semmit mondani” — vallotta be az idegen.

Bejött a villamos, felszálltak együtt a hajnal fázós népével, és egymástól jó messze kapaszkodva folytatták útjukat.

Hullahegy

Jókor hajnalban elnyújtott vonítás harsan a táj egén, ébredszik az anyatermészet. Madarak rikoltanak, vadkutyák vinnyognak, macskák nyüszítenek. Róka visít.

Napkelte előtt, egy helyütt, kívül a városon, lassan sétál egy koros házaspár, és egy szörnyű csapás súlya alatt görnyedve egyszerre meghalnak. Alig fél perccel utánuk Komplet Ottó, okleveles borász is így járt. Szerető fivérük védelme alatt szintén arra tévedt három nővér, egy könyvet olvastak épp, és a tartalmát észbontónak, felháborítónak találták. Sajnos belőlük is elszállt a lélek. A kikötő irányából érkezett egy néger férfi, negyvenes, jóképű, s mikor majd idáig elér, holtan fog összerogyni. Kelet felől reggel átutazóban pihenőt tartott itt egy csapat naphosszat csak pajkoskodó iskola a tanáruk és két szülő kíséretében. A szívük megszűnt dobogni. E ponton az osztálykirándulás váratlanul véget ér. Ez a szerzet itt, óvatosságát lukas zsebébe rejtve, biztos az erdőből mászott elő.

Délre még a szél is elcsitul, nem gyűjt több port és homokszemet. Valamivel később a testek már egymáson domborodnak.

Itt akadt üzleti elszámolása pár nemtörődöm, vágyaktól lihegő ficsúrnak, verőlegények erre bóklásztak, vagy eltévedtek az ösvényen, mit tudni... A testekre zuhannak. Idáig tekert lopott bicáján a fiú, itt bukott föl. Az idős szülők, és a szélesebb, zajongó rokonság ajka a kintől és a belső reszketéstől elfehéredett, a folytatást nem kell agyonrészletezni. Ilyen egyszerűen történik, ahogy le van írva. Érzésteleltetés nélkül. Aki mindezt türelmesen végignézi, egy pillanatra elképzelem, azt mondhatja, úristen, micsoda hatalmas hullahegy!

Ballada a láthatatlan villamosról

Egyes mendemondák szerint övezetünkben létezik egy láthatatlan villamos.

A rég felszedett sínek nyomvonalát követi, letér romos mellékutcáinkba, testével kitölti sikátorainkat. Félhomályos tudata emlékszik még az ásatag KRESZ-szabályokra, az elsőbbséget mindig megadja. Jöttét semmi nem jelzi, csak mikor már késő.

Első áldozata övezetünk délceg tűzoltóparancsnoka, annak hitvese, és hét apró gyermekük volt. Borzalmas, leírhatatlan látvány. Soron következett egy vándorköszörűs, csonka családok, magányos anyák, akik napszállat után fát lopni indultak az uradalmi erdőkbe.

Övezetünkben még altatódal is született a láthatatlan villamosról:

*„Erre suhant el a láthatatlan villamos,
mely lelkeket szállít, s élőket eltapos.”*

Imádkozz pajtikám, nehogy az útjába kerülj, és téged is elgázoljon a láthatatlan villamos!

A halálboltban

Késői órán tévedtem a sikátorba, gyulladtak már az ostorlámpák. Az utcácska végében hívogatón világított egy magános üzlet kirkakata, pont pénzem is volt. Megtartottam az ajtót egy dekoratív molett hölgynek és kisiának, akik csomagokkal megrakottan, nevetgélve távoztak.

A hosszan nyújtózkodó polcсор előtt unott képű alkalmazott támasztotta a pultot rezzenetlenül, nem fogadta a köszönésemet.

Tétován szétnéztem, csak az udvariasság kedvéért szólaltam meg: — Tulajdonképpen mit árulnak önök?

Az android szemében felcsillantak a lámpák.

— Halálbolt vagyunk!

— Értem — mondtam, és megvontam a vállam.

Tanácsstalanságom láttán magasabb sebességre kapcsolt.

— Természeti katasztrófák, törzsi éhhalál, tűzvészek, tömegeket érintő terrorakciók. Ezeket veszik, mint a cukrot. Bombázások, célzott merényletek. Megvadult afrikai méhraj támadása. Vonatszerencsétlenség. Atomerőművek meghibásodása. Lezuhanó űrszemét. A nyár slágere a családi csomag, egyszerre mindenki, flottaár, díszdoboz, ingyenes házhozszállítás. Az imént adtam el belőle egyet.

Ismét megvontam a vállam.

A cipősdoboz formájú cikkeken egyedi szám-betű kombinációk.

— Ágyban, párnák közt végelgyengülésben nincs?

— Sajnos azt már rég nem gyártják, nem volt rá igény — válaszolta.

Találomra rámutattam az egyik dobozra, kérem azt!

Fizettem és mentem.

Még utánam szól: — Meg se nézi, mit vett?

— Mindegy — mondtam —, nem érdekes.

testemben

testemben hűvös fémek mészkőhegyek állatcsordák
 kivágott erdők és só-barlangok viaskodnak a túlélésért
 — érlemeszesedés infarktus rák vesekő prosztatata agyembólia —
 és észre sem veszik ha már nem leszek
 hogy már nem vagyok
 hogy gazdájuk szíve nem dobog
 ereiben nem fut a vér
 mellkasa nem süllyed nem emelkedik
 hogy hűvös fémmé csiszolódik
 szénné mészkőadalékká
 hogy állatcsordák legelőjén trágya
 barlangokban sókristállyá fagyó nedvesség
 egy ismeretlen asztalára
 erdőmélyi neszezés
 (ezüstitős fejszesuhanás)
 ki megsúgja a reszkető fáknek
 hogy ki a soron következő

mezőn

fekszem kiterítve
 köröttem lekaszált virágok rángatóznak
 sebeik lecsorgó vére (be)nedvesíti a földet
 hirtelen vállára emel az érett fény
 és madárként suhanok át a tájakon...
 fészket raknak számban a harangok
 s kizengik némaságomat

minden nap

minden nap reggel megeszem a friss hajnalt
 felhajtom hozzá koffeinmentes feketém
 a fák ágain ringó melegedő harmatcseppeket
 minden nap délben 12 és 1 között 3 fogásban
 elfogyasztom az ezer ízű napot
 s rövid szieszta után éhem csillapítja
 az izzadt desszert-délután
 és minden nap este felszolgálom magamnak
 frizsideremből az előre odakészített mélyhűtött éjszakát...
 és mégis mégis álmatlan forgolódom
 és éhezem és szomjazom
 és éhezem és szomjazom

SZIGETI LÁSZLÓ

Tringer Lászlóval

1939-ben született Győrszentmártonban. A pannonhalmi bencés gimnáziumban érettségizett, majd a Budapesti Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát. A Pszichiátriai Klinikán kezdte meg orvosi munkáját. Pszichiátriai és neurológiai szakvizsgáit követően az ELTE Bölcsészettudományi Karán pszichológusi diplomát szerzett. 1987 és 1990 között a PPKE Hit-tudományi Akadémián végzett tanulmányokat. 1989-től egyetemi tanár, 1994 és 2004 között a Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika igazgatója, 2009-től professor emeritusa.

A félelemre rendszerint negatív jelenségeként tekintünk, amelyen úrrá kell lenniünk, s nemegyszer igyekszünk egyszerűen elnyomni. Tudjuk, hogy ősidőktől figyelmeztető szerepe van, így akár életmentő hatású lehet. Vannak-e más pozitív vetületei és következményei?

Az embernél is megvan az az agyi struktúra, amely az állatvilág egyedeire jellemző — különösen a fejlettebb idegrendszerrel rendelkező állatokéhoz hasonlít. Ennek köszönhetően a túlélést veszélyeztető bármely inger hatására olyan reakció lép fel, amely az ingert kiváltó tényezőtől való menekülést vagy a leküzdését szolgálja. Bár ez a túlélésünk szempontjából már látszólag nem hordoz akkora szerepet, mint egy állat esetében, jelentős a pozitív szerepe, mert jelzi az egyén valamilyen fenyegetettségét, ami az embernél többnyire szociális jellegű. Ez is önvédelem: mérlegelhetjük, hogy a saját személyünk vagy a szeretteink szempontjából mely döntés a legkevesbé veszélyes vagy ártalmas.

A szorongás növekedése egy ideig javítja, fokozza az ember teljesítményét, ekkor beszélünk facilitatív szorongásról. Amikor egy bizonyos ponton túl már romlik a teljesítmény, az már az úgynevezett debilizáló szorongás hatása. A félelem negatív oldalához tartozik, hogy a modern társadalmakban ez a fenyegetettségérzés, az erre való készség mintha túl erős, indokolatlanul erős lenne.

Kitapintható-e a határ az egészséges és a megbetegítő félelem között?

A félelmet akkor definiáljuk kórosként, amikor szenvedést okoz a személynek — vagy a közvetlen környezete számára. A kóros személyiségnek ugyanis az az egyik jellemzője, hogy nem szorong, nem szenved, mert a belső feszültségét kivetíti a környezetére, és az szenved tőle. A szenvedés mértéke természetesen különbözhet az egyén tűrőképessége függvényében, de a szubjektív szenvedés a kritériuma annak, hogy állapota kórosnak minősül, és az illető esetleg segítségre szorul-e.

A köznapi nyelvhasználatban sokszor egymás szinonimájaként beszélnek a félelemről és a szorongásról, pe-

A szorongást általánosságban a patológia területére soroljuk, s a definíciója valóban az, hogy tárgyaltalan félelem. Maga az érzés ugyanaz, mint a konkrét félelem esetében, csak mivel a szorongásnak nincs tárgya, nehezebben elviselhető. Ha valamilyen élettani paraméter segítségével mérjük a félelem vagy a szorongás mértékét,

dig ez utóbbi megfoghatatlan, szemben a félelemmel, amelynek van valamilyen tárgya, mindig valamitől félünk.

akkor a fiziológiai reakció azonos, de a félelem kevesebb szubjektív szenvedést okoz.

Ha sokáig nem kap segítséget a szorongó ember, előbb-utóbb talál magának tárgyat a félelemre. Ebből lesznek a fóbiák, a kényszerek, vagy még súlyosabb formában akár az elmeokrképek hárát súroló paranoid állapotok, például amikor valaki azzal magyarázza a félelmeit, hogy üldözik. A tárgykeresést a pszichiátriáról szóló tankönyvemben a szorongás strukturálódásának nevezem, amelynek során a tárgyaltan félelem okozta szenvedéssel szemben a személy úgy próbál védekezni, hogy a szorongást valamihez hozza-köti, vagy éppen időben korlátozza. Például a pánikszorongás bizonyos időkhöz kötődik, s a pánikrohamok között nincs szorongás. Amikor azonban kitör, elementáris erővel jelentkezik. A kényszeres ember azt éli meg, hogy valamilyen kényszeres ceremóniát kell végeznie. Az egyik betegemről mondta a nagymamája, hogy „csinálja ezeket a furcsa mozdulatait, s rakja a dolgait ide-oda, de hogyha valaki az egyik tárgyát máshova teszi, mint ő, akkor óriási botrányt csinál”. Az ilyen ember úgy vezeti le a szorongását, hogy irracionális cselekvéseket végez. Ezzel egy időre szorongásmentessé tudja tenni magát, de ha valaki megakadályozza ebben, akkor valóban feltör a szorongás vagy az ebből fakadó indulat.

A pszichoterápiás vagy a pszichiátriai gyakorlat tanúsága szerint vannak a korunkra jellemzőbb félelmek? Kérdezhetném így is: féltősebbek vagyunk, mint eleink voltak?

Egy szorongással foglalkozó nemzetközi kongresszuson az egyik kolléga elmondta, hogy ő egyiptomi származású, de már tíz éve Németországban él, ahol rengetegféle olyan kockázati eseményre lehet biztosítást kötni, amely az egyént fenyegeti. „Azt hinné az ember — tette hozzá —, hogy itt mindenki biztonságban van, de én ennyi szorongással, mint Németországban, még nem találkoztam. A szülőföldemen az átlagember este még nem tudja, hogy másnap reggel mit fog enni. De ott nem szoronganak ilyen mértékben, mint itt.” Ez az orvos egy olyan kérdést vetett föl, amely értelmezési lehetőséget nyújt a mai társadalmak szorongására. Például ha a tömegtájékoztatást figyeljük, azt látjuk, hogy hihetetlen mennyiségű szorongásgerjesztő információval árasztják el az emberiséget, nagyobbrészt az egészségi állapotot illetően. Egészségssorongásnak nevezzük, amikor az egyén a testében lezajló folyamatokat nagyon könnyen betegségfolyamatként érzékeli. Ebből lesz a klasszikus hipochondria meg egyéb orvosi diagnózisok, de a lényeg az, hogy ilyenkor a saját egészségi állapot különösen aggályosnak és félelemmel telítettnek tűnik. És ehhez a médiumok további támpontokat adnak. Én mostanában, ha valamilyen egészségügyi felvilágosító előadást hallok a rádióban vagy a televízióban, azonnal följegyzem, hogy az a betegség típus, amelyről szó van, az előadó szerint a lakosságnak hány százalékát érinti. Most már száz százalék fölött járunk. Ha minden úgy van, ahogy a médiumokból hangzik, akkor egy átlagpolgárnak több mint egy betegsége kell hogy legyen. Ez nyilván irracionális gondolat. Az egészségssorongás előhívása és a buzdítás

észszerű betegségmegelőzési programokban való részvételre nehezen különválasztható. Nagyon jól átgondolt megelőző programokra van szükség, amelyek nem fokozzák indokolatlanul a szorongást.

Minden orvosnak a keresztje az a beteg, aki folyamatosan jön hozzá valamilyen panasszal, a magyarázatát kéri, amikor pedig az orvos elmondja, mit gondol, a beteg azzal vág vissza, hogy egy másik doktor nem ezt mondta. Vagyis az egyik orvost a másikkal kontrollálja, és ez érthető módon irritálja az orvosok többségét. Ezért nevezte ezeket a betegeteket *crux medicorum*nak Ozsváth Károly professzor.

Olyan társadalmakban vagy régiókban, ahol egyéb fenyegetettség is van, másfajta szorongás is tárgyat találhat magának. Például ahol gyakori a terrorizmus, vagy a bűnözéstől nagyon fertőzött területeken, így Latin-Amerikában másféle szorongás is előadódik, de az úgynevezett modern európai kultúrkörben az egészségsszorongás tűnik a legerősebbnek, amire hatalmas ipar épül. Mert ha egyszer valaki szorong, az meg akar szabadulni ettől. S aztán ha egy betegségről beszélnek neki, rögtön a gyógymódot is kínálva, mint egy árucikket, akkor ez olyan, mint a marketing. Előbb ijeszd meg a kuncsaftot, aztán az ijedelem ellen kínáld a saját termékedet mint gyógymódot! Ez sajnos gyakori. Egészségsszelhámos csoportok is vannak, amelyek belebeszélnek valamilyen betegséget a publikumba.

Sokféle félelem borzolja a mai emberek kedélyét: az imént említett terrorizmus, a migráció jelensége, a környezeti katasztrófák réme. Az ezek okozta fenyegetettség hangjai felerősödtek a közbeszédben. Lehetséges, hogy ma ezekben talál magának tárgyat a szorongás, s emberek — manipulálható módon — túlságosan közelinek vagy irracionálisan erősnek érzik veszélyeztetettségüket?

Általános jelenség a mi szakterületünkön, hogy az adott kor és közbeszéde megjelenik a betegeink szorongásértelmezésében vagy a súlyosabb betegek téveszméiben, a kóros gondolatokban vagy érzésekben is. Például a múlt századfordulón, tehát a kiegyezés utáni időszakban, amint azt egy kutató megállapította, a betegek téveszméiben úgy tükröződött a kor szellemisége, hogy azok, akik nagyzasos (egodiasztolés) téveszmében szenvedtek, királyi, hercegi, arisztokrata családok leszármazottainak nevezték és tudták magukat. Vagy amikor nem volt ritka, hogy embereket megfigyeltek, üldöztek és adott esetben le is tartóztattak, gyakoribbak voltak az üldöztetéses téveszmék. Vagy az a beteg, aki úgy érezte, hogy valamiképpen fenyegetve van a létében, például ötven évvel ezelőtt azt mondta, hogy izotópokkal sugározzák, később meg már azt, hogy lézersugárral befolyásolják. Egy idő óta már könnyebben és gyakrabban említenek kozmikus sugárzást, és nem csodálkoznék — bár már nem vagyok benne a napi gyakorlatban —, ha ma valaki gravitációs hullámok hatásáról beszélne.

Így a szorongás természetesen kivételülhet például a migrációra is, olyan városnegyedekben különösen, ahol sok migráns lakik. Nyilvánvaló, hogy az emberek ebből a szempontból is nagyon különbözők, s vannak olyanok, akik a korábbi életvitelükkel szemben az ilyen helyeken estéknént most már nem mernek egyedül kimeneni az utcára. Hogy ebben aztán mennyi a reális és mennyi a vélt fenyegetettség, azt objektív vizsgálatokkal lehetne eldönteni.

*Régóta vizsgált jelen-
ség az életük végessé-
gével, töredékességével,
hiányaival szembesü-
lő középkorú emberek
esetében nemegyszer
viharosán jelentkező
kapuzárási pánik, de
újabbán egyre gyak-
rabban beszélnek a ka-
punyítási pánikról is,
amikor is egy fiatal
nem mer, nem akar ne-
kikezteni az önálló éle-
tének. Ez csakugyan
korjelenség? S mi lehet
a magyarázata?*

Christopher Lasch amerikai történész *Az önimádat társadalma* című könyvében a 20. század második felének amerikai világát elemezve azt fejti ki, hogy az egyén egyre inkább előtérbe kerül a közösségek rovására. A társadalomnak szinte minden ereje az egyén szolgáltaiba szegődik, természetes szükségleteinek a kielégítését, amelyet korábban maga végzett, átvette valamely szervezet. Következésképpen az egyén olyan módon szocializálódik, hogy minden a rendelkezésére áll, „körülötte forog a világ”. Ez úgy kapcsolható az említett mai jelenséghez, hogy amikor döntést kell hoznom önmagamról, akkor úgy élem meg, hogy korlátozódik a végtelen, korlátlan szabadságom. Mert van például öt alternatívám. Ha döntök az egyik mellett, mi lesz a másik négygel? Egy teljesen hamis szabadságfogalom jelenik meg itt, amely a nyitva hagyott választási alternatívákkal jellemezhető, vagyis azzal, hogy igazából nem élek a szabadságommal, mert az a döntésekben nyilvánul meg, ahogyan ezt Karl Rahner is hangsúlyozza. Sokak számára ott jelenik meg az ezzel kapcsolatos félelem, hogy ha beszűkülnek a választási lehetőségeim, akkor már nem vagyok szabad, jóllehet éppen fordítva van, addig nem vagyok szabad, amíg nem élek ezzel a szabadsággal, csak főnntartom, mint egy elméleti lehetőséget. Úgyhogy én abban látom a nehézséget, hogy hamis szabadságfogalom uralkodott el, és ez tart vissza sok fiatalt attól, hogy életre szóló döntéseket hozzon. Éppen ezért nemigen van ilyen döntés például egy hivatás mellett, mert ma már inkább csak foglalkozást választanak. A hivatás elköteleződést jelent, s ez a fogalom nagyon fontos, mert ebben nyilvánul meg a szabadsággal való élés, de ettől sokan irtóznak, és ameddig lehet, húzzák-halasztják az egyébként az élet által kikényszerített döntéseket. A fiatalok így gyermeki helyzetben maradnak. Ennek többféle elnevezést adtak már: mamaóvoda, mamahotel. Mindez összefüggő folyamat. A leginkább iparosodott amerikai társadalomban elemezték először, de az európai társadalmakra, így a miénkre is vonatkozik. S évről évre statisztikailag kimutatható paraméterekben nyilvánul meg. Ilyen például az első szülés átlagos életkora az anya szempontjából, amely már harminc év körül van. Akkoriban, amikor az orvosi tanulmányaim során nőgyógyászatot dolgoztam, a huszonkét-huszonhárom éves anyákat már idős primiparának hívtuk, mert a szülés szempontjából ideális kor inkább tizennyolc és húszéves kor között van. A harminc év körüli első szülés már rendkívüli dolog volt.

*Hogyan kapcsolódnak
össze az élettörténet
eseményei és a félelem
mintái?*

A család struktúrájából, a szülők viselkedéséből sokszor megérthető a félelem módja, megélése, hogy miért fél valaki egy bizonyos módon, és miért nem másképp. Vannak olyan formák, amelyeknek az öröklött volta is bizonyított, például a kényszeres reakciók jelentős mértékben genetikailag meghatározottak, de döntően inkább szocializációs termékről van szó. Tehát a szülői magatartásnak nagy szerepe van abban, hogy mennyire szocializálódik valaki a félelemre. Például annak, hogy a félelmi reakciónak mely részére kon-

centrál a szülő. Egy üdülőhelyen voltam szemtanúja a következő jelenetnek. Egy anyuka sétált a kislányával. Autóforgalom nem volt, de a távolból egyszer csak megszólalt egy kocsinak a dudája. A kislány megrettent, odaszaladt az anyjához, és belekapaszkodott. Nem mindegy, hogyan reagál ilyenkor a szülő. A szorongást fokozó szocializáció szellemében azt mondja: „Nagyon jó, hogy idejöttél, mert veszélyesek az autók.” A szorongást nem fokozó módon pedig ezt: „Jól van, már nem is sírsz, nem félsz, látod, nincs semmi baj, messze van az autó.” Kérdés, hogy a szorongásos reakciót erősítem-e meg egy jutalmazó közléssel, facilitáló magatartással, vagy pedig e reakció föloldását választom, hogy a gyermek úrrá legyen a félelmén. És ez utóbbi látszik kedvezőbbnek, hisz úgymint annyi szorongáskeltő ingerrel találkozunk.

Persze a szorongás szempontjából is jelentős genetikai különbségek jellemzők az emberekre. Képzeljünk el egy széles utcát, ahol autók parkolnak. Egyszer csak végigrohan rajta egy busz, és a lökés hulláma egyes autóknak megszólaltatja a riasztóját, másokét viszont nem, pedig azokban is van riasztó. Ehhez hasonlóan egyéni különbségek vannak abban is, hogy milyen érzékenyre van állítva a „riasztórendszerünk”, és ebben genetikai tényezők is szerepet játszanak. A félelmi reakcióra való hajlam (szaknyelven neuroticizmus) mértéke egyeseknél olyan fokú, hogy e reakció aránylag csekély ingerre beindul, másoknál csak nagyobb esemény hatására, ismét másoknál pedig mindig, nem is kell hozzá kiváltó tényező. Ez utóbbiak a neurotikus szorongásban szenvedő betegek.

Milyen konkrét következményei lehetnek a szorongásnak? Nem csupán az életminőség romlására, hanem rejtett és áttételes mechanizmusokra is gondolok: basáskodás, túlzott offenzivitás stb.

Például a pszichoszomatikus összefüggést kell említenünk, mert a szorongás leggyakoribb és rejtett megnyilvánulását a különféle testi betegségek jelentik. A belgyógyászati osztályokon fekvők negyvenhét százaléka egy nagy nemzetközi statisztika szerint olyan betegségben szenved, amelynek eredete pszichés természetű, tehát — mondhatjuk — félelmi jellegű eredete van.

A nem betegség formájában jelentkező viselkedési anomáliák között a túlzott autoriter fellépés egy vezetőnél mindenképpen származhat szorongásból. Tehát ha bizonytalan önmagában és vezetői mivoltában, a rendszerre is ráülteti szorongását. A munkatársaitól is olyan feladatvégzést vár el, amelyet önnön megnyugtatósára ő maga tanúsítana, ha nem vezető lenne. Az, hogy valaki ezt teljesítménykényszer formájában vagy agresszióval éri el, már megint egyéni hajlam kérdése.

A közérzetünket, a társadalmi együttlétünket nagyon zavaró másik forma az agresszivitás megjelenése. Sok embernek csakugyan túlérzékenyre van állítva a riasztórendszere, s félelmet kiváltónak minősít egy-egy olyan munkatársi, beosztotti megnyilvánulást, amely az illető szándéka szerint nem volt az. Vannak, akik rendkívül sértődékenyek. Ha egy ilyen embernek azt mondom, hogy valamiben nem értek egyet veled, akkor megsértődik, mert számára ez

azt is jelenti, hogy „nem szeretlek téged” vagy „ellenség vagyok” vagy „utállak téged”. S ha így dekódolja az üzenetemet, akkor érthető módon úgy reagál, mint akit nem szeretnek vagy megsértettek. Akármilyen furcsa is, az agresszív magatartás nagyon gyakran nem az agresszió, hanem a kiváltó inger felől érthető meg. Annak alapján, hogy milyen gondolatok járnak az illető fejében, amikor a másik megnyilvánulására agresszióval reagál. Tehát az információfelvétellel van a baj, nem pusztán a magatartási válasszal. Az már csak következmény. S szintén egy félelmi reakcióból vezethető le.

Nemegyszer elhangzik szakemberek megnyilatkozásaiban is, hogy a 21. század a mentális betegségek kora. A társadalom lelki egészségének szempontjából hol helyezhető el a magyar lakosság az európai és világtendenciák térképén?

A nagy átlaghoz sorolható. Például akár a bipoláris depressziót, akár a skizofréniát nézzük, kultúráktól és országoktól függetlenül is ugyanolyan százalékot mutatnak, a lakosság egy-másfél százalékát érintik, ha az egész élettartamot nézzük. A lelki egészség állapotának negatív példájaként szokták emlegetni az öngyilkosságot mint statisztikailag jól kezelt paramétert. Magyarország régen is az „élvonalban” volt az öngyilkosságokat illetően, azonban hozzáteszem, hogy 1984 óta a hazai statisztika majdnem egyharmadára esett vissza. Az öngyilkossági halálozás, mely negyven körül volt százezer lakosra, most már a húszat sem éri el. Egyébként egész Európában csökkenő tendencia figyelhető meg. Az „előkelő” helyünk azonban most is megvan, rendre az első három közt vagyunk.

A depresszió terjedéséről is gyakran lehet hallani napjainkban. Jogos az ezzel kapcsolatos aggodalom?

A depresszió látszólag nagymértékű szaporodása jelentős részben nevezéktani jelenség, és nem valódi növekedés. Az 1980-as nőmenklatúrareform előtt azoknak a betegeknek a döntő többsége, akiket ma depressziósnak nevezünk, neurózis diagnózist kapott, annak valamilyen alfaját. Akkoriban a leggyakoribb diagnózis a „depressziós neurózis” volt, tehát a depresszió jelzőként szerepelt a neurózis főfogalma mellett. Főleg amerikai szakmai kezdeményezésre átforgalmazták a pszichiátriai nevezéktant, többek között abból a megfontolásból, hogy tudományosan jobban definiált, nemzetközileg egységesen kezelt fogalomkinccsel dolgozzunk. A neurózis valóban sokféleképp értelmezett betegség volt, de tény, hogy amikor ezzel kapcsolatban végeztek kutatásokat, például a mi régióinkban a lakosság igen nagy része minősült neurotikusnak, egy felmérés szerint a 25–30 százaléka. 1980 után már nem használtuk ezt a betegségnevet, mondhatni kiment a divatból, és depresszióvá minősült át, de lényegében ugyanarról van szó.

Van egy másik kérdés is ezzel kapcsolatban. Mindenki tudta, hogy a neurózis nevű lelki betegséget lelkileg kell kezelni. A depressziót viszont gyógyszerekkel. Belegondolhatunk, hogy az említett nevezéktani átalakulás micsoda hatalmas piacbővüléssel járt az antidepresszív szerekkel illetően. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszanak az érdekek, hiszen a depresszió olyan „termék”, amelyet a kémiai orvoslás piacán lehet érvényesíteni, a neurózist azonban kevésbé. Tehát korántsem olyan tragikus a helyzet, ahogy ezt nagyon

gyakran szeretik hangsúlyozni, hogy most már aztán mindenki depressziós. Akkor, ha úgy tetszik, korábban „mindenki” neurotikus volt. Hogy objektíve van-e szaporodás, azt a különféle statisztikák mutatják meg. Azok szerint pedig azt látjuk, hogy a depresszió magas, de stagnáló arányszámot képvisel, sőt ha a korábbi neurózisadatokat összehasonlítom egy Magyarországra reprezentatív mai kutatásnak a depresszió gyakoriságára vonatkozó számaival, akkor kiderül, hogy az csökkent is egy picit.

Nemcsak a depresszió területén figyelhető meg, hanem — szintén szakemberek nyilatkozatai alapján — a pszichiátriában általánosabb jelenség a gyógyszeres kezelés dominanciája. Mi a véleménye erről?

Próbáltam küzdeni ellene. A klinikánk hivatalos nevében benne van a „pszichoterápia” is. Nem azért, hogy a pszichiátriát ezzel is erősítsük, hanem mert a pszichoterápia nemcsak a pszichiátria része, hanem az egész orvostudományé. A nagy pszichoterapeuták nem is mind pszichiáterek voltak, hanem például belgyógyászok. A helyzetet azzal tudom megvilágítani, hogy az orvoslás, annak egész intézményi rendszere rendkívül erőteljesen a materialisztikus szemléleten alapul: biológia, biokémia, kémiai és fizikális beavatkozások... E téren nyilvánvalóan óriási fejlődés van, azonban a betegségek jelentős részben lelki eredetűek, az ennek megfelelő gyógykezelés azonban már háttérbe szorul. Minden országban panaszkodnak erről, elsősorban a pszichiáterek. Legalább egy évtizedig magyar delegátusa voltam az Európai Unió egyik bizottságának, ahol ez állandóan téma volt. Az Egészségügyi Világszervezet nagy programokat indított, többen is közreműködtem. Például évekig tartó munkával megalkottuk a *Mental Health Declaration for Europe* című dokumentumot, amely 2005-ban látott napvilágot. Ötven állam, az összes európai és az UNESCO által idetartozónak tartott közép-ázsiai országok írták alá. De aztán mindenki azt mondja, hogy édeskevés valósult meg belőle. Négy vagy öt országos programban voltam vezető, akár kezdeményező vagy meghatározó szerepben. Mindegyik abba bukott bele, hogy változott a kormány vagy a rendszer. A politika nem tudta továbbvinni, mindig újat kezdett, pláne ha ellentétes rezsim jött. Sehol nem sikerült megoldani, hogy parlamenti ciklusokon túlmutató programokat hozzanak létre.

Arra kellene törekedni, hogy egyrészt megelőzzük ezeket a betegségeket, másrészt ha már fölléptek, adekvát lelki gyógymód is történjék. Azt elértük, hogy ma már ötszáz körüli azon orvosoknak a száma, akik letették a pszichoterapeuta szakvizsgát. Ez egy állami vizsga, amelyet Füredi János kollégámmal közösen értünk el. Ilyen Európában máshol nincs. Ez az ötszáz ember három évig tartó képzést végzett el, többek között nálunk, s ők elkötelezték a lelki gyógymód iránt is. Nagyon sok háziorvos, belgyógyász, még fogorvos is van közöttük. Az egyik belgyógyász tanítványunk a rendelési idején túl hetente kétszer pszichoterápiás rendelést is végez, amikor nincs telefon, nincs közbeavatkozás, egy teljes órát a betegre tud szánni. Sok minden történt tehát, de ez az ágazat messze

nem finanszírozódik úgy, mint a többi. Pedig a mentális betegségek okozzák a gazdasági egészségveszteség közel húsz százalékát. Tehát ha ezek nem lennének, nem volna e veszteség. Ezzel összehasonlítva az egészségügyi költségvetésnek minden országban csak egy-két százalékát fordítják a mentális szférára. Ez nem magyar specialitás, mindenütt így van. A legmagasabb arány talán Svédországban van, de ott is csak két százalék a támogatás. A piac, az erős érdekcsoportok így rendezik a dolgokat. Oda megy a pénz, ahol hamarabb várható a profit, márpedig például a kardiológiában gyorsabban és nagyobb pénzek forognak. Az ottani technika ipari ellátása hatalmas üzlet, a kommunikációval dolgozó pszichológiában viszont nem jelenik meg akkora profit, bár a piac persze itt is működik.

Thomas Merton egyik legtöbbet idézett írása A háború gyökere a félelem címet viseli. Kiterjeszthetők-e valamiképpen a félelemről szerzett ismereteink a történelmi folyamatokra?

Bármely fogalom használata során akkor érdemes ilyen kiterjesztést végeznünk, ha annak van heurisztikus értéke, tehát ha ezáltal valamilyen újszerű felismerésre teszünk szert. Ha csupán analógiásan alkalmazzuk a fogalomkiterjesztést, akkor igazából csak más nevet adunk valaminek. Az nyilvánvaló, hogy például a háborús készülődés mögött mindig az az ideológia van, hogy valójában védekező fegyverkezés folyik. De miért kell védekezni? Mert fenyegetnek bennünket. Vagyis mert félünk. Így ez a kiterjesztés nyilván érvényes. Az persze kérdés, hogy vajon reális félelemről van-e szó, vagy csak eufemisztikusan akarjuk megjeleníteni a fegyverkezést és a háborúra készülődést. Azt hiszem, mindkettő szerepet játszik ilyenkor.

A szeretet elúzi a félelmet, vallja a kereszténység. Milyen jelentést lehet adni a szeretet szónak klinikai és akadémiai közegekben?

Lélektanilag vagy pszichopatológiai nyelven nyilván nem szeretetről, hanem biztonságérzetről beszélünk, mert a szeretet fogalma fenn van tartva a költészet és a teológia számára. A szeretet és a félelem valóban nem egyeztethető össze. Szaknyelven ellentett reakcióknak mondjuk őket. A szerető közeg meg a szeretet biztonságot jelent, a biztonság viszont ellentéte a félelemnek. A nagyon eluralkodó félelem pedig szeretetromboló lehet, hiszen a társadalomban élő ember számára a társadalomból fakad a félelem, így ott talál neki tárgyat, tehát a félelem rombolja az emberi kapcsolatokat is.

A vallásosság és a félelem kapcsolatának is hosszú története van, s bizonyára mindannyian találkoztunk már kifinomultabban vagy egyértelműen szorongó vallásos emberrel. Ön fordította magyar nyelvre a nemrég elhunyt német jezsuita

Egy páciensem rendszeresen járt gyónni, különféle helyekre, és szinte egy skálát tudott felállítani az egyes papok között, hogy hol teremtették le a gyóntatószékben, vagy fogadták nagyon barátságosan a gondjait, s hol tükrözte a gyóntatási gyakorlat az isteni irgalmasságot. A hívő ember számára ezek rendkívül fontos dolgok. Vagy eszembe jut az egyik unokám, aki teljesen kiborulva jött haza egy iskolai lelkigyakorlatról: azt mondta, borzasztó volt hallgatni a szenvedést, a poklot meg dantei jeleneteket hangsúlyozó gondolatokat. Ha ilyennek prezentálom Istent gimnazisták előtt, az különösen aggályos. Bár való igaz, a zsidó-keresztény hagyományban nagyon erőteljesen jelennek meg a bűneink, példa erre sok zsoltár

pszichológus, Karl Frielingsdorf világhírű könyvét, amelyben a például bírónak, hajcsárnak vagy könyvelőnek látott-megélt istenképek megbetegítő hatásáról olvashatunk. Szakemberként hogy látja e jelenséget, s mi lehet az eszköz az ezzel kapcsolatos félelmek oldására?

szövege. Van, aki azért nem megy többet templomba, mert mindig lehordják. De persze azokat hordják le, akik nincsenek ott... Másutt persze tömegek vannak — a ma fogyóban lévő templomba járás mellett is.

Ferenc pápa új szellőket hozott az egyházba, de már II. János Pálnál erőteljesen megjelent az irgalmas Isten képe, gondoljunk csak Fausztina nővérre vagy az Isteni Irgalmasság zarándokhelyére Krakóban. Ez figyelemre méltó változás. Az már más kérdés, hogy a modern embernek az erőteljesen természettudományos gondolkodását mennyire tudják megragadni az olyan fogalmak, mint az irgalmasság.

Vallásos betegeknel csakugyan megfigyelhető, hogyan jelenik meg a pszichopatológia, az indokolatlan szorongás vagy félelem a vallási nyelvezet köntösében. Például ha valaki nem tudja meghúzni a határt, nem tud mértéket tartani a jámborság vagy az alázatosság gyakorlásában.

Az istentelen Freudot kellene idéznünk, aki Isten fogalmát is projekciónak, az emberi apaimágó kivetítésének tartotta. Az biztos, hogy a megbetegítő istenképek ilyen projekciókból származnak. Abból, hogy miként jelenik meg a szülői autoritás: szeretetteljes irányításként vagy ostorral a kezében kényszerítő hatalomként? Azt a fajta viszonyt, amit a szülőhöz vagy később akár más autoritáshoz kötök, hajlamos vagyok kivetíteni Istenre, és őt is ilyennek látni. A negatív istenkép közvetítésében tehát például az illető pap egyéni élete, kudarca is benne van, amit belevetít a lelkipásztori gyakorlatába. Úgyhogy a papok képzésének jelentős feladata volna e téren.

A hitben való elmélyítés valójában terápiás folyamat, amíg a megbetegítő istenképektől egy igazi istenkép felé jut el valaki. A „kép” kifejezést hangsúlyozni kell, mert Isten megismerhetetlen számunkra. A teológiai fogalmakon túlmenően nem lehet róla ismertünk. Óhatatlan, hogy valamit belevetítünk, ahogyan a szép ima is költészet, gondoljunk például a zsolnárok gyönyörű költői képeire. „A te igéd lámpás a lábamnak, s ösvényeimnek fényesség.” Ez nyilvánvalóan költői kép. Ha úgy tetszik, belevetítés ez is, de pozitív istenkép áll mögötte.

Úgy gondolom egyébként, hogy az emberképünk is alakítandó lenne. Mit kezdünk például az emberi szabadság kérdésével? A modern neurofiziológiának és az elmefilozófiának is nagy kérdése, hogy egyáltalán van-e szabad akarat. Megnevezhetünk-e egy ilyen agyi funkciót? Vagy redukáljuk az egész lelki működést az agyra, és akkor egy redukciós nézőpontunk van, vagy azt mondjuk, hogy van szabadság, ha nem is abban az értelemben, ahogy gondoljuk. A szabadságunk a jövőben valósítható meg inkább, semmint a jelenre vagy a múltra vetítve. A jövőnk alakításában feltehetően szabadok vagyunk, de a jelen determinációi nagyon erősek. Ki tudunk-e alakítani egy olyan emberképet, amely ugyanúgy a jövőre vetül, és oda helyezi az emberi lét súlypontját, ahogy a hegyi beszédben minden Jézus-mondás lényegében jövő időben van megfogalmazva?

Bár már a freudizmusnak a valláshoz való viszonya is jócskán szelídült az elmúlt évszázad során, vannak a pszichoterápiának olyan klasszikus modelljei, amelyek eleve harmonizálnak a keresztény tanítással. Ilyen Carl R. Rogers gondolatrendszere, személyközpontú terápiás módszere is, amelynek hazai meghonosításáért Ön sokat tett. Hogyan talált rá? És mi ragadta meg benne?

Meglepően a marxista, szocialista NDK-ban tett tanulmányutam irányította a figyelmem a személyközpontú megközelítés felé, melynek nagy iskolája volt Kelet-Berlinben, a Humboldt Egyetem pszichológia tanszékén. Ott módom volt tanulmányozni Rogers gondolatait. Aztán mire Klein Sándor pszichológus a nyolcvanas években meghívta őt Magyarországra, a klinikánkon egy kis csoportban már foglalkoztunk a személyközpontú terápiával. Tehát nem a vallás felől kezdődött a kapcsolat. Aztán nyilvánvalóvá vált számomra e szemlélet filozófiai háttere. Kicsit tanulmányoztam a perszonalista és az újkolasztikus filozófusokat, például Maritaint, és Rogers rokonszenves elgondolása jól összeillett az ő gondolataikkal.

A freudista vagy a behaviorista nagy pszichológiai iskola hátterében determinista emberkép áll. Például Freud a tudattalan ösztönök által determinált ember képéből indul ki. Ezzel szemben Rogers arról beszél, hogy magából a személyből bontakozik ki az egészség vagy a fejlődés. Ahogy — ő szereti a botanikai analógiákat — a teljes növény is egy csírából bomlik ki. Ezért Rogers ilyen értelemben közelebb áll a keresztény gondolathoz: az akarat szabadságát, a személy tiszteletét vallja. Vagy ha az általa használt alapfogalmakat nézzük, például az empátiában a szeretet fogalmát találjuk meg. A helyes önszeretet különösen fontos szerepet játszik a pszichológiájában. Ezért szoktam mondani, hogy Rogers rámutatott: nem két — Istenre és a felebarátra vonatkozó —, hanem három főparancs van, hiszen a helyes önszeretet a mintája a másik szeretetének (vagy fordítva): szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Itt persze a helyes önszeretetről van szó, mert az nem képzelhető el, hogy egy isteni parancs negatívumra támaszkodjon. S a rogersi terápia lényege nem más, mint a kliensnek — ő nem páciensről beszél — a helyes önszeretetre, önellfogadásra nevelése a megfelelő kommunikációs technika alkalmazásával.

Nyilván vannak más pszichológiai gondolatrendszerek is, amelyekről elmondható, hogy közel állnak a kereszténységhez: négy- százvalahány-féle pszichoterápiát nevez meg a szakirodalom (ez is egy kicsit a piac által diktált szaporodása a módszereknek), de ezek mögött közös gyökerek vannak. Például a rogersi megközelítés ilyen. Ezért is tartozik a leendő pszichoterapeuták alapképzéséhez az általam megvalósított képzési rendszerben. Nemcsak mint módszer, hanem mint alap bármely más pszichoterápiás megközelítéshez.

BAÁN IZSÁK

Isten, félelem

1978-ban született. Bakonybéli bencés szerzetes, teológus, a pannonhalmi Szent Gellért Szakkollégium és a római Szent Anzelm Egyetem oktatója, a Gratuitas Szerzetesteológiai Intézet munkatársa. Legutóbbi írását 2018. 6. számunkban közöltük.

„Nincsen veszély, csiga, nincsen veszély, most az ujjam a szemedhez ér. Mindenki fél, csiga, mindenki fél, hátradőlni csak Istennek ér.”¹ Lovasi András dalszövege egyszerre naivan és plasztikusan jeleníti meg a félelem egyetemességét: állat és ember alá van vetve a félelem uralmának, ahogyan a csiga ösztönösen összehúzódik, ha váratlan inger éri, úgy fog el bennünket a félelem mindazzal kapcsolatban, ami nagyobb nálunk, amit veszélyesnek élünk meg. Egyedül csak az isteni természet jellemzője a félelemtől való teljes szabadság.

Hamis biztonság — kiüresedett félelem

A világ jelen állapotát szemlélve a félelem talán az egyik legerősebb alapérzésnek tekinthető, ami átjárja az élet sok területét, könnyen manipulálhatóvá tesz bennünket, döntéseinket mozgatja egyéni és közösségi szinten egyaránt. Ugyanakkor ritkán vállaljuk, ritkán tematizálódik a közbeszédben — „nem illik” félni. Ellentétes előjellel, a biztonság témaköre dominál a politikában, a hétköznapokban, valós és virtuális mozgásterünkben. S miközben egyre lázasabban keressük a biztonságot, annak különféle formáit, s egyre hangosabban hirdeti körülöttünk minden, hogy biztonságban vagyunk, valójában a ki nem mondott félelem erősödik: a félelem az öregségtől, a betegségtől, az idegentől, az erőszaktól, a haláltól, a világ-méretű ökológiai katasztrófától. Mi, a nyugati világ háborút nem ismerő nemzedékének gyermekei álbiztonságaink ellenére a híreket olvasva „mint reszkető húr vibrálunk a félelem óriási hárfáján”.²

Míg a profán életben a biztonság az egyik legfőbb érték, s közben a félelem hálóz be mindent, addig a kortárs nyugati kereszténység mintha ennek épp az ellenkezőjével találkozna. A liturgikus szövegekben sokszor megjelenik, hogy az Isten előtt „minden szent remeg, s arcuk takarják angyalok”, az imaórákban olvasott, énekelt szövegekben a zsoltáros arra szólít fel, hogy „féljük az Urat”, és „az Úr félelmére tanít” bennünket. A szentmise szövegeiben, könyörgésekben, prefációkban is kifejeződik a félelemmel teli tisztelet a „megközelíthetetlen fényességben” rejtőző Istennel szemben, a szavakat azonban sokszor nehéz tartalommal megtölteni. Mind a valóságos félelem korábban evidenciának tekintett érzülete, mind az ehhez kapcsolódó gesztusok távol állnak nyugati kortársainktól. Az isteni világ *fascinosum et tremendum* voltából legfeljebb a vonzó, megigéző jelleg ér el bennünket, ez sarkall bennünket a szerető, közzeli, elfogadó Isten keresésére az egyéni imádság útjain, miközben a hatalmas, félelmetes isteni természet témájára nemcsak hogy nem

¹Kispál és a Borz: *Csiga*; www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/7511/kispal-es-a-borz/csiga-zeneszoveg.html

²Vö. Pilinszky János: *Jézus a félelemről*. In uő: *Szög és olaj*. Vigilia, Budapest, 1982, 409.

rezonál bennünk semmi, hanem legtöbbször számúzzuk a homíliákból, a liturgiából, még a Hozsanna-énekekből is. („Boruljunk le, és rettegve imádjuk e szentséget” helyett legfeljebb a „boruljunk le, s megrendülve” változat marad a közösség ingerküszöbe alatt. S bár a megrendülés ugyanúgy nem megy, mint a rettegés, de legalább vállalhatóbb). Úgy tűnik tehát, hogy miközben a világ a biztonságot szajkózza, de valójában félelemmel van tele, addig a keresztény imádság szövegei olyan félelemről beszélnek, amire mintha már nem lennének képesek. Vagy legalább egy athoszi kolostor liturgiáján a templom hajnali félhomályában és csendjében felzúgó *trisa-gion* kell ahhoz, hogy valamit közel engedjünk belőle.

Félni és félni hagyni

Mielőtt azt a kevésbé divatos alapmagatartást próbálnánk megérteni, amit a klasszikus keresztény hagyomány istenfélelemnek nevez, érdemes előbb ránézni magára a félelemre az Istennel való kapcsolatunk szempontjából. A félelem nem rossz. A Getszemáni kertben vérrel verejtékező Jézus példája szerint a romlatlan emberi természet is ismeri a félelmet. Irracionális érzés, a „jó és rossz tudás” életet és világot kontroll alatt tartani akaró racionalitásával nem szabályozható erő, aminek üzenete van. Mindenekelőtt kijózanítja a mindenhatóság vágyát, és a végességre, törekénységre, másra utaltságunkra figyelmeztet. Mintha a bűnbeesés után a félelem őrizne valamit a kezdeti, paradicsomi egységből, az Istenre figyelő engedelmességből, az ember véges, de végtelenre nyitott voltából. Mintha a félelem, főleg az Istenre irányuló félelem maga ez az eredeti kapcsolat volna annak töredezett és fenyegetett formájában. Pilinszky szavaival élve annak ígérését hordozza, hogy „az, aki fél, egy lesz azzal, akitől fél”.³ S ebben az értelemben a félelem egyáltalán nem áll szemben a hittel, sőt: „Kishitű az, aki nem mer félni, míg hívő az, aki minden félelem ellenére hiszi és tudja, hogy még a rettegéssel teli világban is az a szelídség a legfőbb pásztora, melynek egy beterető mozdulata elől senki és semmi nem tud kitérni.”⁴

³Pilinszky János: i. m. 409.

⁴Uo. utalás
Jézus mondatára:
„Ne félj, te kicsiny nyáj...”

A félelem másik üzenete a cselekvésre, a veszély elkerülésére való felszólítás, s ebben a minőségében természete nagyon közel áll a vágy természetéhez. Amíg a vágy arra sarkall minket, hogy a figyelmünk horizontján feltűnő dolgokban, lehetőségekben felfedezzük a fejlődés, a „többé válás” kihívását, s ennek érdekében beveszük akaratumkat, erőnket, cselekvésünket, addig a félelem hasonló hatást vált ki bennünk, csak épp fordítva: tartózkodásra, menekülésre készítet attól, amit célunk elérése vagy életben maradásunk szempontjából veszélyesnek ítélünk. Minden félelem mögött vágy lapul tehát, s gyakran éljük meg azt az ambivalenciát, hogy rettegve félünk attól, amire leginkább vágyunk. Például nagy felfedezés volt számomra, amikor megértettem, hogy a kudarcból való félelmem mögött az a mély vágy lapul, hogy akkor is megtartva, elfogadva,

szeretve legyek, amikor fontos dolgokban kudarcot vallok. A félelem és a vágy összefüggésének felfedezése nélkül előfordulhat, hogy egy életen át menekülünk attól, ami a félelmünktől való megváltást jelentené. Akárcsak Dino Buzzati *A colombre* című novellájának hőse, aki hajóskapitány apja intésére egész életében menekül egy öt mindenütt kísérő és fenyegető tengeri szörnytől, amelyről egy késői, halála előtti találkozásban kiderül, hogy azt az igazgyöngyöt akarta hozzá eljuttatni, amitől az élete boldog lehetett volna.

A félelemnek ez a vággyal rokon természete képessé teszi arra, hogy része legyen az életünkben felfedezhető útmutatásnak, belső vezetettségnak, s hogy ne álljon szemben a reménnyel, hanem paradox módon éppen táplálja azt. „Csak az nem fél, kit a remény már végleg magára hagyott” — mondja a költő.⁵ Hit és remény tehát szoros kapcsolatban vannak ezzel a „gondviselő félelemmel”, megférnek egymás mellett, táplálkoznak belőle. A szeretettel azonban mintha más lenne a helyzet. János apostol levele szerint „a tökéletes szeretet elúzi a félelmet” (1Ján 4,18). Ugyanaz a Jézus, aki megismerte a félelmet, isteni természetét feltárva, feltámadása előtt és után is arra biztatja övéit, akik a szeretetben hozzá kapcsolódnak, hogy ne féljenek. Amikor tehát Isten szeretete egészen birtokba vesz bennünket, akkor az addig útmutatóként mellénk szegődött félelemnek már nem marad hely. Akkor — az isteni természetben kegyelemből részesülve — nekünk is „ér hátradőlni”, de egészen addig az isteni félelemnek a szeretetben való előrehaladásban is szerepe van.

⁵Kányádi Sándor:
Valaki jár a fák hegyén.

Fejlődni a félelemben

„Az Úr félelme a bölcsesség kezdete” (Zsolt 110,10; Péld 1,7; 9,10). A bölcsességi irodalomban többször előforduló mondást előszere-ttel idézték a keresztény spirituális irodalom klasszikusai. Az Istennel való bensőséges kapcsolatra, az Isten ismeretére, bölcsességre vágyó lélek útjának első lépése, a lelki élet épületének alapja az az alapmagatartás, amire nem találtak jobb szót, mint a Bibliában számtalanszor feltűnő istenfélelem. Ennek elsajátítása mindenekelőtt a külső és belső aszkézissal, a dolgokról és az ítélkezésről való lemondással kapcsolódik össze, hisz „az Úr félelme révén mindenki elfordul a rossztól” (Péld 15,27). „Ha az ember alázatos, nincstelen és nem ítélkezik, eljön hozzá az Isten félelme.”⁶ Ebben az értelemben az istenfélelem nem más, mint a megtérés útjára lépve rádöbbenni Isten jelenlétére, önmagunkat, a dolgokat és gögre hajlamos értelmünk igazságait a „helyén kezelni”, azaz felfedezni az Isten előtti viszonylagosságukat. Egy másik szerzetesatyja így fogalmazza meg ugyanezt: „Véleményem szerint az ember akkor jut el Isten félelméhez, ha minden ügytől visszahúzódik, átadja magát a testi erőfeszítésnek, és erejéhez mérten a testi halálra és az Isten ítélőszékére gondol.”⁷

A haláltól és az utolsó ítélettől, az abban lehetséges perspektíva-ként megjelenő büntetéstől való félelem az aszketikus irodalomban

⁶*Apoph. Alph.*
Euprepiosz 5. Magyarul:
A szent öregek könyve.
JEL Kiadó, Budapest,
2010, 110.

⁷*Apoph. Alph.* Kroniosz 3.
Uo. 179.

az istenfélelem kezdeti, szükséges, és meghaladásra váró állapota. A korai szerzetességben, de még későbbi korok spiritualitásában is erősen ajánlott „imaginációs gyakorlat” volt a halál és az utolsó ítélet megjelenítése. Evagriosz például a következőt ajánlja: „Lebegjen szemed előtt, mi vár a bűnösökre, hogyan szégyenkezünk majd az Isten, az angyalok, a főangyalok és az összes ember színe előtt, azaz idézd fel a kínzásokat, az örök tüzet, a sosem alvó férget, a poklot, a sötétséget, a fogcsikorgatást, a félelmeket és a kínokat!”⁸ Szent Benedek is azt tanácsolja szerzeteseinek, hogy a halált naponként tartsák szemük előtt, és hogy féljenek az ítélet napjától.⁹ Ebben a formában minden bizonnyal nagyon idegen számunkra ez a gyakorlat, nem szokás a szószékről az ítélettel riogatni a híveket, és a büntető Isten képén is szeretnénk túllépni, az istenfélelemnek ez a kezdetleges formája azonban mégiscsak jelen van a lelkekben, az erre való nevelés pedig a pasztorális gyakorlatban, elég, ha arra gondolunk, mit tanultunk a szentgyónásról gyermekkorunkban. De az is eszembe jut, hogy keresztlányom nemrég azzal a mondattal jött haza az iskolai hittanóráról, hogy „a migránsok Isten büntetése a bűneinkért”, a misenaplóban, netán a „gyónási naplóban” feljegyzett hiányosságai pedig büntetést, akár a szentségek vételéből való kizárást is eredményeznek.

A klasszikus, Alexandriai Kelemenre visszavezethető, istenkapcsolatunkat leíró fejlődési sémában (szolga-béres-fiú) ez a kapcsolódási forma a büntetéstől rettegő rabszolgára jellemző magatartás.¹⁰ A benne magragadható pozitívum az Úr jelenlétének felfedezése, csakhogy az ember a viszony jellegéből adódóan annak még csak egy nagyon behatárolt, beszűkült és fenyegető aspektusát képes megragadni. De nem elég, ha az istenfélelem csak odáig vezet minket, hogy elfordulunk a rossztól. Szükséges továbblépni a pozitív motivációk felé, s az Isten félelme — mivel épp az attól való félelem, aki minden jónak forrása, s akivel egyesülni szeretnénk — megnyitja a jóra. „Amint a lámpa világít a sötét hálószobában, úgy világítja meg az Isten félelme is az embert, ha a szívébe jön, és megtanítja őt minden erényre és az Isten parancsaira.”¹¹ Így jutunk el oda, ami a béres vagy a zsoldos kapcsolódási formájára jellemző: a jutalom reménye vagy az elvesztésével kapcsolatos félelem. Akkor találjuk magunkat ebben a közties, még erősen adok-kapokra épülő kapcsolati minőségben, amikor istenkeresésünk, a rá irányuló figyelmünk, tiszteletünk abból táplálkozik, amit ebben a kapcsolatban tőle kapunk: az „imaélmények”, a jó érzés, a kegyelmek, a biztonság. Keressük Isten közelségét, mert vágyunk arra, ami tőle jön, és félünk ezek elvesztésétől.

A „tökéletes istenfélelem”

Az istenkapcsolatban előre haladva végül eljuthatunk odáig, hogy már ne a büntetéstől való félelemből, s ne is a jutalom érdekében

⁸Evagriosz: *Rerum mon. rationes* 9 (PG 40, 1261).

⁹Szent Benedek *Regulája* 4,44. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.

¹⁰Vö. Alexandriai Kelemen: *Stromateis*, III,59,4 (GCS 2,223).

¹¹*Apoph. Alph.* Jakab 3. *A szent öregek könyve*, i. m. 166.

tegyük meg Isten akaratát, ne ezért keressük a vele való kapcsolatot, hanem szeretetből, önmagáért Istenért, aki létünk forrása, akihez tartozunk. Ez a fiak, az „örökösök” magatartása (vö. Gal 4,7), akik nem tartanak az apjuktól, hanem tiszteletteljes szeretettel vannak iránta. Ez az állapot volna az istenfélelem célja és teljes kibontakozása, amiben a félelem a szeretetbe ágyazva jelenik meg, s a Teremtő és a teremtmény közötti egységtapasztalatban mintegy emlékeztet a természetek és akaratok különbségére. Gázai Szent Dórotheosz így írja le ezt a tökéletes félelmet: „A szentek már nem a büntetéstől való félelemből, s nem is a jutalom reményében teszik meg Isten akaratát, hanem szeretetből, s csak attól félnek, nehogy bármit is annak akaratá ellenére tegyenek, akit szeretnek. Emiatt mondja az írás, hogy »a szeretet elűzi a félelmet«. A szentek ugyanis többé már nem félelemből cselekednek, hanem szeretetből félnek.”¹² Mindezek fényében az istenfélelem végső sorban egy olyan éber, szeretettel teljes és Istenre irányított figyelem, amely tisztában van a kapcsolat belőlünk fakadó törékenységével, számol a lehetőséggel, hogy megkísértettségünkben tudunk a kapcsolat ellen tenni, de mindig megújítja a szándékot ennek elkerülésére. Félelem attól, hogy eltávolodunk Istentől, s egyben erős vágy arra, hogy még ha így is történe, akkor se hulljunk a semmibe, akkor is részünk lehessen a szeretet révén a hozzá való tartozás megtartó kegyelmében.

Összefoglalva tehát az istenfélelem egy olyan alapmagatartás, olyan dinamika az istenkapcsolatban, amely a megtéréstől a szeretetben való tökéletesedésig végigkíséri az embert, s képes egységbe foglalni a lelki élet különböző aspektusait. „Kezdet és végcél az Úrnak félelme” — fogalmazza meg Dórotheosz,¹³ s nyugati kortársa, Szent Benedek is hasonlóan központi szerepet tulajdonít az istenfélelemnek a Regulában. A prológusban azokat szólítja meg, akik félik az Urat, s ebben a félelemben előre akarnak haladni,¹⁴ az istenfélelem áll az alázatosság első fokán, ez a legfőbb kritérium a monostorbeli tisztségek betöltésénél,¹⁵ az életszabályt összefoglaló 72. fejezetben pedig azt kéri, hogy a szerzetesek Istent szeretve féljék („*amore Deum timeant*”).¹⁶ Az út, amit az istenfélelem kijelöl, az Isten jelenlétének tudatosítása, elmélyítése, először is megengedve ennek a jelenlétnek a félelmetes, ítéletet hordozó minőségét. Innen vezet tovább önmagunk kiüresítésén, elvesztésén, majd Isten ajándékainak felfedezésén keresztül a Lélek befogadásáig. A nagy Antal nyilatkozta Pambórol, hogy „istenfélelme által eszközölte ki, hogy az Isten Lelke lakjék benne”.¹⁷ A Lélek teljes befogadása pedig annak a tökéletes szeretetnek a tapasztalata, melyben az isteni jelenlét már nem hordoz semmi olyant, ami az emberi természetet félelemmel töltené el. Antal abba mondta: „Többé nem félem az Istent, hanem szeretem őt. A szeretet ugyanis elűzi a félelmet.”¹⁸

¹²Gázai Szent Dórotheosz:
Tanítások 4,48.

In Baán Izsák (ford.):
*Gázai Szent Dórotheosz
szerzetesi tanításai.*
JEL, Budapest 2015, 79.

¹³Uo. 4,49.

¹⁴Vö. *Szent Benedek
Regulája* Prol 12,29.

¹⁵Nemcsak az apáti
(RB 3,11; 64,1), hanem
szinte minden szolgálat
leírásánál megjelenik az
istenfélelem kritériuma:
házigondnok 31,2;
beteggondozó 36,7;
vendégpáter 53,21,
kapus 66,4.

¹⁶*Szent Benedek
Regulája* 72,9.

¹⁷*Apoph. Alph.*
Poimén 75.
A szent öregek könyve,
i. m. 260.

¹⁸*Apoph. Alph.* Antal 32.
Uo. 37.

A HALÁL A MAI EMBER TUDATÁBAN

A II. Vatikáni zsinat szellemisége lehetővé tette, hogy az egyház — korábbi kezdeményezésekre és erőfeszítésekre támaszkodva — a különböző tudományok felé forduljon, integrálja azok eredményeit a saját gondolatvilágába, és párbeszédet kezdjen a tudományos élet képviselőivel. A *Gaudium et spes* kezdetű konstitúció szerint a zsinat célja, hogy az egész emberi családnak tolmácsolja az összetartozás érzését, és főként párbeszédre hívja annak minden tagját. Több mint ötven év távlatából megállapítható, hogy az egyház nyitása a tudományos élet felé számos területen egyoldalú maradt, pedig korunkban a tudománynak szintén kapcsolatot kellene keresni az egyházzal. A tudomány sok területén elérte saját határait, és kénytelen szembenézni a tudomány és a vallás határterületét elérő problémák megoldhatatlanságával. Ezek azok a kritikus határterületek, amelyeket sem az egyház, sem a tudomány nem tart kizárólagos ellenőrzése alatt, épp ezért a modern ember egyik leg-szerűlekenyebb pontját alkotják.

Jó és rossz tudása

Az átfogó tudás birtoklásának vágya egyidős az emberiséggel. Ennek ellenére a tudás, a megszerezhető ismeret, vagy éppen a rossznak tudása a különböző kultúrák szerint összefüggésben van az emberiség eredendő tragédiájával, vagy akár magával a bűnbeeséssel. A hinduizmus filozófiájában megjelenik a tudás, a megismerés és a cselekvés kapcsolatának izgalmas kérdése: „Ha minden bűnöző közül a legbűnösebb volnál is, minden bűnön átkelsz a tudás bárkáján. Mint ahogy a lobogó tűz minden fát hamuvá hamvaszt, Ardzsuna, ugyanúgy hamuvá hamvaszt minden tettet a tudás tüze. Nincs semmi, ami a tudáshoz hasonló tisztító erővel bírna” (*Bhagavad-gíta* IV,36–38; Vekerdí József fordítása). Eszerint a megfelelő ismeret, illetve az üdvözítő tudás tökéletességre vezet, ami a gyakorlat folyamán tökéletlenné válhat. A buddhizmusban minden rossz forrásaként jelenik meg a téveszme (a sokaság illúziója, az Egytől való különbözőség képzelete, vagy az „én” téves képe), a rossz, vagy téves tudás, ami a gyűlölet és kapzsiság mellett az emberiség legnagyobb eredendő problémája.

A hindu világképben és a buddhizmusban az ember eljuthat a „jó tudásig”, amely saját megváltását is eredményezheti. A kereszténységben Krisztus hozza el a megváltást, aki az Atyaisten irántuk való végtelen szeretetét testesíti meg. Ennek a folyamatnak a szeretet annyira nélkülözhetetlen eleme, hogy eltörpül mellette az átfogó tudás. Mindezekből látható, hogy ha az ember teljes, átfogó

ismeretet akar, arra vágyik, akkor könnyen tévútra kerülhet, mert a tudásának ára van. Az átfogó tudás, bölcsélet nem lehet kizárólag tapasztalati és információbirtoklási képesség, mivel az emberi bölcsesség és tudományok lényegéből fakadóan csak „rész szerint van bennük az ismeret” (1Kor 13,9). Pál apostol a szeretet himnuszába integrálja a tudás, a megszerezhető ismeret kérdését, ami szemléletében merőben különbözik a tapasztalat útján megszerezhető tudástól. A szeretet alapján megszerezhető ismeret elsősorban Isten megismerhetőségére vonatkozik, de ennek analógiájára a megismerés lehetőségét adja embertársaink, illetve környezetünk felé is. (Gondoljunk a „félreismertelek” kifejezésre, ami nem más, mint az, hogy nem szeretetből ismeretek meg, hanem, előítéleteimből.) Talán ez az egyik legmarkánsabb különbség a távol-keleti, illetve buddhista világkép és a kereszténység között, ahol a szeretet krisztusi parancsa átfogó és megkerülhetetlen élettörvény. Ezzel szemben Buddha arra buzdít, hogy oltuk ki magunkból a megsebződéssel járó szeretet törekvését, mivel „amit/akit szeretünk, az szomorúságot, fájdalmat, szenvedést, bánatot, gyötrelmet okoz azáltal, hogy szeretjük”. Pál apostol gondolkodása szerint az ismeret megszerzésére részleges lehetőség van. Az egész átfogó ismeret nem részeinek összege (nem csak információrendezés), mert az egységes tudásnak, szemléletnek, majd az ítéletnek gazdagodnia kell a szeretettel: a szeretet világossága az igazság világossága. Talán nem véletlen, hogy Nietzsche éppen ezzel a gondolattal elutasítván és otrombán kritikus: „A szeretet az az állapot, amelyben az ember leginkább úgy látja a dolgokat, ahogy azok nincsenek. Az illuzórikus erő ekkor van a csúcsponton.”

Pál apostol ennek a gondolkodásnak tökéletes ellenpontja. Ezek szerint létezik „jó” tudás? Vajon hogyan lehet maga a tudás jó vagy rossz, esetleg egyszerre mindkettő? A jó tudása szükségszerűen kapcsolódik a rossz ismeretéhez. A jónak tudását, az ismeret gyarapodását a rossz tapasztalata mérgezi egyéni szinten és a tudomány egészére vonatkoztatva is. A jónak tudása további kérdést is felvet. Isten minden teremtési fázis bevezetésével kijelenti: „mindez jó”. Jó, de nem egy feltételezett rosszhoz képest. Jó, mert befejezett, egész, tökéletes, minőségben Egy. Ez az eredendő igenlés. A bibliai teremtés hatodik napján (a mai ismereteink szerint, a természettudomány nyelvén: az ősröbbanás után mintegy 14 milliárd évvel) Isten a „Jó ítéletét” (és az Isten-teremtmény kölcsönös szeretetét) megosztotta az emberrel. Az ember is ítél Istenével együtt: „ez jó”. A bűnbeesés nem más, mint az Isten-től elvonatkoztatott, csak az ember saját hatáskörében hozott „jó” ítélete.

Mind bibliai értelemben, mind filozófiai aspektusból a rossz tudása magával hozza halálunk vagy elmúlásunk biztos tudatát. Minden további rossz tudása ebben gyökerezik. A buddhizmus és a hinduizmus a halál után bekövetkező köztes lét állapotának jellemzőit kutatva végül a létezés vagy a lét iránti vágy leküzdését tartja spirituális céljának. A keresztnység hirdeti a lélek halhatatlanságát és a test feltámadását, de a hangsúly nem önmagában a halhatatlanságon van, hanem azon, hogy az ember találkozik az őt megítélő és megtisztító, igazságos és irgalmas Teremtőjével, és hozzá megtérve szeretetben üdvözülni. Legyen az bármilyen kultúra vagy világvallás, a test halála és ennek elkerülhetlensége az emberi gondolkodás legnagyobb terhe. A *Gaudium et spes* 18. pontjában olvasható: „Az emberi lét a halál színe előtt válik a legnagyobb talánnyá”. Az emberiség hosszú utat járt be a rossz tudásától, a halál teljes bizonyosságától a halálnak a modern emberre jellemző tagadásáig. Hol tart most az ember a halál képzetének feldolgozásában?

A halál kultúrája, diszfunkcionális önazonosságunk

A ma embere a halál kultúrájában él. A médiumok egyik legfontosabb funkciója, hogy minél naturalisabban és erőszakosabban mutassák meg a halált, minél nagyobb számban, könnyen hozzáférhetően. Egyenesen perverz részletességgel kapjuk a halált az internetes portálokról, videójátékokból, televíziós adásokból (gyakran még a gyermekek sérelmére is). Minél több szenvedés, halál és erőszak kell, hiszen a fogyasztót már csak ez érdekli (és a szexualitás). Semmi más nem hordoz eladható információt. De ha minden a halálról szól, miért nem tudom értelmezni saját hozzátartozóm, illetve saját elmúlásom tudatát?

Korábban, például a paraszti világban a haldoklót imádkozó családja vette körül, miközben a végét járó családfe rendelkeztet a halála utáni teendőkről. Ők korábban nem láttak életükben talán egy halálesetet sem, mégis természetességgel tudták kísérni a haldokló rokont. A ma embere nagy számban nézi a halált, saját vagy környezete elmúlásával mégis képtelen szembenézni, ezért próbálja maximálisan elhárítani magától ezt a frusztrációt. Hogyan oldható fel ez az ellentmondás?

Először is, minden egyes halálesetben meg kell keresni a felelőst, mert felelősnek mindig lennie kell. A modern technikai társadalom mindenhol győz, eredményeiről nap mint nap hallunk. A technika életünket könnyebbé, biztonságosabbá tette. Viszont ha valaki meghal, akkor az csak bosszantó hiba lehet ebben a tökéletesen működő rendszerben. Ha a tudomány és a média által sejtett örök életben nem várt esemény történik, akkor azért va-

lakinek felelnie kell. A gépezetben valaki nem végezte tökéletesen a rábízott munkát. Marad a meggyőződés, hogy a rendelkezésre álló modern technika egyszerűen mindenre gyógyír.

A médiából otthonunkba, munkahelyünkre vagy telefonunkra áradó emberi szenvedés „real-time” közvetítése mögött sokkal több húzódik. Ez az ember kozmikus halál-tagadásának első intézményesített és tökéletesen szervezett formátuma. A pszichiátria ismeri az ingerárasztás technikáját. Kényszerbetegeknél jó hatékonysággal alkalmazható eljárás. Példának okáért, ha valaki kényszeresen napi negyven alkalommal kezet mos, annak ötvenszer kell bekoszolni a kezét. Ha hatvanszor mos kezet, akkor nyolcvanszor kell összepiszkolni a kezét. Egyszer aztán kifárad a „kóros” inger az elárasztásban, és végül ki is oltódik. Ilyen a *halálinger* árasztása. Ha naponta tízszer félek tőle, akkor napi harmincszor kell végignéznem. Ha ötvenszer félek tőle, akkor napi hetven halálesetet kell végignéznem. Szép lassan kiirtódik az egészséges halálfélelem, és megszületik az embertípus, akinek egyszerűen immunitása van a halál képzetére. Ha legyőztük a halálfélelemt, ezzel régi-új hóstípust is megeremtetünk, amely a civilizáció kezdetét idézi, a görög eposzok mitológikus idejébe visszabennünket, amikor a gondolkodást még nem tartották kiemelkedő tulajdonságnak, helyette a legnagyobb emberi erény a bátorság volt. Az ókor rettenthetetlen harcosai úgy gondolták, hogy a legbátrabbak, akik nevetve szembenéznek a halállal, elnyerik az istenek szimpátiáját és örök életet kapnak tőlük. A bátor a halált is legyőzi: ma, amikor a média ömlesztett és koncentrált szennyáradata belép életünk minden napjának minden órájában, akkor tulajdonképpen a halálinger kioltása zajlik egy felsőbb elv szerint. Ez nem politikai, vallási vagy társadalmi összeesküvés — ez magának az embernek összeesküvése, hiszen az öntudat és a létmegértés kezdete óta minden ember egységesen meg akar szabadulni a halál kínzó gondolatától.

Az egzisztencia, a jelenvalóság, a jelenvaló lét azt jelenti, hogy létünk ebben a formában egyszer biztosan véget ér. E gondolat nélkül nincs létmegértés, anélkül pedig semmilyen átfogóbb megértés nem létezik. Vagyis a halál-, majd a léttagadással az ember paradox módon saját elkerülhetetlen szellemi elbutulásába rohan. Valóságos életélményhez, megfelelő önképhez hozzátartozik az elmúlás tudata. Akitől megfosztják valóságos halálát, attól valóságos élete is megfosztásra kerül. Halálunk tagadásától válik személyiségünk diszfunkcionálissá.

Onkofilozófia

A ma embere, ha teheti, nem néz szembe egzisztenciális halandóságával, akár egész életét leélheti anélkül, hogy létezését veszélyben érezné; ennek

megfelelően alakítja ki személyiségét. Az egzisztencializmus kiemelkedő alakja, Karl Jaspers részletesen foglalkozik a létezés kérdésével az elmúlás tudatában. Jaspers az ember élete kapcsán felmutat jellemző helyzeteket, amelyek során az ember kénytelen szembenézni saját végességének bizonyosságával. Ennek különféle fokozatai lehetnek. Egy betegség, trauma, súlyos bűn, válás olyan helyzetet idézhet elő, amely megváltoztatja a (vég nélküli) létezésünkről alkotott képet.

Ezek a speciális helyzetek a határhelyzetek, vagy határszituációk. A valóság új dimenziójában a létezés új és mélyebb formájában jelenik meg. Az egzisztenciális elmúlással szembesült és így módon tudatosult létezési forma valóságos létezésként lényegesen különbözhet korábbi önmagunktól, amely irtózik az elmúlás gondolatától, és ezért távol tartja azt magától. A határhelyzetben bekövetkező változás vagy folyamat megijeszti és döntési kényszerbe hozza az embert. Ebből a változásból nehezen van visszaút. Jaspers írja: „A határhelyzetekben az ember vagy nem vesz észre semmit, vagy igazi létére ébred mulandó földi egzisztenciája felett és annak ellenére”. A modern ember egyik leg-tisztább határhelyzete a daganatos betegség. Korunkban a világon hat halálesetből egy daganat miatt következik be. A daganatos betegséggel való szembesülés a lehetséges gyógymódok ellenére ma abszolút határhelyzet. Azonnal beindul egy folyamat, amelynek eredménye egy új, mélyebb ember, az elmúlás lehetőségének tudatosításával megtapasztalt valóságos emberi létezés. Hangsúlyozandó, hogy a személyiség változása előjel nélküli, vagyis az új ember nem jobb vagy rosszabb, egyszerűen más.

Ez az új ember súlyos helyzetében három utat választhat. A spirituális kereső ember a hitében bíz, neki a legkönnyebb átvészelni ezt a kritikus időszakot. Az ő támogatásában az egyháznak óriási szerepe van, mivel a folyamatos segítségre, támogatásra szoruló beteg vezetése könnyebb, mint azoké, akik hitből nem táplálkoznak. A második típus a racionális, a spiritualitást elutasító ember, aki elfogadja véges életét és a természet, vagy a biológia könyörtelen ítéletét, és ebbe lassan belenyugszik, feladva minden reményt. A harmadik típus a modern ember. Ez teljesen különbözik az előző két típustól. Amikor a modern ember szembesül határhelyzetével, nem változik meg, nem kezd el elmúlásán elmélkedni, pontosan úgy és ugyanott folytatja életét, ahol a határhelyzete előtt állt. Nem engedi magához az elmúlás gondolatát, először a tudományt hívja segítségül, majd amikor a terápia lehetőségek kimerültek, rendszerint a paramedicinára, a természetgyógyászat, az életmód-tanácsadók felé fordul. Különös ellentét: ezek az emberek a vallásos életet és annak spiritualitását

egyszerű babonának tartják, viszont micsoda hittel fordulnak gyógygombák, táplálkozás-kiegészítők, vitaminkúrák, gyógyító energiák világához! A paramedicina legnagyobb problémája nem az evidenciák hiányában van, hanem abban, hogy a betegben folyamatosan, az utolsó pillanatig fenn tartják a „meg fogsz gyógyulni” attitűdöt. Ezzel emberek teljes csoportjai érnek el a haláluk pillanatához úgy, hogy nem élték át a szembesítés lehetőségét. Ez merőben új jelenség, amellyel mind a tudomány képviselőinek, mind az egyháznak szembe kell néznie.

Merre tovább?

Súlyos betegek, szenvedő emberek vezetése igen nehéz feladat. A problémát nehezíti a körülöttünk lévő igen gyorsan változó világ, amely kommunikálja felénk a tudomány, a technika pozitív eredményeit, hirdeti az ember nagyságát, mégis megvannak a saját korlátai. Mind az egyház, mind a tudomány a közeljövőben egyre gyakrabban találkozik azzal a modern embertípussal, amely mereven és konzekvensen elutasítja a halál gondolatát. Sok esetben ezt az érzést a hozzátartozók is erősítik a betegben, ezért ezeknek a nehéz sorúaknak a megfelelő ellátása új szemléletet igényel. Tisztában kell lenni azzal is, hogy ezek a kiszolgáltatott személyek az idő előrehaladtával rutinszerűen kikerülnek az orvostudomány látóköréből, de nem a történelmi egyházakkal veszik fel a kapcsolatot, hanem az internet segítségével felkutatják az éppen divatos vagy legtöbbet ígérő paramedicinális szolgáltatót. Elkötelezetten csatlakoznak életmód-tanácsadókhoz, vezetőkhöz, gyógyító és látó emberekhez, akiktől nemcsak „csodakészítményeket”, de energiát, „éltető erőt” is kapnak.

Az egyháznak a spirituális oldal támogatásával, a tudomány képviselőinek a gyógyítás, illetve a tüneti terápia racionális mederben tartásával kell a beteget vezetni. Az egyház szeretetszolgálatának gyakorlati alapjait már lefektették. XVI. Benedek pápa *Deus caritas est* kezdetű enciklikájában „A szeretetszolgálat sokféle struktúrája a mai társadalmi környezetben” című fejezet tökéletes gyakorlati útmutatót ad erre. Létezik pontos, kidolgozott irányvonal, amelynek megvalósítása már csak technikai kérdés. Ha test-lélek egységét, egészét szeretnénk gyógyítani, akár intézményszerű szinten is együtt kellene működnie a tudománynak az egyházzal, máskülönben egyre több rászoruló beteg fog kikerülni mindkettő látóköréből, és úgy megy végig az utolsó megpróbáltatásokon, hogy nem kapja meg a testének (támogató kezelés, fájdalomcsillapítás) és lelkének (a szembesítés lehetősége, gyógyás, szentáldozás, lelki támogatás) kijáró és nélkülözhetetlen segítséget.

SINKÓ DÁNIEL

TÖRÉKENYSÉGÜNK HORIZONTJA

Hidas Zoltán:

Törékeny értelemvilágaink

Hidas Zoltán egyike a legérzékenyebb, legkörültekintőbb, legkifinomultabban gondolkodó teoretikusainknak. Ezzel a formai megállapítással kezdeném, noha további tényezők is figyelembe veendőek. Például az, hogy korához képest igen nagyszámú publikációja van. Egyéb mutatói is kiválóak, ami azt jelenti: nemcsak magas szinten gondolkodó szerzőről van szó, hanem komolyan dolgozó, szorgalmas auktorról, aki családi és tanítási kötelességei mellett, nehézkes viszonyaink közepette mégis képes időt és erőt szánni az intenzív tudományos munkára.

Korábbi könyvei közül szeretném említeni *Entzauberte Geschichte: Max Weber und die Krise des Historismus* (2004) című munkáját, illetve a 2014-ben megjelent *Im Bann der Identität: Zur Soziologie unseres Selbstverständnisses* című könyvét. Mindkettő elárulja a gondolkodó kötődését a kortárs német szociológiához, annak tartalmi tagoltságával, filozófiai horizontjával, valamint a francia és az angolszász szociológiai iskolákra való kitekintésével együtt. Jelenléte hazánk kiemelkedő fórumain — kezdve a Századvég folyóirattól a Pannonhalmi Szemlén keresztül a Vallástudományi Szemléig — jól mutatja beágyazódását a hazai publikációs világba.

Törékeny értelemvilágaink című könyve a legterjedelmesebb magyar nyelvű munkája, amely összefoglalja a szerző korábbi témáit. Tematikusan összefüggő dolgozatfüzerről van szó, monografikus munkáról, amelyben az egyes fejezetek külön-külön is olvashatók, olvasandók. Alaposan tanulmányozva a munkát úgy vélem, ez a kötet egyfajta előjáték, prelúdium, amely egy készülődésben lévő szisztematikus munka előkészítését végzi el. Megjegyzem, ez az eljárás mód, az előkészítő szövegek monografikus rendezése egy formálódásban lévő, tematikusan egységes munka prelúdiumaként, eléggé elterjedt a tudományos életben. Eszembe jut Emmanuel Lévinas, Paul Ricoeur, vagy Vető Miklós hasonló eljárása.

Milyen szerzőt láthatunk ezen írásokban tükröződni? Először is enciklopedikus tudását, aki nyilvánvalóan szociológusnak tekinti magát, de ezt a megjelölést abban a tágasságban érti, amelyet Max Weber képviselt. Weber egyszerre volt otthon filozófiában, vallásban, szaktudományban és kultúrában, politikában és művészetben, s ezen dimenziókat sokszorosan (tartalmilag, módszertanilag) összekapcsolta munkáiban. A szocio-

lógia szorosan összefügg a filozófiával, annak egyfajta újjáépítési kísérlete a társadalomtudomány empirikus és logikai elemzése oldaláról. Weber nem dolgozott oly magas fokú módszer-tudatossággal, mint a vele kortárs fenomenológusok, de módszere valójában filozófiai: a kultúra tényei történelmi alakzatok, amelyek ideáltipikus szerkezettel bírnak, míg az utóbbit nem alapozzák meg, nem hozzák létre, a viszony fordított: az ideáltípus hozza létre az empirikus típust. A tipológia mint módszer Husserlnél éri el a legmagasabb szintjét, tudniillik a transzcendentális feltárás formájában, amibe Kanttól kezdve Hegelen át a matematikai-logikai iskolák gazdagságával együtt számos eredmény beletagolódik, beleegyesül. Weber soha nem megy oly messzire, mint Husserl, nem lesz idealista gondolkodó, hanem kellő szerepet juttat a történetiség és a tapasztalat dimenzióinak. Mindazonáltal mégis mélyen merít a filozófiai tudatosság germán hagyományából, és megnyitja az utat oly szerzők előtt is, mint például Alfred Schütz és az ő életvilág-szociológiája.

Hidas Zoltán módszertana ugyancsak weberi-ánusnak tekinthető a fenti értelemben. Szintetikus, tipologikus, filozófiai, amelyben a történetiség, a logikai összefüggések döntő szerepet játszanak. A történetiség itt is azt jelenti: hatástörténet. Tanulmányai főképpen hatástörténeti elemzések, amelyek kitekintéssel bírnak a szoros értelemben vett fogalmi-gondolati fejleményekre, de ezeken túllépve a tágon vett filozófiai-metafizikai környezetet is figyelembe veszik. Ezen a ponton válik különösen világossá a túllépése Weberen: a vallási tartalommal dústított metafizika, olykor egyenesen a teológia, a vallástudomány (vallástörténet, vallásszociológia, biblikum) bekapcsolása a gondolatmenetekbe kapcsán. Ezzel Hidas Zoltán nagyobb világosságot ér el, mintha az empirikus fogalomtörténet vagy a logikai tipológia szintjén maradna meg, hiszen vele egyetértésben állíthatjuk, hogy a valódi történelmi kontextus annak a valóságnak az összefüggése, amelyet magyarul vallásnak nevezünk. A teológia, a metafizika, a szaktudományok, a logika, sőt még a matematika is leágazása ennek a valóságos összefüggésnek. Magunkat, történetünket, lehetőségeinket nem foghatjuk fel enélkül, ahogyan Georg Cantor szerint sem foghatjuk fel sem a transzfinitumot, sem a szimpla végtelent a végső, abszolút végtelen valóságos fogalma nélkül, amely az istenit tárja fel.

Hidas Zoltán ugyancsak azt írja a tőle kért *Selbstanzeige*-ben, hogy kötete „a kultúra külön-

féle jelenségeit sem akarja egymásra vagy egy-
valamire visszavezetni”. De hozzát teszi: „A sok-
féleség fogalmi kezelése mégsem torkolthat ön-
kényességbe, hanem akár a szaktudományos
világmegismerő igyekezetünk egzisztenciális tét-
jét mutatja, a világ és az ember belső feszültsé-
geivel és meghasonlottságaival, de legalább eny-
nyire a sokféle kiütékeséssel, amelyet a nagy
kultúrák hordoznak és kidolgoznak. Ez akkor is
így van, ha a nagy kultúrák sokszor jelentősen
eltérő hangsúlyú kérdéseket tesznek fel és eltérő
fogalmakat alkotnak az emberről, és az eddigi
válaszaik talán nem is hozhatók egymással össz-
hangba.”

Másképpen fogalmazva: noha a könyv címe
Törékeny értelemvilágaink — s itt mind a jelző tar-
talma, mind a főnév többes száma jelentős —,
Hidas Zoltán nem zárja be az empiriát a maga tö-
redékességébe, a fogalomtörténetet az iratok és
az emlékezet keretei közé, vagy a kontrasztos
alakzatokat (világ és végtelen) a relatív végtelen
konceptiójába. Felismeri, hogy a fogalomtörténet
feltételezi a tipológiát, a tipológia a metafizikát, a
metafizika pedig a vallási valóságot, amely más-
felől már az empiria szintjén is kifejeződik, tud-
niillik a pozitív vallási életvilágok, emlékezetek,
jelenségek sokaságában, rendszereiben. Kétség-
telen, a vallási nem „egyvalami”, hanem sokféle,
kísérletező, hipotetikus vagy posztulatorikus, de
mégis kijelöli azt a horizontot, amely nélkül sok-
féleségre irányuló kutatásaink értelmetlenné vál-
nának. Hidas Zoltán megnyitja a fogalomtörté-
netet a metafizika előtt, és végeredményben ez
utóbbinak — éppúgy a hitnek, mint a teológiá-
nak, a vallási jelenségeknek éppúgy, mint a val-
lási gondolkodásnak — kiemelt jelentőséget tu-
lajdonít.

Hidas Zoltán könyvét műfajilag kultúraszoci-
ológiaiának mondanám. Kérdés persze, mit értünk
ezen. A legegyszerűbb kiindulópont e kérdés
megválaszolásához az, ha megnézzük a könyv
kedvenc szerzőit. Itt a legtöbbet elemzett szer-
zők felsorolása következik: Weber, követi Hegel,
őt Kant, Nietzsche, Marx, Luhmann, Assmann,
Arisztotelész, Platon... Tehát első ránézésre is azt
látjuk, hogy a filozófusok masszívabban jelennek
meg a könyvben, mint a szociológusok (ha We-
bert és Luhmannat ennek tekintjük). Megemlíthető
még Schluchter és Foucault viszonylag erős sze-
repe a munkában. Kírívó, hogy a legtöbbet hasz-
nált fogalom a kereszténység! De előkelő helyen
szerepel az Isten, a hit, a filozófia, a közösség, a
gyakorlat, az eszmény, a gondolat, az ész... két-
ségkívül egy szociológusba burkolt vallásfilozó-
fussal van itt dolgunk!

Am a kötet kiugró témái ennél sokkal egysé-
gesebben is visszaadhatók: kultúra, vallás, tör-

ténelem, ebben a sorrendben. Ahogyan a szerző
is állítja egy, a könyvéhez mellékelt ismertető-
ben: „A kötet annak dokumentuma akar lenni,
hogy a mégoly empirikus tudományok — így
például a szociológia mint történeti kultúratu-
domány — sem zárkoznak el a legszélesebb,
és nem pusztán történeti távlatoktól. A metafizika
hagyományos elemeinek, a világnak, az
embernek és az Istennek a tapasztalati tudomá-
nyosság számára is tétje van: ezek a kérdések al-
kotják a kereteit, még akkor is, ha saját eszköze-
ikkel nagyon világos és éles határokig juthatnak
csak el. Ezekig a határokig azonban az önma-
gunkhoz és a világunkhoz való viszonyainkról
filozófiai vonatkozású belátásokat is kínálhat-
nak.” Vagy másutt: „A kultúra fogalma a kul-
túrák sokféleségét próbálja kezelhetővé tenni, az
összebékélés közeli lehetősége nélkül. Az írások
három részbe rendeződnek: az első rész elsősor-
ban a történetiségről, az ahhoz való viszonyunk-
ról szól, a kulturális világunk és világfogalmunk
kialakulásáról és jelenéről. A nyugati ember
önmagához és a világhoz, vallási gyökerekből
fakadóan is, az alakítás és a formálás módján vi-
szonyul. Ennek legújabb következményeit mo-
dernizácóként szokták összefoglalni, erről szól a
második rész. A kötet ennek a jelenségnek a sok-
rétűségére és rendkívüli ellentmondásosságára
helyezi a hangsúlyt. A harmadik rész az identitás
mára központiá vált jelenségét és fogalmát járja
körül: hogyan is alakult ki az identitásnak ez a
rendkívüli fogalma és igénye, vele együtt pedig
a valósága, egymással kölcsönviszonyban.”

Hidas munkája a mai magyar tudományos
környezetben született azon, elsősorban német,
másodsorban francia eszmei háttér előterében,
amely egyébként is erőteljesen meghatározza
mai kultúránkat. A könyv az angolszász vonat-
kozásokat kevésbé hangsúlyozza, vagyis nyo-
matékosan közép-európai könyvről van szó.
Ezen belül a vallási tematika, a „transzcenden-
cia” jelentsége — például Weberrel, Luhmannal
vagy Foucault-val összevetve — kiemelkedő. Ez
a mi kultúránkra jellemző. 1945 után itt elma-
radt mind a vallástudomány fejlődése, mind a
filozófiai és teológiai kapcsolatok eleven tovább-
gondolása. A Magyar Tudományos Akadémiá-
nak a mai napig nincs vallástudományi bizottsá-
ga. E téren messze elmaradunk a szomszédos,
volt szovjet államoktól, ahol a vallási tematikát
akadémiai szerephez juttatták — a csehek épp-
úgy, mint a lengyelek, a románok vagy a szlo-
vákok. Nálunk egyfajta dacos vallásellenesség
mutatkozik, amin keveset segít a vallással fog-
lalkozó egyetemi központok megalakulása,
vagy éppen a Vallástudományi Társaság élén-
külő tevékenysége. Annak ellenére jelentkezik

ez a vallásellenesség, hogy a tudományos élet szereplői igencsak nyitottak a vallási tematikára. Hidas Zoltán könyve ezt a nyitottságot, hitelességet, teológiai és metafizikai érdeklődést mutatja. De nem a sztenderd szociológiai témák rovására, hanem azokra építkezve, egyes fejleményeit — például Assmann vallástörténeti kutatásait — értelmeztve.

Ehhez az értelmezéshez kapcsolódva állítom, hogy a könyv a mai filozófiai szociológia vallásilag igen érzékeny, azt tematizáló produktuma, amely kifejezi orientációnkat, érdeklődéseinket és kitekintésünket. Mi olyan tudományra törekszünk, amelyben a vallás kiemelt szerepet játszik a maga egészében, tehát dagályával és apályával, felívelésével és szekularizációjával, fejlődésével, válságaival és kiszámíthatatlan változásaival, de különösen: helyettesíthetetlen és másra visszavezethetetlen valóságosságával egyetemben. Nem kérdés, hogy Hidas Zoltán könyvének e törekvéseit egyes teológusok nagyban alá tudják támasztani, mint például Wolfhart Pannenberg, Hans Urs von Balthasar — vagy éppen az oly népszerű John Milbank Angliából, Cyril O'Regan az USA-ból. S tegyük hozzá, hogy a vallásfilozófia e fejleményekkel párhuzamosan is mennyit jelenthet egy történeti kultúratudomány számára: hiszen már Hegel elindult ezen az úton, részben Schelling nyomán, részben őt is továbbgondolva! Még inkább a kortárs szerzők azon csoportja válik itt érdekessé, amelynek tagjai a vallás magvát, a *revelációt* veszik elő, mint amelyen Peter Koslowski, Avery Dulles, Jean-Luc Marion vagy William Desmond. A vallási horizont — Weber és mások — minden horizont *horizontja*, s mint horizont, amely egész valóságunkat megszabja: *quodammodo omnia*. Ezt még azok is pontosan tudják, akik a mai történelmi helyzetünkben a kereszténység helyettesíthetőségét állítják valamiféle globális etika, politikai ideológia, akár újraélesztett ősi vallásalakzatok eszközként való felhasználása által.

Schelling egykoron pontosan fogalmazott: az *Unvordenkliches*, minden léten túli vagy inneni valóság pontosan az, amit előre nem tudunk elgondolni, emlékezetünkön túlnyúlik, azt megelőzi, általunk befoghatatlan. A vallási horizont — mint Cantor nevezetes ómegája — nem szelídíthető meg, nem oldható fel pozitív történeti formákban, teológiákban, filozófiában, hanem egészen más gondolkodás forrásául szolgál, amely ezt a ki- és beszámíthatatlanságot veszi, amennyiben van rá módja, van hozzá hallása — egész valóságunk *fundamentum inconcussum*-ának. (Gondolat, Budapest, 2018)

MEZEI BALÁZS

MADÁRTÁVLAT

Szabó T. Anna: *Ár*

Szabó T. Anna a legnépszerűbb költők egyike: írásait nemcsak irodalmi folyóiratok, de a legolvasottabb női lapok is rendszeresen közlik, verseit megzenésítik, gyerekkönyvei és novelláskötetei hosszan időznek az eladási listák élén. A szerző a közösségi médiát is tudatosan kezeli: versei nemcsak a költészet bejáratott, szűk tereiben jelennek meg, hanem intermediális mémként is, párbeszédbe lépve az olvasóval és más, ugyanebben a térben mozgó szövegekkel. Ez utóbbira a legfeltűnőbb példa a szerző Lackfi Jánossal folytatott verses párbeszéde volt, amelyhez később sok-sok más költő csatlakozott, utólag pedig antológia is lett belőle *#Verslavina* címmel.

Egy ilyen ingergazdag térben mozogva a költő egyszersmind influenszer is, aki, ha figyelmet akar, rendszeresen reagál más virulens kulturális jelenségekre, kommenteli azokat, igyekszik minél nagyobb hatással lenni, a publikált szövegek pedig egy megkonstruált kulturális brand-identitás részeivé válnak. Persze valójában minden kulturális közeg így működik, csak éppen az online nyilvánosság mindezt felgyorsítva és felerősítve hozza létre. Ebben a térben annál nagyobb figyelmet kap egy-egy poszt (vers), minél többféleképpen kapcsolódik egy alkalomhoz, más szerzőhöz, művészhez, helyhez, intézményhez. Így talán nem véletlen, ha ez a közeg hatványozottan díjazza az hommage-verseket, a paródiát, átíratot, alkalmi (ünnepi, köszöntő, nekrológ) verseket, vizuális művekhez kapcsolódó ekphraszisz-verseket, illetve a közéleti tárgyú (szociális- vagy a társadalmi nemek problémáira reflektáló) szövegeket. Nos, a kötetben mindezek jelen vannak, így a kötet címe, az *Ár* akár az újmédiában folyamatosan áradó tartalomra is vonatkozhat, a kézenfekvőbb, Csíkszentmihályi-féle *flow* jelentése mellett, amely az alkotói (és befogadói) magatartás belefeledkezett ekstázisát jelöli. (Miközben kapcsolódik a szerző legutóbbi, *Határ* című prózakötetéhez is.)

Egy költő esetében persze az online jelenlét mellett a szűkebben vett irodalmi közegben elfoglalt pozíció is meghatározó. A mai költészetben több lírai szerepfelfogás él egymás mellett, közülük is két olyan erőteret figyelhetünk meg, amely köré komolyabb csoportok szerveződnek: az egyik szerint a líra feladata leleplezni a nyelvnek a valóság közvetítésére alkalmatlan voltát, feszegetni a celani nyelvrácsot, így engedve némi belátást az elmondható mögé. (Ami szigorúan értelmeztve persze maga is egy alkotói

szándék, amelynek a nyelv így eszközévé lesz, amelyre alkalmatlannak bizonyul, tehát máris egy remek kis apóriában vagyunk.)

Más költői szövegek épp ezt a túlhajszolt nyelviséget igyekeznek meghaladni, visszaszerelve a költészet társadalmi súlyát, felelősségét. Itt nem annyira a nyelv, mint inkább a társadalom a kritika tárgya, a nyelv pedig annak eszköze lesz. A költő feladata azok helyett szólni, akiknek nincs saját hangja, a költő így a nyelv birtokában képviseli a nyelv nélkülieket — ami szintén lehetetlen vállalkozás, hiszen a megszólaló hang mindig a költő sajátja marad. És persze a két felfogás között és azon túl is számtalan egyéb poétika létezik, de a fentiek mégis egyfajta kapaszkodót, csomópontot jelentenek.

Az *Ár*, bár a nyelvvel és a társadalmi problémákkal is foglalkozik, mégsem kapcsolódik a kortárs líra egyik vonulatához sem, mégpedig azért, mert nála a költészet nem a paradoxon, az apória, a lehetetlen kísértése. Már a kötet legelső verséből (*A nyelv a*) kitetszik, hogy Szabó T. Anna számára a nyelv nem annyira probléma, mintsem hangszer, mámorító örömforrás. Nem mintha nem célozná — mint minden költő — a nyelven túlit, de azt nem a nyelvraés feszegetésével, hanem inkább a nyelv sodrásába beleállva, flow-élményként igyekszik megragadni. Kétségtelenül bátor esztétikai (és nem csak esztétikai) állásfoglalása már az *Ár* első versében nyilvánvaló, ahogyan az is, hogy itt nem naiv költészetről van szó. A nyelv iránti szenvedélyes, meghitt viszony korántsem steril, és nem mentes a kételyektől, a bizalom épp a töredezettség ellenére jön létre, hiszen *A nyelv a* című költemény is torzó-mondatokkal operál. Ezek azonban sokkal inkább antik szépségű torzók, mintsem nyelvkritikus költemények: „A nyelv a ház, a nyelv a tér, a kert. / Imamalom, mi mondja, mondja, mert —”. (*A nyelv a*, 8.) A hiány valójában nem hiány, hiszen a ritmusképlet épp így teljes. Ez egyszerre magyarázza a költő népszerűségét, és a kritika (egy részének) visszavisszatérő rosszsallását. A legjellemzőbb és a leginkább értő dorgálást talán Radics Viktória vetette papírra a Magyar Narancs 2006/48. számában, még az *Elhagy* kapcsán: „nem a különbségek és a hézagok (világaink ördögi inkompatibilitása), hanem a megszokott, lírikummal agyoninjekciózott, klasszikus (és kiégett) »nagy kérdések« mozgatajk”.

Mindeközben láthatóan jelen van egy fogyasztói igény az olyan típusú költészetre, amely nem önmagára kérdez rá, és a saját képzelenségét mutatja fel, hanem olyan funkciót lát el, amelyet napjainkra nem annyira a szöveg-alapú költészet, mint inkább a dalköltészet, a

könnyűzene hivatott betölteni. Érzelmek, élet-helyzetek, közösségi vagy egyedi tapasztalatok lírai kifejezése, „megírása”; gyász, anyaság, szerelem, ünnep — ezek reflektált tapasztalatai, még gyakrabban pedig maga a művészet: a festészet, a zene vagy a költészet válik a vers (imádott) tárgyává. A fentiekől nem függetlenül a társadalomkritika — jelen kötetben két ciklus erejéig — is megjelenik, de nem annyira az elnyomottak, kizsákmányoltak helyett, mint inkább róluk beszél. Legalábbis nehéz mihez kezdeni egy prostituált monológjaként olyan mondatokkal, mint: „mellem kerek, combom feszes, / minden izem tökéletes”. (*Cafat*, 106.) A kistelepülések hátrányos helyzetű, emberkereskedelem áldozatává tett nők hol népballadák nyelvén, hol újhordas strófákban szólnak meg, mindig rajz-filmfigurákként vagy musical-hősnökként, sosem valódi karakterként: „A testben van a pénz, / tudja azt minden férfi, / tudja azt minden nő, / mikor a pénzed kéri. // Egyszerű szerelem, / utcai nő kínálja, / szép holdas éjszakján / nem ez a lányok álma.”

A kötetcímben foglalt ár akkor sodor igazán magával, amikor egy-egy műalkotás kapcsán szólal meg: a *Bach d-moll kettősversenyének hallgatása közben* és a Herbert Anikó képeire írt *Liuktetés* is valami sajátos, szóáradaton túli csendbe hív. Kiemelkednek még a *Síratók* ciklus halál- és gyászversei, amelyek a gyász beszédaktusán túl közéleti és művészeti kiáltványok, vallomások is. Különösen emlékezetes innen a közösségi és a személyes dimenziót szépen egyben tartó *Egész* című Esterházy-gyászvers: „Ki Esterházyt olvas, ellenáll. / A nyelv csak, ami ellenállhatatlan, a mondat csak, mi élet vagy halál.” (74.) Az ekphrasziszokat és képzőművészekhez címzett verseket egybegyűjtő *Keretek* és az íróknak, zenészeknek, művészeknek címzett verseket egybegyűjtő *Útravaló* is ehhez hasonló, megszólító-reflektáló versekben tobzódik. A Vörös Istvánnak dedikált *Ablak* („a csukott ablakot / nagy lélegzettel sarkig tárod / behúzd / a napot” 167.), vagy a Dés Andrásnak címzett *Lélegzet* („a lélegzet szabad” 169.) is igazi flow-vers, mind a művészet erejébe vetett hitet „énekli” meg, akárcsak az *Újévi áriák* („Felfelé élni tanít a zene” 171.) A záróvers, *A versről* (Kányádi Sándornak) szerint a vers segít „szárnyas fényben tapasztalni meg a világot”. És valóban, az *Ár* legerősebb részei ahhoz a szabadsághoz írt ódák, amit a műélvezetbe vagy az alkotásba belefeledkezett ember tapasztal meg. Amikor a vers az „égben lakni tanít”. Az odalenti történetek viszont madártávlatból nem túl részletgazdagon látszanak. (*Magvető*, Budapest, 2018)

MOLNÁR ILLÉS

RAKOVSZKY ZSUZSA: TÖRTÉNESEK

Rakovszky Zsuzsa kétségkívül a legjelentősebb kortárs magyar költők közé tartozik, így új verseskötetének megjelenése a hazai líra fontos eseménye. Különösen azért is, mert a szerző az utóbbi időszakban ritkán publikált verseskötet: az 1998-as *Egyirányú utca* után a 2006-os *Visszaút az időben* című gyűjteményes kötet mindössze hat új verset tartalmazott, az előző kötetre, a *Fortepanra* pedig 2015-ig kellett várni. S míg az időközben megjelent regényeket egyre mérséklődő elismeréssel fogadta a kritikusok java része, Rakovszky lírikusként továbbra is lenyűgöző. Az új könyv, a *Történesek* pedig képes újdonsággal szolgálni, miközben összetéveszthetetlenül a költő hangja szólal meg benne.

Am kezdjük azzal, ami nem változott: Rakovszkytől továbbra is távol áll a vallomások, önfeltárulkozó, a szubjektum belső világát felszínre hozó líra, amely legkésebb a romantika óta a költészet egyik leginkább jellegzetes törekvése. A szerző korábbi verseiben két jellemző módon tért el a szubjektivitástól. Egyrészt az idővel, az elmúlással, a múlt múlhatatlanságával, ugyanakkor a mulandóságra ítéltséggel szembenéző dialektikus-filozofikus költészetet dolgozott ki. Másrészt olyan beszélőket szólaltatott meg költeményeiben, akik, jellemzően az öregség küszöbét átlépve, épp önmagukat voltak képtelenek megragadni, és az emlékek gomolygásában, a világ idegenné válásával csupán halvány sejtelmeként futott végig rajtuk, hogy az Én-nél talán mégiscsak létezik valamiféle szilárd magja. Ehhez képest az új kötet versei úgy térnek el a vallomások-szubjektív költészettől, hogy közösségi tapasztalatokat juttatnak szöhoz.

Legalábbis ez figyelhető meg a kötet leghosszabb és legfontosabbnak tetsző, első ciklusában. Az ide tartozó versekre illik legjobban a kötet címadó „Történesek”: elbeszélő jellegű, hosszú, többé-kevésbé kötött formában írt művekről van szó, amelyek valóban történeteket mondanak el, méghozzá olyanokat, amelyek valódi események, sorsfordító jelentőségűek egy kisebb-nagyobb közösség életében. A versek világa nagyon sokféle: az amerikai aranyláztól egy római kori provincián át egy késő újkori európai királyságig ível. Utóbbi helymegjelölés kétségkívül tévova, de amiatt van így, hogy a költő nem horgonyozza le verseit a történelmi valóságban, nem konkrét, jól ismert helyeket, helyzeteket és történelmi szereplőket vonultat fel,

hanem egy-egy általános történést, sorsfordulót jelenít meg, noha a költészetre jellemző eleven konkrétsággal. S ami a kötet egyik újdonsága — jóllehet narratív jellegű hosszúverseket helyelkőzzel már korábban is közölt Rakovszky Zsuzsa —, hogy a ciklus szövegei feltűnően tartózkodnak a szerző védjegyévé váló rendkívül sűrű, komplex, mégis evidensen pontosnak tűnő, egymásra rakódó, s ily módon egymást erősítő-árnyaló képektől. A látványos és emlékezetes hasonlatok és metaforák helyett (külön elemzést érdemelne például, hogy a költő eddigi munkásságában micsoda páratlan fantáziával társított költői képeket a naphoz mint égitesthez) itt inkább a fogalmi jellegű nyelvhasználat érvényesül, ennél fogva a versekben megjelenített történések súlya, váratlansága, felforgató ereje kerül előtérbe, az elbeszélő válik fontossá, nem pedig a megjelenítés sajátossága. A versforma is inkább valamiféle sűrűséget, emelkedettséget, az események legjavát kiemelő koncentrációt kölcsönöz a szövegeknek.

A történesek pedig igazán lényegiek: a *Megjöttetek!* című vers többes szám első személyben megszólaló beszélői egy pontosan körül nem határolt korszakban, egy meg nem nevezett városban elnyomás alatt sínylődnek, várva a felszabadítást, de miután a kívülről jött hadi segítségnek köszönhetően szabadabbá válnak, és kezükbe kerül a hatalom, kénytelenek ráébredni, hogy immár ők váltak elnyomóvá, és korábbi elnyomóikban, most alávetettjeikben régi önmagukat látják viszont. A ciklus verseiben rendre ilyesfajta radikális történések következnek be: hiába várta egy közösség valaminek a bekövetkeztét, amibe minden reményét vetette, miután valóra vált a vágyuk, az új állapot váratlan problémákat vet fel, és azzal szembesíti az embereket, hogy egész eddigi várakozásuk, vágyuk, a világról alkotott elképzelésük hamis, az új állapot élethetetlen, a régihez pedig nincs visszaút.

A kötet narratív verseit a kollektívumok reményeinek összeomlása és az ezzel járó teljes tanácstalanság teszi igazán súlyossá. Ahol hiányzik ez a súly, ott a költemények kevésbé bizonyulnak jelentősnek, inkább egy-egy prózában is könnyen elmondható, legfeljebb különös, anekdotaként előadható vagy egy-egy ember számára fontosnak tetsző történetet beszélnek el, különösebb tanulság, ráismerés, megütőképítő tapasztalat nélkül. Egy-egy emlékezetes kép kárpótolja azért az olvasót, például: „csak az ablakokban / derengett a holdtalan éjszaka / hígbabb sötétje”. Sikerültebbnek tűnik a kötet har-

madik, utolsó ciklusa, az az összefüggő, több mint húszoldalas versfüzér, amely szintén elbeszélő jellegű, és két magányos, magának való, de egymásra nem találó egzisztencia történetét mondja el a mai világ és tömegkultúra jellegzetes kulisszáival (életmódmagazinok, új stílusú romkocsmák, közösségi oldalak, reformgasztronómia stb.). Azért is kiválóak ezek a költemények, mert újra megfogalmazzák, mégpedig nagy költői erővel, a Rakovszkyt régóta foglalkoztató problémákat: hogy vajon mit tud megőrizni a törekeny emberi emlékezet, amely gyakran azt is elfelejti, hogy a legfontosabb dolgokat már elfelejtette, vagy hogy miként lehetséges, hogy a sokszor üresnek vagy látszatszerűnek tűnő valóságon olykor átdereng egy tartósabb, intenzívebb valóság. A szereplők életeik részleteivel bíbelődnek, ezért nem látnak rá annak egészére, de míg a versek egészéé formálják e részleteket, épp egészségességükkel jelzik és ellenpontozzák az élet egészségességének hiányát (például: „Otthon a tabletét elveszi. / Átöltözik: még egy magányos este. / A teavizet forralni fölteszi, / bio-eperlekvárt ken korpakeszre.”). Az ilyen együttérző, de ironikus sorok mellett egészen bámulatos versszakkal is találkozni: „Van egy világ — igen, a kezdetek / világa —, mindennél jobban szerettem. / Egy ház, egy arc — örökké elveszett. / Egy név — üres folt az emlékezetben. / Egy kép, akárha örvénylő vizek / sötét mélyéből, most a fény felé tör: / öröktől ismerős szemek, gyöngéd kezek: / emlékeim egy lét előtti létből.” Rakovszky Zsuzsa továbbra is költészete legmagasabb csúcsain jár. (Magvető, Budapest, 2018)

GÖRFÖL BALÁZS

IANCU LAURA: GERLICE Gyorsröptű írások

Iancu Laurát a Vigilia olvasóinak aligha szükséges bemutatni. E lap hasábjain rendszeresen megjelennek versei, s öt évvel ezelőtt hosszabb beszélgetés is készült vele (Vigilia, 2013. április). Már most megjegyezném: aki csak teheti — élőben vagy fölvételen — is hallgassa meg, ahogy Iancu Laura beszél. Nem csupán az összetéveszthetetlen hangsúlyok miatt, de igazán élményszerű hallgatni, milyen pontosan fejezi ki magát, talál rá a megfelelő szavakra. Nem kapkodva, hanem gondolkodva beszél. Szerepe lehet mindebben annak, ami mindannyiszor elhangzik, valahányszor szülőföldjéről beszél, hogy a moldvai magyar nyelv nem írásban, hanem élőszóban létezik.

Mindemellett tény, hogy Iancu Laura azóta, hogy 1997-ben Magyarországra érkezett, lényeg-

ében az írásos szépirodalom minden műnemében alkot. Nem csupán verseket ír (2004 óta hat kötete jelent meg), de színműve (*Petrás Ince János*, Magyar Napló, 2013) és egy hosszabb elbeszélése (*Szeretföld*, Magyar Napló, 2011; melyből 2017-ben film készült, Buvári Tamás rendezésében) is napvilágot látott. Egyúttal több tudományág avatott (diplomás) értője, s egyiknek — a néprajznak — a mai napig művelője is.

A Magyar Naplónál megjelent legutóbbi, *Gerlice. Gyorsröptű írások* című kötetének az írásai az eddig elmondottakból adódó, s ezekből következő folyamatosság(ok)hoz és megszakítotttság(ok)hoz viszik közelebb az olvasót. Noha nem ez az első Iancu-kötet, mely az irodalom *vallo-másos* műfajait idézi meg, hiszen a 2009-es *Élet-fogytiglan*. *Vallomások: levelek Borbáth Erzsébethhez* (Universitas, Szeged) már címével is erre hívta föl a figyelmet.

Ha az ember Iancu Laura verseit veszi elő, azt veheti észre, hogy döntően egyes szám második személyben szólít meg, keres, faggat — s legtöbbször, kimondva-kimondatlanul is, a Teremtő a megszólított. A *Gerlice*-ben ezúttal leginkább első személyben, közvetlenül, olykor — nyelvi-művelődésbeli — közösség részeként szólal meg a szerző. A kötet, bár már az egyes írások címeit tekintve is leginkább füveskönyvekre emlékeztet (*A szeretetről, Az ünnepről, Az anyaságról* stb.), lényegében mégsem bölcselkedések gyűjteménye. Amint az *Előljáróban* olvasható: „Némelyik óvatos vallomás, de nem (hit)vallás”. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy e valóban röpké írások sokkal inkább olyasvalaki gondolatai — s nem ritkán, elmében vagy valóságban lejátszódó *hadakozásai* —, aki önértésén folyamatosan dolgozik, és e kis kötetben is ezt a magatartást kísérli meg közvetíteni. A csaknem teljes öntudatlanságtól induló, de annál tudatosabbá váló művelődése történetét a következőképp jellemzi: „Először a hitemet, a vallásomat kellett megtanulnom, és megértenem, ezért elsőként a teológiát végeztem el. Utána meg kellett tanulnom azt, hogy mi a politika, az alkotmány, a törvény és a jog stb., ezért elvégeztem a politológiát. Azután tudni akartam azt, hogy (mindezekhez képest) mi az a világ, amiben én felnőttem, mit jelentenek a hagyományok; érteni akartam azt, hogy miért sírok, amikor egy népdalt hallok, amikor a táncainkat táncolom, és elvégeztem a néprajz szakot.” (*Egy különös fogságról*). Egy-egy írás személyességét kiemeli a napló műfajának fölidézése, olyan címmel például, mint a *Naplónyelven*, vagy egy helyütt a következő fölütés: „02:13 van, amikor ezt írom” (*A hitvallásról*). Még egy-egy alkotó megidézése (csak néhányukat kiemelve: Pilinszky János, József Attila, Arany

János, Dsida Jenő, Nagy László, Csoóri Sándor, Beke György, Lakatos Demeter) is, a szerző személyes kötődése okán, önvallomásként válik beszédessé.

Iancu Laura alkotásmódjának műnemi, műfaji sokféleségéből következően a rövidebb-hosszabb elmélkedő szövegek néhol novellának beillő írásokkal, történetekkel váltakoznak. Olvasható a kötetben olyan írás, mely valamely szokás leírásával indít, ám lezárása felől már sokkal inkább egyszeri történet, prózai jelenet benyomását kelti (*A csodáról*), másutt épp fordítva, a befejezés értelmezi az előző szakaszban elbeszélte történet(ek)et (*Példázatok a szegénységről; A hazai vallásról*). A *Mesemondók nyelvén* pedig rendkívül élvezetes emlékidézés azon a nyelven, mely csak hangzó szavakban létezik.

Főntebb, a gondolatok mellett *hadakozást* említettem. E kis kötet szerzője legemelkedettebb érzéseit közvetítő pontjai talán leginkább azok, melyek a(z) anya nyelvről vallanak, s a legkeserűbbek, melyek költözésről, utazásról, eltávozásról, otthonról, itthonról és hazáról szólnak. Az utóbbi térbeli vonatkozásai az előbbit aligha írhatják fölül, a *hovatartozás* kifejezése ma már aligha (csak) szó szerint értendő. *A hazáról* című szöveg mégis annak keserű tapasztalatát közvetíti, hogy van(nak), aki(k)nek ez a jelenség elfogadhatatlan, még akkor is, ha — vagy talán épp azért(?), mert — Iancu Laurához hasonlóan annak a közösségnek a tagja(i), melynek sajátos elnevezése a helyváltoztatásból ered, noha lényegében sosem hagyta el gyökereit. (Szabó-Zsombók Magdolna grafikáival; *Magyar Napló*, Budapest, 2018)

BUCSICS KATALIN

SZÉNÁSI ZOLTÁN: PAPIRFORMA

Kritikák, esszék a kortárs magyar irodalomról

Szénási Zoltán *Papírforma* című esszé- és kritikagyűjteményének előszavában azt kéri az olvasóktól, hogy ha kezükbe veszik a kötetét, akkor ne az elmúlt évtized irodalmi trendjeinek bemutatására, összefoglalására számítsanak. Inkább tekintsenek úgy a könyvre, mint egy gyűjteményre, amely az utóbbi tíz évben a kortárs magyar irodalomról írt kritikáiból ad bő válogatást, annak igénye nélkül, hogy átfogó képet rajzolna a magyar írók és költők teljesítményéről. A kérés jogos, hiszen a *Papírforma* szövegei csak részben születtek személyes gesztusokból, számos kritika szerkesztői felkérésre íródott. Ugyanakkor befogadóként nehéz neki eleget tenni, mivel a kötet összességében mégiscsak kiad egy képet (még ha nem is átfogót) a kortárs magyar

irodalomról, azáltal, hogy bizonyos szerzőket és szövegeket kiemel belőle.

A *Papírforma* összesen harmincegy írást tartalmaz, melyek eredetileg olyan folyóiratokban jelentek meg, mint az Új Forrás, a győri Műhely, a Jelenkor, a Vigilia vagy a Műút. Ha megnézzük, hogy a kritikák milyen szerzőkkel és könyvekkel foglalkoznak, azt látjuk, hogy az irodalomtörténetész nagyjából 2008 és 2018 közötti időszak lírai terméséről írt. A könyv ugyanis — néhány kritikát leszámítva — szinte csak versesköteteket taglal. Többek közt olyan költők műveiről olvashatunk, mint Ferencz Győző, Gál Ferenc, Schein Gábor, Vörös István, Danyi Zoltán, Uri Asaf, Báthori Csaba, Varga Mátyás, Komálovics Zoltán, Áfra János, Szálinger Balázs vagy Vasadi Péter. (Érdekesség, hogy egyetlen női szerzőről sem esik szó.)

A kronologikus sorrendben haladó kötet három részből áll: a *Nagylevegő* című fejezetben hosszabb, esszébe hajló elemzések vannak, az *Egyperces virrasztásokban* rövidebb bírálatok kaptak helyet, míg a *Helyi érdekű vélekedések* részbe szubjektívebb, személyesebb hangú szövegek kerültek. Az írásokban közös, hogy alaposak, jól olvashatók, mély érdeklődést és értő figyelmet tükröznek. Szénási Zoltán az adott műveket és köteteket sosem önmagukban, hanem mindig tágabb irodalomtörténeti kontextusban értelmezi. Elhelyezi őket az adott szerző életművében, a kortárs köztudatban, és jellemzően a művek irodalmi hagyománnyal való viszonyát is vizsgálja. A legtöbb esszé és kritika ezért rendszerint távolabbi perspektívából indít, majd az előbb felsorolt szempontok tárgyalása után közelít rá adott kötetek, művek elemzésére.

A szövegek ugyanakkor nemcsak értelmezések, hanem értékelések és bírálatok is, melyek a „párbeszéd megkezdésének vagy folytatásának az igényével kívánnak beleszólni a kortárs magyar irodalomról folyó diskurzusba”. (6.) Ez olyanira így van, hogy Szénási a művek elemzésekor gyakran idézi más kritikusok véleményét is, majd jelzi, hogy egyetért-e velük vagy sem. Emellett nem fél határozott értékítéletet mondani a könyvekről, akár azt a véleményt is felvállalva, hogy az adott mű nehezen befogadható vagy értelmezhető. „Nem könnyű olvasói feladat mindez, hisz a Vörös-líra a biztos megértés lehetőségét legtöbbször a minimálisra csökkenti” (41.) — fogalmazza meg például *A Kant utca végén* kapcsán. „Mindez akár a kötet befogadásának akadályja is lehet, engem — bevallom — első olvasásra kifejezetten zavart a kötet jellemzően oktató hangja” (32.) — írja Schein Gábor *Éjszaka, utazás* című kötetéről. „A szavak kombinációból igen kevésbé alkotható újra valamilyen

homogén jelentésegész; ami az olvasó számára első befogadói tapasztalatként regisztrálható: a megértés nehézsége” (50.) — állapítja meg Uri Asaf *A jeruzsálemi erdő* című kötetének verseiről.

A *Papírformát* átlapozva szembetűnő az is, hogy Szénási milyen gyakorisággal és lelkesedéssel hívja fel a figyelmet a pályakezdő költőkre. Az utóbbi években legalábbis rendszeresen foglalkozott fiatal lírikusok műveivel. Írt például Fehér Renátóról, Bende Tamásról, Ayhan Gökhanról, Basa Viktorról és Lázár Bence Andrásról is. Mindez azt is jelenti, hogy a kötetben többször olvashatunk általános megállapításokat a fiatalok költészetével kapcsolatban, így végeredményben egy egész összetett képet kapunk arról, hogy milyen tendenciák vannak az új generáció költészetében. „...úgy tűnik számomra, a mindenkori fiatal költészetben mindig van valami közös (hang, nyelv, magatartás), mely miközben összetéveszthetetlen generációs jegynek tűnik, az összetéveszthetőségig hasonló lírát tud produkálni. Ma alighanem a depoetizált nyelv, az élőbeszédszerűség a legjellemzőbb a pályájuk elején járó költőknél.” (124.) — írja például Bende Tamás *Horzsolás* című kötetével kapcsolatban.

A *Papírforma* végeredményben tényleg nem összegezi az utóbbi évek kortárs irodalmi trendjeit, ugyanakkor széles rálátást nyújt a költészetben zajló folyamatokra, s felhívja a figyelmet számos fontos kötetre (Jász Attilának négy kötetéről is ír) és pályakezdő szerzőkre. Például Ayhan Gökhanra, akinek „első kötetével egy ígéretes és figyelemre méltó költői pálya vette kezdetét” (156.), vagy Bende Tamásra, akiből Szénási szerint „még egy új Radnóti is lehet”. (124.) (*Napkút*, Budapest, 2018)

FORGÁCH KINGA

TILLMANN J. A.: AZ ESEMÉNYHORIZONTON TÚL Terek, kultúrák, távlatok

A szerző legutóbbi könyvében a korábbiakhoz képest más „élményanyagot” dolgoz fel, a napjainkban zajló folyamatok kauzális viszonyai iránt érdeklődik. A könyvvel kapcsolatban legelőször egy régebbi, „Az együttlétezők rendje”. *Orientálódás átrendeződő térben* című írásának (*Utóirat/Post Scriptum. A Magyar Építőművészet melléklete*, 2005/6.) mottóját érdemes felidéz-nünk: „A filozófia tágassá teszi a világot. A filozófiával teret nyer az ember” (Rüdiger Safranski). Tillmann mintha itt is azért választaná „módszerül” a filozófiát, mert hisz a fenti idézet igazságtartalmában.

Amikor a korunkat övező lényegkérdésekkel foglalkozik [amit két nagy regiszterre oszt: az egyikben a bevándorlás és az integráció problémája található, ehhez kapcsolódik a vallásszabadság témaköre, az iszlám térhódítása, „a dzsihád újjáélesztése” (62.), a második regiszter — ebből kiindulva — (érték)filozófiai], a filozófiában ezt a lehetőséget ismeri fel. A filozófia révén tud, pontosabban ez által kíván belépni a felsorolt szempontok sajátos diszkurzív közegébe. Nem egyszerűen szakmai elköteleződés ez, hanem egyedüli lehetőségfeltétel.

A címben szereplő eseményhorizont fogalom kozmológiai jelentését metaforaként tartja játékban, máskor ironikusan használja (hasonlóan jár el a *Nomád Nagyszótárban* szereplő fogalmakkal is). A látóhatár leszűkül, mivel bizonyos hírforrások árnyékolják. Fő kérdése, hogy miképp tudunk átlátni a közvetítésmódon, a „mediatizált észlelésen”. (35.) Tillmann J. A. megközelítésével a cinikusok közössége felé tart. Kívülálló, nem avatkozik bele a politikai, társadalmi folyamatokba — amikor ezekről elmélkedik, legtöbbször a szabadság és az erény aktualizálható oldala érdekli (amihez hozzátartozik az önismeret, önreflexió is), egyfajta erkölcsi dialektikát művel. De érvényes megállapításokat tenni a korszemléletről soha nem veszélytelen. Tillmann J. A. pontosan tudja, hogy a társadalmi és egzisztenciális kérdésekkel foglalkozó munkákat érdemes bizonyos távolságtartással szemlélni. Ezt úgy teremti meg, hogy például a politikai kontextus helyett antropológiai, erkölcsfilozófiai, társadalom- és neurofilozófiai megközelítésekre, köztük Bernard Lévi-Strauss, Detlef B. Linke vagy Bibó István írásaira hivatkozik. Az elméleti megközelítés mellett, vagy ezen felül pedig van egy jól körülírható kultúraeszménye, amelyet a társadalmi valóságban megjelenő reprezentációk ellentéteznek.

Példa rá az iszlám térhódításának feltárása, vagy olyan tényezők kutatása, amelyek „a jövőben jelentősen befolyásolják az európai folyamatokat”. (114–115.) A dolgokat absztrakt szinten ragadja meg, sokszor teremt analógiát a filozófiai kérdések és a társadalmi problémák között. A szövegek műfaja, az esszé lehetővé teszi, hogy a témakört szubjektíven és a szubjektivitás felől is értelmezze.

A kötet rendezőelve tágabb filozófiai érdeklődését is keretezi. A fogalmak visszatérő fogalmak, témák. Fő mozgatójuk az egyensúlykeresés; a terekben való virtuális utazás során annak próbál a végére járni, hogy milyen vonzati lehetnek a mérték elvesztésének. Sok kísérőjelen-séget lát. Ezek számbavétele összefonódik a követezőz alapkérdéssel: mi egy vallás, mit jelent

egy kultúra történetében. Tillmann nem azt kéri tőlünk, hogy újrafogalmazzuk a válaszainkat, inkább hogy belső késztetésből tegyünk szert alapos ismeretekre, mert így lehet rálátásunk a szerepváltásra, amely az iszlám szentségét és sérthetetlenségét eredményezi a kereszténységgel szemben. A kiterjesztett vizsgálódást pedig érdemes az alapoknál kezdeni, amihez szintén árnyalt értelmezést fűz: „Az egyik alapvető eltérés a kezdetek radikális különbözőségében áll. Az egyik eredete egy zsidó vándortanító, aki köré tanítványok gyűlnek, és akit rövid nyilvános működését követően keresztre feszítenek. A másiké egy arab kereskedő, aki új vallást hirdet meg, majd miután nem talál általános tetzésre, fegyveres térítésbe kezd.” (105.)

Ugyanakkor meggyőző, hogy az új iránti nyitottság, az innovációba vetett feltétel nélküli hit a modernség „hagyatéka”. A „posztmodern semmitmondás” (108.) korszakának új embereszménye az individualista személy, akinek a multikultúra eszméje ígéri a „sajáttól történő megváltást”. (82.) Jól látható, hogy „[a]z [Isten előtti] magányosság tudatából és a térbeli tágaság adottságából így az ember és ember közötti távolság új típusa alakult ki”. (121.) Az individuum szembetalálja magát saját életének ürességével (197.), ami bizonyosan kapcsolatban áll az értékek szétesésével. A vallás- és érték(válság) idején pedig érdemes feltenni a kérdést: *mi a jó*. A hamis ideológiai vagy éppen a tudatlanság helyett találébb felidézni a jó fogalmának ősi filozófiai tradícióját, mert a preszokratikus vagy sztoikus bölcelet megfelelő ellenképe, esetleg feloldása lehet a mai eszméjének. A *Más távlatok* című fejezetben a kifejtés vált egyet, hogy „rálátást biztosítson” (194.) a régire, visszahelyezkedik a preszokratikus filozófiai diskurzusba, az értékfilozófiák diskurzusába.

Mindig sok mindent sejtet a váltás, ha Tillmann nagy korszakokhoz lép *vissza*. Más szöveghelyeken a barokkban talál otthon magának: az otthon a modern ember számára már különben sem helyhez kötött. A *barokkról. Az élet művészeté-filozófián belülről és kívülről* című szövegében így ír: „A kolostori kultúra közvetítésével az élet művészeté az európai életvezetési eszmény és a nyugati meditáció kultúrájának alapjává válik (...). Az életművészet utolsó virágkora a barokk udvari kultúrában volt.” Döntő fordulat, hogy új könyvében mintha eltűnne az elvágódás (s ezzel együtt a filozófia mint vágy, mint lakozás tételezése), eltűnnek a misztériumok. Ehhez igazodik a formaválasztás is.

Korábbi műveiben a töredék mint esztétikai és poétikai forma vonja magára a figyelmet; a *Lađomi lelet* című szövege például lelettöredék-

kekből áll össze. Itt viszont a töredékek egészet próbálnak alkotni, az egység iránti vágyunkat teljesítik ki. Az utópiáktól, eszményképektől történő eltávolodás a személyeshez, a belsőhöz vezet vissza. Így az utolsó fejezetek is csak látzólag térnek el a fenti aspektusoktól; az önmegváltoztatással, életvezetéssel kapcsolatos belátások hozzárendelése az érveléshez korántsem esetleges. De talán nem is az a lényeges kérdés, hogy miként aktualizálja az egyes tanításokat, inkább azt kell megkérdeznünk, hogy miért? Mert ez teszi lehetővé, hogy megváltoztassuk napjaink minőségét, vagy mert általa meg tudunk szabadulni a „konvencionális élet terheitől” (201.)?

A vázolt problémák ismeretében „emelkedett” szavaknak tűnnek ezek, mégis azt sugallja: a hangsúly azon van, választunk-e egyáltalán valamit. Természetesen nem ad direkt megoldást a felmerülő kérdésekre, mert ha így jarna el, a könyv intencióját semmisítené meg: „A filozófus megszűnik filozófus lenni abban a pillanatban, amikor a megoldás »szubjektív bizonyossága« erősebb lesz, mint a megoldás problematikus jellegének a tudatosítása” (Leo Strauss). (*Typotex*, Budapest, 2018)

PÁL-LUKÁCS ZSÓFIA

BAKOS GERGELY OSB: CAUSA LAETITIAE Utak egy szapienciális gondolkodás felé

Állítólag Heidegger jegyezte meg életműve összkiadásának tervezetével kapcsolatban, hogy „utak, nem művek” („Wege, nicht Werke”). Ez jutott eszembe, amikor elolvastam a *Causa Laetitiae* címmel nemrégiben megjelent kötet alcímét: *Utak egy szapienciális gondolkodás felé*. A szerző, Bakos Gergely azokat a 2000 és 2017 között írott és publikált tanulmányait szerkesztette kötetbe, amelyek a filozófiának az élet gyakorlatához kapcsolódó jelentését, jelentőségét emelik ki, főként a saját közelebbi kutatási területét képező középkori auktorok alapján, de kitekintenek az újkori bölcelet fejleményeire is. A könyv a L'Harmattan Kiadó és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola közösen jegyzett „Amici Sapientiae” sorozatában jelent meg. A cím, az alcím és a sorozat elnevezése a bölcsesség fogalma körül mozog. A *causa laetitiae*, az öröm oka nyilvánvalóan a *sapientia*, a bölcsesség, ám a szerző nem állítja magáról, hogy birtokolná, és olvasójának sem ígér effélet, hanem csupán gondolkodói utakat kínál feléje. — Mi ez a különös bölcsesség, amihez csak közeledhetünk, de már ez

is örömet okoz, és bár sohasem érjük el, mégis a barátainak — *amici sapientiae* — mondhatjuk magunkat?

A bölcs nem azonos a tudóssal, amiként a bölcsesség nem azonos a módszeresen regulázott tudással. Az emberi tudásnak két alapformája van. Az egyik, manapság ez van túlsúlyban, az úgynevezett tudományos tudás: tények, összefüggések, törvények ismerete, a világ dolgairól szóló információ. A másik az „emberi dolgok” ismerete. Ez a tudományos tudásnál homályosabb, elfolyóbb, képlékenyebb, rendszertelenebb, az éppen aktuális élethelyzetre vonatkozó mérlegelő, értékelő, döntően gyakorlatias tudás. Az előbbi lényegében tárgyismeret, az utóbbi inkább lenni tudás. Az előbbit akkor tudom a szó teljes értelmében, ha lezáródott a kísérlet, összegeztem a megfigyeléseket, és rendszerbe foglaltam a módszeresen nyert tapasztalatot, majd ennek alapján megszerkesztek egy technikai eszközt, melynek működtetésével igazolom tudásom helyességét, és lemérem gyakorlati hatékonyságát. Ezzel szemben az „emberi dolgok” tudását akkor tudom — akkor se letisztultan és biztosan —, amikor megpillantom a reflexióban, és amikor éppen érvényesítem; mert csak az eleven, személyes gondolkodásban érintkezem vele valóságosan, és alanyi döntéssel elhatározott felelős cselekvésben tudom felmérni horde rejét. Itt ugyanis az „ismerettárgy” nem előttem van, hanem bennem. A legemberibb területről, az erkölcs területéről véve példát: Hogy mi a becsületesség, hogyan kell és megéri-e becsületessé lenni, azt csak úgy és akkor tudhatom meg, ha és amikor elhatározom, hogy becsületes leszek, és meg is valósítom. A becsületesség élet mindennapjaiban vagyok a becsületesség tudásának állapotában, függetlenül attól, hogy ki tudom-e fejteni e tudásomat megfelelő (etikai, filozófia) fogalmak segítségével. Ez az egzisztens tudás nem rögzíthető ellentmondásmentes törvényekben, hanem maximák, példabeszédek, bölcsességi mondatok és közmondások, buzdítások formájában fogalmazható meg. Míg a tudományos tudás mindig bizonyos távolságra van tőlem, addig e második típusú tudás beágyazódik az életembe, sőt, amennyiben követem, annyiban az életem ágyazódik bele, és így bizonyul valódi lenni tudásnak. Megerősíti ezt a könyv elején olvasható Szent Ágoston-idézet, mely szerint nem az emberi elme konstruálja az igazságot, hanem rátalál mint függetlenül fennálló valóságra, és megújul általa — azaz megújulásának mértékében és komolyságával tanulmányozódik arról, hogy valóban tudja az igazságot, és nem csak tud róla. Ez a lenni tudás igazsága, a bölcsesség.

A mai „hivatásos” filozófia egyik fajta tudáshoz se sorolható egyértelműen. Ez ugyan mindig is így volt — a filozófia nehezen kategorizálható: afféle „belga” —, de az ó- és középkorban nem feledkezett meg az életvezetéssel kapcsolatos feladatáról, mint manapság, amikor bizonyos iskolái a tudományokkal akarnak versenyezni, vagy megadóan a szolgálatukba szegődnek. Ezért felettebb üdvözlendő, hogy Bakos Gergely témái és szerzői tárgyalásakor elsősorban az egzisztenciális vonatkozásokra helyezi a hangsúlyt: a bölcsletről a bölcsességre.

A tanulmányok négy nagyobb fejezetbe rendeződnek. Az első témája a gondolkodás általában, a másodikban három jeles középkori gondolkodóról, Anzelmről, Eckhart mesterről és Aquinói Tamásról készült metszetekkel találkozunk, a negyediket monasztikus avagy filozófiai kódának nevezi a szerző, és az újkor valamint napjaink teológiai-filozófiai kérdéseivel kapcsolatban foglal állást, illetve a mai szellemi tapasztalat világából tekint vissza a filozófia eredetére, s annak alapján az eredethez méltó aktuális feladatára.

Az írások nem monografikus értekezések, hanem az alcímnek megfelelően utak, sőt inkább útkezdemények, melyek nem annyira filozófiatörténeti tudásban, mint inkább a gondolkodás örömeiben részesítenek, feltéve, hogy hajlandóak vagyunk továbbhaladni azon az úton, amit az írások egy-egy szerző kapcsán felvillantanak. Aki bölcs, ezt fogja tenni.

Örvendetes, hogy a kötetben szereplő írások, gondolatmenetek mögött az inspiráló szakirodalom között magyar szerzők is szerepelnek, elsősorban Mezei Balázs és Sárkány Péter. Ideje megbecsülni azokat a honfitársainkat, akik nem csupán nyugati fejleményeket közvetítenek, hanem — elsősorban Mezei Balázs személyében — rangos, és beható szakmai figyelemre méltó munkássággal gazdagítják és termékenyítik meg a hazai (vallás)bölcséletet.

A könyv legvégén, szokatlan helyen, az utolsó lap belső oldalán stílszerűen a bibliai úgynevezett bölcsességi irodalom egyik könyvéből vett görög nyelvű idézet olvasható magyar fordítás nélkül. A szöveg bújtatott elhelyezése, a görög nyelv, a Septuaginta szerinti idézet, a modern magyar fordítások versbeosztásától eltérő locus, mindez meglehetősen különösnek tetszik, szinte ezoterikus-gnosztikus titkolózásnak is vehetnénk. Valójában azonban a könyv elején olvasható, szintén görög evangéliumi idézet felszólítására rimel — „Kereseteket és találni fogtok” — (Mt 7,7) —, mert a nyelvi fátyol mögött rejtőző szöveg így hangzik: [Hadd lássák, hogy nemcsak magamnak], *hanem mindazoknak fáradoztam, akik*

keresik őt (ti. a bölcsességet) (Sír 24,47). Köszönjük a szerzőnek! (*L'Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2018*)

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ

PROHÁSZKA LÁSZLÓ: MENNY ÉS FÖLD

Arcképek és alkotások a 19. és 20. századi magyar egyházművészet történetéből

Prohászka László legújabb könyve másfél évtized publikációiból állt össze. Már a 2004-ben megjelent *Szoborhistóriák* című, nagyvonalúan elegáns kötete mutatta: titokzatos erő hajtja valahonnan az ég felől, hogy végigtekintszen műalkotások — elsődlegesen szobrok és kisplasztikák — során. Néha szomorú vagy kalandos egy-egy szoborsors, olykor meg felmagasztalás — no meg öröm, hogy megvannak a művek. (Bár néha nem ott, ahol a helyük volna.)

A kötet alcíme, *Arcképek és alkotások a 19. és 20. századi magyar egyházművészet történetéből*, mint egy mikroszkóp, még közelebb hozza a kötet „táblaképeiből” összeállított szárnyasoltárt. Ha nem is mindennapi templomjáró az adott művész, akkor is kell az affinitás, hogy megnyíljon az ég és Isten a szeretet pöröségében utat mutasson. Akkor is, ha a lehétköznapiibbnak tűnő jelenet alakul a művész keze alatt a szoborban vagy a festményen. Az útszéli pléhkrisztus nem azért válik szakrálissá, mert a Megváltót ábrázolja, hanem azért, mert örökösen ott dereng rajta Isten azonosíthatatlan ujjnyoma. Általában az egyház bízta meg az alkotót, hogy számára művet készítsen. Volt azonban, amikor nem az egyház rendelt: szép példája a gazdag bankár, Scrovegni, aki Padovában kápolnát emeltetett a Szűzanya tiszteletére, s a kor egyik legnagyobb művészt, Giotto di Bondonét bízta meg az oldalfalak freskóinak elkészítésével. Közel hétszáz év telt el, és ma éppúgy ragyog a még perspektívátlan alkotás, mint keletkezésekor. Korunkban hol van Scrovegni? De volt és van egyház, amely megbízza a tegnap és a ma művészt, hogy az eleve szakrális tér akár mindennaposan megtekinthető múzeumá (is) váljék.

Prohászka kötetében a 19. és 20. század kiemelkedő vagy meghatározó jelentőségű művészei (például Stróbl Alajos, Ligeti Miklós, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Pátzay Pál, Ferenczy Béni, Vilt Tibor, Borsos Miklós) és az ő egyházi vonatkozású alkotásaik sorakoznak. A gazdag jegyzetanyag és sokrétű mutató jelzi a fantasztikus kutatómunkát, melyet a szerző elvégzett. A könyvet

gyönyörű színes képmelléletek gazdagítják, míg a kötet lapjain fekete-fehérben — mintegy aláhúzva a szöveget — felvillannak a művekről készült fotók.

A kötetben láthatjuk például, hogy Fadrusz János a *Megfeszítettet* a tragikum anatómiájával ábrázolja. Azt is megtudhatjuk, hogy bár maga a vallás- és közoktatási miniszter, gróf Csáky Albin ajánlotta a Szent István-bazilika számára, a templom nem fogadta el, túlságosan naturálisnak véelve az ábrázolást. (Mit szóltak volna Matthias Grünewald isenheimi oltárának egyik táblájához, ahol először jelenik meg a mütörténetben a test fehérjebomlása? A reneszánsz korban, úgy látszik, ez nem jelentett gondot.)

A könyvben a szobrászok között két festővel is találkozhatunk. Egrý József és Kmetty János közül egyik sem sorolható a klasszikus értelemben vett „egyházművész” kategóriába. Bár maguk nem föltétlenül kapcsolódtak szorosan az egyházhoz, de mint minden igazi művészen, rajtuk is ott pulzál az a bizonyos „ujjnyom”. Egrý *Keresztelő Szent Jánosa* összetéveszthetetlen stílusában ragyog, míg Kmetty *Hegyi beszédje* igazi kubista mű, kékeszöld monokrómjával modern úgy, ahogy Pilinszky János írta: „a modern az idő teljes drámájának a megélése”.

A Vigiliában és két másik folyóiratban közölt írások mellett a szerző öt, először a könyvben publikálásra kerülő tanulmánnyal gazdagította a kötetet. A templomi és köztéri szobrok, sírrelékek mellett kisplasztikák, valamint érme is helyet kaptak a tanulmányokban. Utóbbiak nem egy mű esetében bizonyítják Henry Moore elhíresült mondását, miszerint „a monumentalitás nem a tényleges mérettől függ”.

Végül szóljunk Götz Jánosról, aki még harmincadik életévét sem élte meg, maga a tragikum, mely mégis Istenhez emeli — közvetlenül. Még láthatta Firenzét, de Rómába igyekezvén — hogy ott is találkozhasson példaképével, Michelangelóval — megállt a szíve. A Központi Páppenevelő Intézet kápolnájában látható drámai erjú *Feszülete* az örök modernizmus alkotása. Götz szobrának színes fényképe a könyv borítóját díszíti, a háttérben Lotz Károly *Szent László*-freskójával. A két alkotás révén mintha megelevenedne a fotón a könyv alcíme: *a 19. és a 20. századi magyar egyházművészet*.

„Tér és idő keresztjére vagyunk fölfeszítve, mi emberek” — írta Simone Weil. Ez a kiemelkedő kötet a nagy keresztény misztikus tanúja. (*Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2018*)

KOPPÁNY ZSOLT

SOMMAIRE*Sur la peur*

- KRISZTIÁN VINCZE: Peurs et espoirs de l'être humaine
 JAN-HEINER TÜCK: Les peurs de notre époque
 ÁGNES GÁTI: Sur l'angoisse – en tant que psychothérapeute
 FERENC MARTIN: La peur à l'écran
 IZSÁK BAÁN: Dieu, peur, peur de Dieu
 DÁNIEL SINKÓ: L'idée de la mort dans la conscience de l'homme de nos jours
 ■ Poèmes de Laura Iancu, Árpád Kun, Árpád Sopsits et István Vörös
 ■ Entretien avec László Tringer

INHALT*Über die Angst*

- KRISZTIÁN VINCZE: Ängste und Hoffnungen des menschlichen Seins
 JAN-HEINER TÜCK: Angstwelten der Gegenwart
 ÁGNES GÁTI: Über die Ängstlichkeit – als Psychotherapeutin
 FERENC MARTIN: Angst in Filmen thematisiert
 IZSÁK BAÁN: Gott, Furcht, Gottesfurcht
 DÁNIEL SINKÓ: Der Tod im Bewusstsein des heutigen Menschen
 ■ Gedichte von Laura Iancu, Árpád Kun, Árpád Sopsits und István Vörös
 ■ Gespräch mit László Tringer

CONTENTS*About Fear*

- KRISZTIÁN VINCZE: Fears and Hopes of the Human Being
 JAN-HEINER TÜCK: Fears in our Time
 ÁGNES GÁTI: About Anxiety – as a Psychotherapist
 FERENC MARTIN: Fear in Movies
 IZSÁK BAÁN: God, Fear, Fear of God
 DÁNIEL SINKÓ: Death in the Thinking of our Contemporaries
 ■ Poems by Laura Iancu, Árpád Kun, Árpád Sopsits and István Vörös
 ■ Interview with László Tringer

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Főszerkesztő-helyettes: GÖRFÖL TIBOR

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024;

Nyomdai munkák: Séd Könyvkiadói Kereskedelmi és Nyomdaipari Kft., Ügyvezető igazgató: Dránovits István

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest, Piarista köz. 1. Telefon: 317-7246; 486-4443. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,- Ft, fél évre 3.000,- Ft, negyed évre 1.500,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA
 KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
 a Közjóért

Nemzeti
 Együttműködési
 Alap

Ára: 600 Ft

VIGILIA

SZEMLE

RAKOVSKY ZSUZSA
IANCU LAURA
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Történesek
Gerlice. Gyorsröptű írások
Papírforma. Kritikák, esszék
a kortárs magyar irodalomról

TILLMANN J. A.

Az eseményhorizonton túl.
Terek, kultúrák, távlatok

BAKOS GERGELY OSB

Causa Laetitiaie.

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

Utak egy szapienciális gondolkodás felé
Menny és föld. Arcképek és alkotások
a 19. és 20. századi magyar egyházművészet
történetéből

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bucsics Katalin, Forgách Kinga,
Gáspár Csaba László, Görföl Balázs,
Koppány Zsolt és Pál-Lukács Zsófia

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A mai ifjúságról
- Álvallások, vallás nélküli spiritualitás
- A történeti Jézus
- Gábor Miklós, Gájer László, Heidl György, Kocsis Imre, Mohay Réka, Patsch Ferenc, Tringer László és Varga Gyöngyi tanulmánya
- Czigány György, Darvasi László, Dobai Lili, Gergely Ágnes, Zbigniew Herbert, Markó Béla, Tóth Krisztina és Villányi László írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

